

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Ş. TEOMAN DURALI'DA FELSEFE-BİLİM

ALEV TOPUZ

TEMMUZ – 2018

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ş. TEOMAN DURALI'DA FELSEFE-BİLİM

ALEV TOPUZ

TEZ DANIŞMANI:

Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU

TEMMUZ – 2018

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Alev TOPUZ'un “Ş. Teoman Duralı'da Felsefe-Bilim” başlıklı tezi/.... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmenliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Sadık TÜRKER

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DAĞ Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Necip YILMAZ Trakya Üniversitesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Alev TOPUZ

17.07.2018

ÖZ

Ş. TEOMAN DURALI DÜŞÜNCESİNDE FELSEFE-BİLİM

Topuz, Alev

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Doç Dr. Ahmet Çapku

Temmuz 2018

Felsefe-bilim geçmişten günümüze insan aklının, varlık, bilgi ve değer üzerine bir arayıştır. Felsefe-bilim, biri olmaksızın diğeri düşünülemez olan, felsefe ve bilimin birbirinden beslendiği bütünlüklü bir yapıdır. Felsefe meraktan beslenir ve bilgelik, 'kendini merak' ile başlar. Ancak felsefe, zeminini bilgelikten almış olsa da, ondan ayrı bir yol izler. Felsefe, zamanla insanın kendini bilme çabasından uzaklaşarak bilgi nedir, nasıl elde edilir, nereden gelir gibi sorularla bilgi üreticisi haline gelir ve bilimi vücuda getirir. Felsefeyi ilk defa sistemli hale getiren ve felsefe-bilimin temellerini ilk atan Aristoteles'tir. Ancak, Descartes sonrası Batı'da biçimlenen felsefe-bilime yüklenen anlam değişiklik göstermiştir. Felsefe-bilim nedir ve Aristoteles'ten günümüze ne gibi değişiklikler geçirmiştir sorusu çerçevesinde Ş. Teoman Duralı'nın düşünceleri yol gösterici niteliktedir. Duralı'ya göre felsefe-bilim, dayanağını mantık, kültür, fizik ve metafizik çalışmalar, can/lılık, evrim, ahlak gibi pek çok alandan alan, tek boyutlu düşünülemez kadar kapsamlı bir çabanın ürünüdür. Duralı, felsefe-bilimin özünün Aristoteles'in felsefe-bilim anlayışında gizli olduğuna işaret eder. Descartes sonrası Batı düşüncesinde, özellikle üzerinde durmuş olduğu İngiliz Yahudi Medeniyeti zihniyetinde ise, bir değer varlığı olan insanın insan olma özelliğinin çıkarılmasıyla felsefe-bilimin sekteye uğrama durumu söz konusudur. İnsanın 'can' denilen ruhani yönü kendinden alınırsa geriye sadece maddi yönü kalır. Felsefe-bilimin yapılabilmesinde, hatta bir bilim, bir bilim yapılabilmesinin temelinde insana verilen değer yatar. Duralı, felsefe-bilim yapılabilmesi için Descartes sonrası Batı düşüncesinin dayattığı makine insanın yerini, tekrar insanın değerli olduğu bir düzene

bırakması gerekliliğini savunur. Bu açıdan felsefe-bilim anlayışının ve insana özgü değerlerin yeniden inşasını önemser.

Anahtar kelimeler: Felsefe-bilim, Mantık, Kültür, Din, Ahlak, Fizik-Metafizik, Evrim.

ABSTRACT

Ş. TEOMAN DURALI POINTS OUT THAT THE ESSENCE OF PHILOSOPHY-SCIENCE

Topuz, Alev

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Associate Professor Ahmet ÇAPKU

July 2018

Philosophy-science is a quest of human mind about existence, knowledge and value. Philosophy of science is an entire structure in which philosophy and science are nourished from one another and cannot be considered without the existence of the other. Philosophy is nourished from the curiosity and the wisdom begins with "self-curiosity." However, although philosophy has taken its ground from wisdom, it follows a different path from it. In due course, philosophy becomes knowledge-producer the questions such as what the knowledge is, how it is obtained and where it originates from by moving off the effort of self-consciousness and builds scientific knowledge. Aristotle is the first philosopher who systematized and established the foundations of philosophy-science for the first time. However, the meaning attributed to philosophy-science has differed after Descartes. The reflection of Ş. Teoman Duralı, in the scope of what the philosophy science is and what changes have been made, is a guiding light. According to Duralı, philosophy science is the product of a comprehensive effort that cannot be considered as one dimensional science that is based on various fields such as physics, metaphysical studies, life, evolution and morality. Duralı points out that the essence of philosophy-science is hidden in Aristotle's philosophy science understanding. In Western thought after Decartes, particularly in the mentality of English-Jewish civilization, it is the subject of the fact that the philosophy science has been interrupted by the exclusion of man's humanitarian features as an existence of value. If the spiritual aspect of a person is taken away from

himself ;only his material aspect remains.The value given to human lies in the ability of practising philosophy-science even any science. Durali upholds that the machine-man understanding imposed by western thinking must abandon its place to a system where the human being is valued again. In this respect, he pays attention to the re-construction of philosophical understanding of science and human values.

Key Words: Philosophy, Science, Logic, Culture, Religion, Morality, Physics, Metaphysics, Evolution.

ÖNSÖZ

Tez yazım süreci gerek konunun belirlenmesi gerek yazım aşaması itibariyle zor ve emek isteyen bir süreçtir. Bu nedenle tez konusunun belirlenmesinde bana yol gösteren, tez yazım aşamasında çeşitli kaynaklara ulaşmama yardımcı olan ve bu süreçte bilgisi, anlayışı, sabrı ile desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ahmet ÇAPKU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, hayatım boyunca bana her zaman güvenen, daima yanımda olan, tek gerçeğim aileme teşekkür ederim.

Alev TOPUZ
Temmuz, 2018
Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE-BİLİMİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	7
1.1. FELSEFE-BİLİM	8
1.2. FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN PLATON VE ARISTOTELES'İN KONUMU	14
1.2.1. Platon ve İdealar Dünyası.....	14
1.2.2. Aristoteles'te Varlık Düzeni.....	18
1.2.2.1. Hareket ve tanrı.....	19
1.2.2.2. Doğa düzeni ve mantık: fizik.....	19
1.2.2.3. Akıl ve ötesi: metafizik.....	20
1.2.2.4. Fizik ve metafizik arasında: ruh.....	21
1.3. FELSEFE-BİLİM VE MERAK/HAYRET.....	24
1.4. FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN TEOMAN DURALI'DA METAFİZİK.....	26
1.5. METAFİZİK BİR KAVRAM OLARAK CANLILIK.....	29
1.6. CAN/LİLİK AÇISINDAN GALİLEO GALİLEİ VE DESCARTES'İN KONUMU	32

1.6.1. Galileo Galilei.....	32
1.6.2. René Descartes.....	36
1.7. FELSEFE-BİLİMİN İŞLEYİŞİNDE İDEOLOJİLERİN YERİ.....	39
1.7.1. Kapitalizm.....	39
1.7.2. Liberalizm.....	43
1.8. FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN CAN/LİLİK VE EVRİM.....	44
1.8.1. İnsanın İncelenmesinde Evrimin Yeri.....	49
1.8.2. İdeoloji ve Evrimcilik	50
1.8.3. Duralı'nın Darwinci Evrim Anlayışının Eleştirisi.....	52
1.9. FELSEFE-BİLİMDE CAN/LİLİK VE METAFİZİĞİN DIŞLANMASI.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

TEOMAN DURALI PENCERESİNDEN SON DÖNEM

FELSEFE-BİLİM YAPISI	61
2.1. İNGİLİZ YAHUDİ MEDENİYETİNİN FELSEFİ BOYUTU .61	
2.2. SOSYAL EVRİM DÜŞÜNCESİ: HERBERT SPENCER.....	63
2.3. ALMAN DÜŞÜNCESİNDE KANT: AKLIN ANATOMİSİ ...65	
2.4. 19. YÜZYILDA OSMANLI FELSEFE-BİLİMİNİN GELDİĞİ AŞAMAYA DAİR	70
2.5. İSLAM MEDENİYETİNİN FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN SUNDUĞU İMKAN	77
2.6. DEĞERLERİN FELSEFİ AÇIDAN YENİDEN İNŞASI.....	79
2.6.1. Aile.....	79
2.6.2 Ahlak.....	81

2.6.3. Din.....	85
2.6.4. Dil	87
2.6.5. Düşünce.....	90
2.6.6. Özgürlük.....	91
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	103
BİBLİYOGRAFYA.....	107

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
ev	: Çeviren
drl	: Derleyen
fel	: Felsefe
KLU	: Kırklareli Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yay. haz.	:Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Teoman Duralı düşüncesinde felsefe-bilimi konu edinen çalışmamızda felsefe-bilimin oluşumu ve bu oluşum içerisinde felsefe ve bilimin yeri ve bunların birbirleri ile ilgisi incelenmekte, Duralı düşüncesinde felsefe-bilime yüklenen anlam ve insan sorununa değinilmektedir.

Felsefe-bilimin konusu içerisinde yer alan fizik-metafizik ilişkisi, canlılık, evrim, kültür, din, dil, ahlak, aile gibi pek çok kavram felsefe-bilimin oluşumunda kaynaklık eder. Bu kavramlar eşliğinde Duralı'nın felsefe-bilimden ne anladığını tespit etmeye çalışacağız. Duralı özellikle Aristoteles'te canlılık sorununu ele alır. Felsefe-bilim konusunu Aristoteles nasıl ele almış ve sonraki dönemlerde bu konunun aldığı biçimler nelerdir gibi konular ışığında kendi düşünce dünyasını ortaya koyar. Akıllı canlı neyi kavrar sorunuyla ilgilenir.

Çalışmamızın amacı, son dönem Türk düşünürü olan Duralı'nın felsefe-bilim anlayışını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda Aristoteles'in ortaya koyduğu felsefe-bilim anlayışını tespit ettikten sonra konunun Descartes sonrası Batı düşüncesinde aldığı istikamete değinilmektedir. Özellikle felsefe-bilimden canlılık kavramının daha önceki çizgiden farklı bir anlam kazanması ve insanın nicel dünyaya hapsedilmesi problemi pek çok sorunu da beraberinde getirmiş görünmektedir. Bu cümleden anlaşıldığı gibi Duralı, mekanizmaya indirgenen felsefe-bilime ciddi eleştiriler getirmekte ve yeni bir arayışın içine girmektedir. Çünkü felsefe-bilimin, canlı insanı adeta maddi yapılara göre anlamlandıran Descartes sonrası felsefe-bilim anlayışı, yukarıda dile getirilen canlılık, aile, ahlak, din, dil gibi kültürel alanda bir anlam krizine sebebiyet vermekte ve bu da felsefe-bilimi sadece maddeye, nihayet mekanizme sevk etmektedir.

Kartezyen çizgi sonrası felsefe-bilim açısından Batıda gelinen nokta, insanın değersizleştirilmesi sorunudur. Descartes ile başlayan bu sorun, Duralı'nın isimlendirmesi ile 'İngiliz Yahudi Medeniyeti'nin sermayecilik anlayışıyla birlikte üst seviyelere taşınmış, fizik ile metafizik arasında

bağlantı noktalarından biri olan canlılık bağlamında 'can' dışlanmıştır. 'Can' yalnızca insanın mental yönü değil, aynı zamanda nefis sahibi olma durumudur. İnsanı canlı kılan, canlı olduğunu ona hissettiren ruhani tarafıdır. Descartes sonrası düşünce insanı sadece akıl varlığı olarak ele almış, ondaki ruh yönünü ortadan kaldırmıştır. Artık insanın akıl varlığı olması itibarıyla, akli dışındaki hiçbir şeye yer bırakılmamıştır.

Descartes'ın dünyası ikiye ayrılır: Res cogitas (ruh), res extensa (madde). Madde yer kaplayan, uzamı olan bir varlık özelliğini taşıırken, ruh düşünmeyi temsil eder. Doğadaki bütün canlılar oluş bozuluşa tabiidir, nitekim mekaniksel bir işleyiş vardır. İnsan da doğada olan bu mekanik işleyişin, bedensel yönü itibarıyla bir dışısını oluşturur. Bu açıdan Descartes, meselenin bu yönü itibarıyla materyalist bir bakış açısına sahiptir. Dikkat çekici olan mesele ise mezkûr Kartezyen filozof sonrası gelen bazı düşünürler, onun yalnızca sözü edilen materyalist yönünü kendilerine ilke edinmişlerdir. Böylelikle Duralı'nın karşı çıkmış olduğu mekanik bir dünya görüşünün de öncüsü olmuşlardır. İnsanoğlunun 'can' dediği ruhani kısmını atıp, yalnızca maddi yönünü incelemeye ve uygulamaya almışlardır. Bu durum felsefe-bilimin normal işleyiş çizgisinden sapma halidir. Duralı'ya göre felsefe-bilim birbirlerinden beslenen, ayrı gibi görünen ancak birbirine yardımcı olan alanlardır. Biri diğerinden ayrı düşünülemeyen ve birbirini destekleyici alanlardır. Onun için felsefesiz bir bilim, teknik demektir. Başka bir ifade ile içi boşalmış, insandan uzaklaştırılmış, teknik işleyişten başka bir şey değildir. Bu yönüyle bilim olma niteliğini de yitirmiş demektir. Şayet bilimin içi boşaltılırsa, özetle dandikte felsefeden yoksun olursa, artık bilim olamaz.

Duralı'nın felsefe-bilim noktasında üzerinde durduğu önemli konulardan biri İngiliz-Yahudi medeniyetinin felsefe-bilime ve 'insan oluş'a ne şekilde zarar verdiği meselesidir. Zira sözü edilen yapıda insan, insan olmaktan çıkıp beşere indirgenmektedir. Böylece 'değer' sorunu kendini göstermektedir. Çünkü insan, bedenî/maddî ve (manevi) kültür varlığıdır. Onun için ahlak, örf ve âdetler, farklı inanış şekilleri vardır. Her insanın bir

duygu dünyası, yaşadığı çevre dolayısıyla olaylara vermiş olduğu birbirinden farklı tepkileri vardır.

Düşünürümüz açısından insan, en temelde ahlakî bir kişiliktir. Çünkü ahlak, kişiler arası ve hatta toplumlar arası etkili iletişimde temel kuralların belirlenmesi ve bunların insanlar arası uyum sürecinde uygulanması zorunlu kuralları verir. Ahlak aynı zamanda din içerikli olup felsefenin bir alt dalıdır. Aristoteles'ten Kant'a kadar bir sorunsal olma niteliği göstermiş önemli bir konudur.

Zorunlu yapılan işler, insanın ödev bilincine sahip olma durumunu yok eder. Kant, insan bir ödev varlığıdır, der. İnsan, öz istemesi sayesinde, içinden gelerek bir davranış sergiliyorsa ve bu davranış, doğru bir şey için yapılan bir eylem niteliği taşıyorsa, o ölçüde ahlaki bir davranış olma niteliği gösterir. İşte bu durumda ahlak, insanın ödev bilinci ile özdeşdir. Kişi yaptığı herhangi bir eylemi, vicdani olarak yapıyorsa bu eylem ahlaklıdır. Eğer sadece yapmış olmak için ya da farklı bir şeyi elde etmek amaçlı yapıyorsa, bu durum, ahlaki bir eylem olmaktan çıkar ve bunu yalnızca kişinin kendisi bilebilir. Demek ki ahlak, insanın vicdani ile sergilediği ruhani bir hadisedir. Materyalist düşüncenin aksine, insanı maddî ve manevî yönüyle birlikte değerlendiren Durallı, insanın insan oluşunu ahlak ile birlikte ele alır.

Ahlak, insana içkin, insanın anlamlandırma, değerlendirme özelliklerini ortaya çıkaran metafiziksel bir alandır. Fizik âleminde bu özelliklere sahip olması itibarıyla bir yeri yoktur. Bu yüzden İngiliz-Yahudi medeniyeti düşüncesinde dışlanmış bir kavramdır. Zira İngiliz-Yahudi medeniyetinin ahlak anlayışı, kendi kapitalist – liberalist düzenine uyarlanmış haldedir. Bir düşünce veya kavram, sermayecilik (liberalizm) anlayışına ne ölçüde katkı sağlarsa o derece öneme sahip olur. Sözü edilen ahlak anlayışında faydacı düzene boyun eğmek, düşünmeden sorgulamadan kabul etmek, insanın içsel isyanına müsaade etmemek gibi hususlar dikkat çeker. Dini veriler de bu anlayışa göre yoruma tabi tutulmuştur. Durallı kâr amaçlı bu sermayecilik anlayışının yüzünün karanlık olduğuna dikkat çeker. İnsanın değeri

kaybolup sadece maddi (fiziksel) yönleriyle insana değer biçilen bu anlayışta yalnızca güçlü olan ayakta durmayı ve korunmayı başarır.

İngiliz-Yahudi medeniyetinin baş unsuru olan sermayecilik anlayışı, her alanda kendine bir destek oluşturmuş hatta pek çok alanı kendi düşünce dünyasına uyarlamıştır. Siyasi, ekonomik ve felsefe-bilim açısından her anlamda insanlığın gidişatını olumsuz yöne sevk eden anlayış, varlığını kâr amaçlı menfaat üzerine kurgulamıştır. İlmi çalışmaları, felsefe-bilimi de kendi düzenine göre kurmuştur. Darwin'in evrim düşüncesi, sözü edilen yapının beslendiği kaynaklardan biridir. Darwin'in evrim tezi güçlünün ayakta kalması, güçsüzün ise elenmesini öngörür. Darwin'nin kendisinin kapitalist ve materyalist bir düzen ve ortamda yetişmiş olduğunu hatırlamak gerekir. Doğa ve doğaya verilmiş olan kutsallık ortadan kaldırılmıştır. İnsanın elinin kolunun yerini makineler almış, bilim ve teknik geçmişe oranla epey mesafe katetmiş, kimi insanlar ağır çalışma koşulları altında nafaka temin etmeye başlamıştır. Kâr amaçlı yürüyen sistemde çalışan insanların düşünceleri, duyguları, inançları, kültürleri başka bir ifade ile 'değerler'i sistemin işleyişi gereği dikkate alınmamıştır. Darwin'in yetiştiği böyle bir ortamda ortaya koyduğu evrim tezi güçlü organizmaların ayakta kalması, güçsüz olanların ise ölüp gitmesi üzerine kurulmuştur.

Dönemin ekonomik ve siyasi gücünü elinde tutan kimseler işlerini yoluna koyabilmek için Darwin'in mezkûr tezini kendilerine dayanak olarak almışlardır. Bu sebeptendir ki, Darwin'in evrim tezi güçlü bir altyapıya sahip olmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Duralı'ya göre Darwin'in evrim görüşünde gerçekte pek çok açık vardır. Şu kadar var ki, sözü edilen tez biyolojik açıdan belli bir imkanı barındırması ve yer yer doğruluk ifade etmesi yönüyle ortadan kaldırılamaz. İslam filozoflarınca da ele alınmış olan mesele, Darwin'in bütün evreni tesadüfe bırakır oluşu yönüyle itibar görmez. Bunun yanında Darwin'in, insanın hayvan türünden gelebileceğine dair tezi ile ilgili veriler yetersizdir. Darwin Tanrı'nın var oluşu konusunda daha ziyade sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu konuda Duralı, Tanrı'nın âlemdeki işleyişi yaratması ve onların işleyişine sahip çıkmasını olumlu

bulmak yanında O'nun kendi kontrolü altında canlıların değişimine müsaade etmiş olabileceğini de kabul eder. Zira geçmişteki insanın kemik yapısı daha bükük iken yakın geçmiş ve günümüz şartlarında daha diktir ve tip olarak birbirinden farklılık gösterir. Demek ki, Tanrı'nın bilgisi dahilinde biyolojik açıdan evrim imkan dahilindedir denilebilir.

İngiliz-Yahudi medeniyetinin ortaya koyduğu düşünce, daha sonraları Darwin'in tezinin de etkisiyle ekonomik, siyasi, sosyal ve aynı zamanda felsefe-bilim açısından değer noktasında insanlığın aleyhine bir gelişim göstermiştir. Böylece doğa, insan, canlılık değer konusunda yitime uğramış, bu da pek çok çevre ve insanî felaketslere kapı aralamıştır. Yine bu cümleden olarak kültürü oluşturan din, dil, aile, ahlak, özgürlük gibi nice kavram da bundan nasibini almış görünmektedir.

Tezimizde de görüleceği üzere Duralı, felsefe-bilimin ortaya çıktığı Eski Yunan'ı inceleyerek felsefe-bilimden ilk önce ne anlaşıldığını ortaya koymaya çalışır. Burada fizik-metafizik ilişkisi, canlılık ve bunun akıllı canlı insandaki görünümü ele alınmıştır. Descartes sonrası Batı'da biçimlenen felsefe-bilim ile birlikte ortaya çıkan fizik-metafizik ilişkisindeki kırılma noktası, canlılık kavramının aldığı yeni boyut ve bunun evrim ile ilgisi tezimizde ele aldığımız bir başka önemli konu olmuştur. Sözü edilen felsefe-bilim anlayışına karşı Duralı'nın eleştiri mahiyetinde ortaya koyduğu tezler, öncelikle canlılık kavramından hareketle fizik-metafizik ilişkisinin yeniden bir düzene konulması, değer açısından 'beşer' konumuna indirgenen akıllı canlının 'insan' konumuna taşınması, kültür ortamının varlığı olan insanın içinde bulunduğu âleme anlam vermesini sağlayan kültür konularının yeniden 'insanî' çerçevede okumaya tabi tutulması şeklindedir. Bu açıdan kültür değerlerinin felsefe-bilim açısından fizik-metafizik ilişkisini dikkate alacak şekilde yeni bir okumaya tabi tutulması Duralı düşüncesinde önem arz eder.

1. BÖLÜM

FELSEFE-BİLİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Teoman Duralı düşüncesinde, felsefe-bilimi daha iyi anlayabilmek için öncelikle, düşünürümüzün eserlerinden hareketle, Eflatun ve Aristoteles'te konu nasıl anlaşılmıştır sorusuna yer vermeyi uygun gördük. Bu açıdan öncelikle Eski Yunan'ın bu iki önemli filozofunun felsefe-bilime dair görüşlerine kısaca değinecek, konunun metafizik ile bağlantısını sorgulayacağız. Felsefe-bilim ve metafizik ilişkisini Duralı düşüncesinde anlamlı bir yere koyabilmek açısından bunun önemli olduğu kanaatindeyiz.

Duralı'ya göre kültür, belli bir insan topluluğunun yerleşik hayata geçmesiyle beraber, oradaki imkanları kullanarak bir yaşam sürmeleridir. Bunun daha üst noktası ise, medeniyettir. "Şehirleşmişlik, giderek devletleşmişlik halini ifade eden medeniyettir."¹ Felsefenin ortaya çıkabilmesi için, medeniyetin varlığı gereklidir. Felsefenin bilinç ve bilgelikle ilgisinden söz edilebilir:

*"Felsefenin kendinden türemiş olduğu 'bilgelik'se, medeniyetten önceki kültür seviyelerinde bitip ortaya çıkmıştır. Şu var ki, felsefe, kendisinden kaynaklandığı bilgeliliğin öngördüğü yoldan farklı birine sapıp değişik bir biçim almıştır. Bilgelik, kişinin öncelik ve özellikle 'kendi benliği' hakkındaki bilincini bileme çabasının ürünüdür. Felsefedeyse, benlik hakkındaki bilinçlenme çabası önceliği yitirip zamanla bilginin hangi yollardan, nasıl elde edileceği araştırıcılığına bırakılmıştır. Böylelikle felsefe, Aristoteles'in sisteminde bilim üretebilir hale gelmiştir."*²

Merkezine akıl yürütmeyi alan felsefe, gerçeklerle ilgilenir. "Gerçekliklere ilişkin mevzi malumatları bilimden alan felsefe, bunları

¹ Ş. Teoman Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, s. 48.

² Duralı, a.g.e., s. 48.

tutarlıca bağdaştırmak yoluyla gittikçe genişleyen bilgi bütünlükleri oluşturur."³ Yöntemleri farklı olmakla birlikte felsefe ve bilim, merak duygusu üzerinden ilerler. Felsefe; insana, varlığa, doğa ve evrene ilişkin sorular soran, toplum, ahlak, siyaset, üretim ve tüketim ilişkisi gibi akli ve deneyi esas alan sistemler çerçevesinde meseleleri analiz eder. İşte, bu farklı düşünme biçimi "M.Ö. Beşinci yüzyılda Sokrates, Eflatun ve Aristoteles'te süreç içinde felsefe-bilim olarak kendini göstermiştir."⁴

1.1. Felsefe-Bilim

Duralı, felsefe incelemelerinin iki çeşit anlayışla yürüdüğünü belirtir. A- Sırtını deneysel araştırma alanına dayayan inceleme; B- deneysel incelemeye önem vermeyen inceleme.

*"Birincisine spekülatif olmayan felsefe şeklindedir. Buna dayalı olan felsefe-bilim sisteminin belirgin özelliği, cevap ve çözümlerinin yenilenebilir oluşudur. Başka bir ifade ile bu yaklaşımın önerdiği cevaplar ve çözümler, kesin ve nihai doğruyu ilkece ifade etmez. Onun için tartışmaya ve gelişmeye açıktır. Ki bu yönüyle o, felsefe-bilimdir."*⁵

Felsefe-bilimin sürekliliği konusunda önemli kavramlar vardır. Zaman ve değişim kavramların bunların başında gelir. Mesela doğadaki bir elma, öncelikle dalda mevsiminde ufakça belirir, ardından olgunlaşır ve sonra yenecek hale gelir. Aristoteles'in *Metafizik* ve *Organon* adlı eserlerinde konu yaşamın sürekli biçimde değişimler dizisi olduğu, canlı varlığın bütünlük ve gerçekliği değişim dizisi olan süreçte bulunduğu dile getirildikten sonra zamanla edinilen tecrübelerin çeşitli akıl yürütmeler ışığında yeni sorunlara ulaşarak genişlediği ifade edilir. Burada dikkat çekici olan şey, önceleri farkına varılmayan kimi sorunların anlaşılır olmasıdır. "Sorunlar üzerinde yol alındıkça felsefe-bilim ilerler. Çünkü, bu yönüyle felsefe-bilim,

³ Duralı, a.g.e., s. 49.

⁴ Duralı, a.g.e., s. 79.

⁵ Duralı, a.g.e., s. 53.

belli bir gerçeklik alanına dair kanıtlanmayı bekleyen varsayım ağıdır."⁶ Zaman kavramı bir hareketlilik ve bu hareketliliğin içerisinde değişmeyi barındırır.

*"Aristoteles'in 'Fizik'ine baktığımızda, 'Zaman'ın, 'Değişme'den soyutlanamayacağını göreceğiz. Düşüncelerimiz değişmedikçe ya da biz bunu fark edemedikçe zamanın geçtiğini anlayamayız. Nitekim düşüncelerimiz değişmedikçe yahut bunların değişmelerini fark etmediğimiz taktirde, zamanın geçtiğini de anlayamayız."*⁷

İşte bu sayededir ki, insan soyutlama yoluna gider. Değişmeyen, hareketi kendinde barındırmayan, zaman kavramı içerisine girmeyen şeyler hakkında bir bilgimiz olamaz. Öyleyse üzerine fikir yürütebileceğimiz kavramlar oluşturmak gerekir.

Duyu organlarımızla elde ettiğimiz bilgiler, bize yalnızca sınırlı, yanılma payı olan bilgi sunar. Su dolu bir bardağa, bir kaşık koyduğumuzda, o kaşığı kırık olarak görürüz, bu ise bir göz yanılmasıdır. Şu halde, duyu organlarımızla elde ettiğimiz şeyler bize, gerçeğin belli bir bölümünü verir. Ayrıca bir şeyi biliriz ama onun ne olduğunu nasıl anlayabiliriz? İşte bu noktada kavramlara ihtiyaç duyulur. Duyu organlarıyla elde edilen somutluktan ayrılarak, kavramlaştırma, soyutlama yapılması gereğini ortaya koyar. Böylelikle doğada duyulanan varlıklar anlaşılır hale gelir ve aynı zamanda somut olarak elde edilen varlıkla daha sonra karşılaşıldığında onu tanıma ve ona bir anlam yükleme kolaylaşır. Kısaca, duyulur dünya ve kavramların iş gördüğü düşünce dünyası bir bütünlük içerisinde bulunur.

Bu konuda "Eflatun, din ile mistiklik noktasında felsefe-bilimdeki temel kavramların ve bunların oluşturdukları dokuların ilk düzenli ve bilinçli meydana getiricisi konumundadır."⁸ "Ona göre olaylar dünyası önde gelen bir yer tutmaz. Olup biten şeyler, ana uygunlukları oranında kabule değer

⁶ Ş. Teoman Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1995, ss. 88-89.

⁷ Duralı, a.g.e., s. 96.

⁸ Duralı, a.g.e., s. 12.

görülebirlirler. Aristoteles için ise, olaylar dünyası, düşünceler alemiyle, önem sıralamasınca aynı basamakta yer alır."⁹ Bunlar arasında bariz bir fark olmamakla birlikte birbirlerine ihtiyaç duyulur ölçüde bütünlük sağlarlar.

*"Hareket noktası somutken, gittikçe genişleyen sınıflar, az yahut çok soyutturlar. Sağlam mantık bağlantılarıyla vücuda getirilmiş ve genelgeçerlik kazanmış sınıf, Aristoteles'in dağarında kategoridir. Ancak kategoriler bağlamında bilimsel bilgiler üretebiliriz. Bunun içinde herhangi 'öte kaynağ'a değil, zihin yahut anlama gücü (noesis) ile doğa dünyasının (füsis) imtizâcına ihtiyacımız vardır. Kategori, 'düşünceler âlemi'miz ile ona konu olan 'doğal dünya vakia'ları arasında zihnimizin kurduğu köprüdür."*¹⁰

Eflatun, bilgilerimizin bize doğuştan verili olduğunu ve bizim hatırlama yoluyla onlara ulaştığımızı söylerken, "Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nde öne sürdüğü bilgimiz tecrübeyle başlamakla birlikte, buradan onun tecrübeden geldiği sonucu çıkmaz tezine Aristoteles de katılır."¹¹ Aristoteles'in olaylar dünyası ve düşünceler dünyasının birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğundan ve olaylar dünyasından elde ettiğimiz bilgilerin bize belli ölçüde bilgi sunduğundan söz etmiştik. Nitekim Aristoteles için salt tecrübe yoluyla elde ettiğimiz bu bilgiler yeterli değildir. Çünkü "duyulmama her ne kadar bilgi sağlasa da bu durum tümevarım biçiminde bir zihin işlemini gerekli kılar."¹²

"Kesin gözüyle baktığımız kabule Aristoteles, "ilke" -yahut "neden" (aitia)- diyor. İlkelerin cüzlerini bağrında derleyip toparlayanın, tümeller olduğu anlaşılıyor. Kavram, başka bir deyişle, ilke olmaksızın bizi yeni bilgi yahut bilgilere götürebilecek tümevarış işlemini yürürlüğe koyamayız. Bütün akıl yürütme zincirinin, kendilerinden kalkacağı birtakım ilkeler vardır. "İlk ilkeler, kendilerinin aracılığıyla bilinirler. Öteki cümle unsurlar, bu ilk ilkelerin altında yer alıp onlar aracılığıyla

⁹ Duralı, a.g.e., s. 39.

¹⁰ Duralı, a.g.e., s. 40.

¹¹ Duralı, a.g.e., s. 57.

¹² Duralı, a.g.e., s. 57.

*bilinirler. İlk ilkelerin de dayandığı En İlk İlke şudur: "Bir şeyin aynı zamanda hem olması hem de olmaması imkansızdır." Düşünce tarihindeki bu çığır açıcı çelişmezlik önermesiyle Aristoteles, temelde akıl yürütme işlemi demek olan felsefe ve bilimin kurulmalarını olabilir kılmışlardır."*¹³

Aristoteles'in sözünü etmiş olduğu 'ilke' sayesinde yani belli kavramlar sayesinde bilgilerimizi oluşturabilir ve bunlara yön verebiliriz. Bir ilke, kaynak dolayısıyla, akıl yürütme işlemi sürdürülecek ve bu yolla yeni fikirlere ön ayak olunacaktır. İşte süreklilik arz eden bu akıl yürütme işlemi felsefe-bilimin temel özelliğidir.

"Felsefe-bilim kavramı temelde bir dünya görüşü, hayata bakış açısı olmaktan ziyade kendisinden temel meselelerin doğduğu ve meseleleri ilk ve aslî kökte birleştiren ilk bilim, bilim-doğuran-bilim olma özelliği taşır."¹⁴ "Bu yönüyle felsefenin, teorik bilimlerden farkı yoktur. Zira teorik bilim denel araştırma kesimlerine biçimsel ifade imkanı sunarken, felsefe olaylar dünyasının verilerini göz ardı etmeksizin teorik bilimin de dayandığı temel ilkeleri oluşturur."¹⁵ "Mesela Kant'ta felsefe, zihnin kendisinde düzgün bir bağdaşmışlığa sahip, diğer bilimlerin birlik ve bütünlüğünü sağlayan bilimdir. Felsefe, her şeyle ilgili aklın kullanımının bilgiler arasındaki bağıntısını kuran bilimdir."¹⁶

Bu yönüyle felsefe başvurulacak olan ilkeler konusunda bilime ve pek çok alana katkı sağlar. Belirlediği ilkeler doğrultusunda bilimleri genelleştirmesi yoluna giderek sistemleştirir. Felsefe, bilimlere kaynaklık eden, bilimlerden teorik verileri alarak sistemleştiren bütünlüklü bir yapıdır. Kısaca felsefe ve bilim, biri diğerinden ayrı düşünülemez bütüncül bir özellik arz eder. Onun için felsefî açıdan sistem kavramı, doğa bilimlerinde

¹³ Duralı, a.g.e., s. 59.

¹⁴ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, s. 84.

¹⁵ Duralı, a.g.e., s. 89.

¹⁶ Duralı, a.g.e., s. 87.

önemli bir yer tutar. "sistem kavramı, felsefenin özellikle de onun metafizik kısmının demirbaşı konumundadır."¹⁷

Duyumladığımız olaylar dünyası fiziğin alanıdır. Olaylar dünyası oluş-bozuluşa tabidir. "Duyularımızla elde ettiğimiz gerçeklikler birer malumdur. Bizi bilgi düzeyine ulaştıracak olan ise, somutluklar aleminden sıyrılıp soyutlama yoluna gitmekle mümkündür. Soyutlama deneysel çalışma olmayıp salt zihin işlemidir."¹⁸ İşte fizik alemin sunduklarından ilerleyerek, metafizik aleme geçiş yapılır. Tabii bu demek değildir ki, fizik alemin bilgisi dolayısıyla metafizik bilgilere ulaşırız, aksine fizik alemin bilgisi metafizik alemin bilgisi dolayısıyladır.

"Metafizik' adlı eserinde, Aristoteles, 'Birinci' ve 'İkinci' diye ikiye ayırdığı felsefenin ne olduğunu, bölüm ve boğumlarını, bilimle bağıntılarını ortaya koymuştur. "Metafizik"ın A kitabında bilgi edinmeye dönük bütün bilim araştırmaları ile bilim dışı soruşturmalarının kaynağı ilkesi durumundaki var olanının, var olan olarak incelendiğini görüyoruz. Buna Aristoteles, birinci felsefe demiştir. Buna karşılık bilimce biçimlenip hakikat hakkında fikir yürüterek yine bilime yol, yöntem gösteren de ona göre, ikinci felsefedir. Birinci felsefe akıl ve tecrübe dünyamızın ilk ve öncesiz durağıdır. Ben neyim ile başlar 'Varlık nedir'e varır ve bu sorunun karşılığı yoktur. İşte konusu, bir tek varlık olan 'bilim', bütün bilimlerin temeli olmasına karşılık, kendisi, temelsizdir, daha doğrusu temellerin ötesindedir. Bu soruya ya tautolojik ya da teolojik tarzda "Tanrıdan" cevapların kendileriye öncelikle deneysel kanıttan yoksundurlar. Kısaca metafiziğin işi, 'bilgi'nin 'bilgi'sini temin etmektir. Öyleyse Metafizik'in konusu nesnel olmayıp bilgiseldir; ve bize bilgi binalarını kurmak yetisiyle donatmış kudret olduğuna inanılan Tanrıdır."¹⁹

Aristoteles, ne ise o olanı inceleyen, birinci felsefeden kendisinden bir şeyin çıkarılamayacağı alanı bize sunar. İkinci felsefesinde ise, amacı

¹⁷ Duralı, a.g.e., s. 41.

¹⁸ Duralı, a.g.e., s. 59.

¹⁹ Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, ss. 61-63.

bilimin yolunu açmaktır. Burada hakikatin üzerinden bir akıl yürütme yoluyla, bir teori oluşturarak, işlenebilir hale getirmektir. Kısaca metafizik, aslında fiziğe yön verir, ilerlemesinde kaynak oluşturur. Metafizik olmasa fiziğin içi boş kalır. İşte bize doğanın ötesinde (fiziğin konusu olan) bilgiyi sunan kaynak metafiziktir. Bu bilgiye ulaşmanın yolu ilk ilkeden, ilk nedenden gelir ve varlığın dayandığı en temelde, ilk ilke Tanrı'dır. Öyleyse metafizik nedenler bilimi konumundadır.

Felsefe-bilimin bir diğer konusu ise, ahlakıdır. Ahlakın olduğu yerde bilgelik, bilgeliğin olduğu yerde felsefe, felsefenin olduğu yerde de, bilim kendini gösterir. Ahlak bu yüzden felsefe-bilimin yapı taşlarından biridir. "Ahlak bir kurallar koyma işidir. Doğuştan ahlaklı değiliz. Ahlaklı olma durumu sonradan edindiğimiz bir durumdur."²⁰ Bu yüzden ahlak, düşünme faaliyeti olması dolayısıyla ve pek çok açıdan felsefe-bilimin vazgeçilmez bir konusudur. Buradan hareketle felsefe-bilim bağlamında felsefe, bilgi teorisi ve ahlakı konu edinir. Değişik varlık alanlarına ilişkin şeyleri inceleyerek tek tek bilimlerin teorik ifadelerini genelleyip sistemleştirir ve böylece kuşatıcı bir görüş, bir dünya tasavvuru ortaya koyar. Yine kendisinden hareket edilen bilimin işleyişini inceleyerek onu, kendisine uygun gelebilecek bir 'mantık düzeni'ne kavuşturmayı amaç edinir. Felsefenin, ahlak alanı dışında, olaylarla, yani 'şey'lerle doğrudan doğruya ilişki kurmaması, araya bilimin girmesi, birinin, öbürünün güdümünde olması anlamına gelmez. Onun için, "felsefesiz bilim, bilimsiz felsefe olamaz."²¹ Felsefe ve bilim birbirinden beslenen iki kaynaktır. Felsefe, bilimden aldığı verileri teorikleştirir ve tekrar bilimin önüne sunar, bilim ise o verilerden yararlanır, eleştirir, sınar ve böylece ilerleme kat eder. Yani felsefe, bilime kaynaklık eder. Biyoloji felsefesi, kuantum felsefesi gibi alanlar da bilimin ilkelerinden yola çıkarak oluşturulabilir.

Fizikten metafiziğe geçiş, felsefenin en önemli konularından biri olagelmıştır. Bu konuda sisteminde metafiziğe kapsamlı şekilde yer veren

²⁰ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, s. 24.

²¹ Duralı, a.g.e., s. 90.

filozofun Eflatun olduğu bilinir. Kendisinden sonra metafizik, felsefi sistemler içinde hep önemli tartışma konularından biri olagelmıştır. Bu yönüyle felsefe tarihi Eflatun ile Aristoteles'e dipnot düşmekten ibaret olarak bile görülebilir. Duralı düşüncesinde felsefe-bilim noktasında metafiziğin ayrı bir yeri vardır. Ancak özellikle Duralı'nın, Eflatun ve Aristoteles'te konunun ne şekilde oluştuğunu sorgulamasına bir atf-ı nazar etmek istiyoruz. Bu noktada ruh, hayat, bilgi ve akıl, hayat öncesi ve ölüm ötesi gibi konuların önemli olduğunu hatırd tutmamız gerekir.

1.2. Felsefe-Bilim Açısından Platon ve Aristoteles'in Konumu

1.2.1. Platon ve İdealar Dünyası

Platon evreni, görünürler/duyulurlar ve idealar olmak üzere ikiye ayırır. Duyulur evren gözümüzle gördüğümüz, algılayabildiğimiz her şeydir. Ona göre duyulur varlıklar varlık katmanında en alt mertebede olan yanıltıcı varlıklardır. Onlar, yalnızca ideaların birer yansımasıdır. İdealar ise asıl gerçekliği veren özdür, ezeli ve ebedi ve varlık katmanında en üstte yer alır. Bu görüşüyle Platon metafiziği, evreni, duyulur ve idealar olarak ayırması bakımından ikici bir özellik gösterir. "Platon'un varlık anlayışı, bütün duyulur/görünür şeylerin, düşüncelerimizin ve kavramlarımızın, duyulur dünyanın ötesinde ve ondan bağımsız bir varlığa sahip bir gerçeklikle idealarla ilişkili olduğu kabulüne dayanır."²²

Duyulur alem yalnızca işaretten ibarettir. Gerçekliğin birer işaretini temsil eder. Dışarıda pek çok ağaca ayrı ayrı rastlayabiliriz, ancak zihnimizdeki ağaç kavramı olmasa onun ne olduğuna dair bir fikir edinemez ve anlamlandıramayız. İdealar bizim bir şeye, o şey dememizin bilgisini verir. Platon, mağara metaforunda bundan söz eder. Birkaç kişi mağarada yüzleri duvara dönük biçimde zincirlenmişlerdir. Bu insanlar hep karanlığı görmektedir ve daha önce hiç dışarı çıkmamış, doğada olup biten hiçbir şeyi görmemişlerdir. İçlerinden bir tanesi zincirini çözüp dışarı çıkmıştır, ilk başta çok korkmuştur, çünkü güneş gözlerini kamaştırmış ve güneşe

²² Cengiz Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 107.

bakamamıştır. Daha sonra yavaş yavaş gözleri alışınca güneşin aydınlattığı diğer şeyleri de görmüş ve gerçekliğin içerideki karanlık değil dışarıdaki aydınlık olduğunu keşfetmiştir. Ardından içeri giderek diğerlerini uyarmak istemiştir, anlatmaya çalışmıştır ama nafile... Buradan anlaşılan şey, başımızı kaldırıp ışığa yöneldiğimiz, manevi olan en yüksek mertebedeki iyi ideasına kendimizi yönlendirdiğimizde gerçekliğe ulaşabileceğiz. Bu mertebeye ulaşan kişiler ise filozoflardır. Onlar tüm benliğiyle kendini manevi aleme, idealar alemine veren kişilerdir.

Platon, bu hayattaki yaşam öncesi bir âlem fikrine inanır. Bu dünyada yalnızca ruhlar ve idealar vardı ve bedene girmeden önce bütün ruhlar sözü edilen alemde yaşamaktaydı. Aynı zamanda idealar ile doğrudan haşır neşir olma durumuna sahipti. İşte, insanların yaşamlarında filozof, doktor, asker vb. olması bu yaşam öncesinde, ruhların idealarla olan ilişkisiyle alakalıydı. Duyulur dünyada, insanların ve hayvanların ayrımı da bu şekildedir. İdealar ile hiç karşılaşmayanlar, alt seviyede olan hayvanlardır. Karşılaşanlar ise, onlarla irtibata giren insanlardır. Mağara metaforunda resmedildiği üzere insanlar gölgeler aleminde yaşar. Beden ile duyulur evreni, ruh ile gerçek olan idealar evrenini temsil eder. "İnsanoğlu ideaların dünyası ile duyusal idrak dünyası arasında bir yaratıktır: Ruh ideaların dünyasına, beden de duyusal idrakin dünyasına aittir."²³

Platon'a göre ruh, biçimsiz, görülemeyen, idealar aleminden gelen canlı bir varlıktır. Bu sebeple ruh, birebir ilişki içerisine girdiği varlıklara da hayat verir. Ruhun, bedene girmesiyle beraber, beden hayat bulur. Eğer ruh olmasaydı, beden kendi başına ne yapacağını bilemezdi, kısaca ruh, bedeni ayakta tutan bir varlıktır. "Ruh yaşamın ilkesidir. Beden ancak ruha sahip olması, ruh tarafından canlandırılması durumunda yaşayabilir."²⁴ Ancak ruh, bu dünyaya geldiğinde her şeyi unutmuş bir haldedir. Öyleyse biz duyulur dünyadaki şeyleri nasıl bilebiliriz? Platon bunun için, bir şeyle

²³ Gunnar Skirberk, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, İstanbul: Üniversite Kitabevi, s. 80.

²⁴ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2000, s. 167.

karşılaştığımız durumda onu tanırız, yani hatırlama (anemnesis) yoluyla o şeyin bilgisine vakıf oluruz düşüncesindedir. Nitekim Platon, zihnimizde o şeyin aslında bir bilgisi mevcuttur ve biz karşılaştıklarımıza ancak bu yolla anlam yükler ve isimlendirebiliriz, der. İşte, ruhun bedene hakimiyeti sayesinde biz yaşamımızı doğal akışında sürdürebiliriz. Tabi ki, ruhun da üstünde, akıl sayesinde eylemlerimize yön verilebiliriz. İyilik, doğruluk, adalet gibi ruhun iyiye yönlendirilmesini sağlayan bir üst mertebe vardır o da akıldır.

"Platon, ruhu, akıllı parça, yürekli atılğan parça ve iştah duyan arzulayan parça"²⁵ şeklinde üçlü bir tasarıma tabi tutmuş, onun bu anlayışı başta psikoloji, ahlak ve adalet olmak üzere siyaset teorisinde de kendini göstermiştir. "Tanrı'dan pay alan akıl, ruha hakim oldukça iyi, ona tutkular hakim olunca sefil bir hayat sürdürüldüğüne inanılmıştır."²⁶ Buna göre akıllı parça, insanın kafamızda yer alır ve zihni hareketler burada gerçekleşir. Eğer ki ruhu, akıllı parça yani akıl yönetirse bu durum ahlak ve erdemini ortaya çıkmasıyla insan için en iyi olanını temsil eder. Halbuki iştah ruhta denetim kurarsa karmaşa ortaya çıkar ve kötülük hakim olur.

Akıl, düşünsel etkinliklerin yapıldığı yerdir. Yani, bilgi edinilmesini sağlayan yanıdır. Platon'a göre bilginin özü, idealar evrenine ait olduğu düşünülürse, akıl idealarla uğraşan kısımda yer alır. Ruhta akıl hakim olur ve diğer ruh durumlarına hükmederse düzen ortaya çıkar. Zira ruh, idealar aleminde doğru bir toplum yapısının, düzenin, doğrunun, adaletin ne olduğunu görmüştür. Bu yüzden aklın nihai amacı, bu ideal düzeni duyulur dünyada da sağlamak olacaktır ki, ideal bir toplum yapısından bahsedilebilsin. Kişi bunu ilk önce ruhta gerçekleştirmeli ki daha sonra site düzeninde uygulayabilsin. Platon, bu yapıya filozofların en iyi seviyede ulaşabileceğinden bahseder. Çünkü filozof en yetkin bilginin peşinde koşan, idealar alemiyle hemhal olan, dünyevi her şeye sırt çeviren insanlardır. Devlet düzeninde filozofların olmasının gerekçesi de budur. Platon'un

²⁵ Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, s. 116.

²⁶ Ayhan Bıçak, *Felsefe ve Tarih*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2004, s. 170.

ruhun insan bedeninde birtakım lokalizasyona gitmesi, daha sonra İslam filozofu İbn Sînâ'da (ö. 1037) çok daha belirgin şekilde kendini göstermiştir.

Gerçekte "Platon'un evreni, canlılık esasına dayanır. Tanrı varlıkta ruh bulamayınca, akılı ruha, ruhu da bedene koyarak, evreni akıllı ruhlu bir varlık olarak gerçekleştirmiştir."²⁷ Ruh için, bedene tutsak ifadesi kullanılır. Çünkü ruhun ulaşmak istediği yer idealar evrenidir. Ruh, bu bakımdan bedende mahpus kalmış haldedir ancak aynı zamanda isteklerini yerine getirebilmesinin de bir yolu vardır. "Duyum ve düşüncede, ruh bedene bağımlıdır fakat ruh, ideler dünyasını gözlem altında tutmaktadır."²⁸ Akıl, irade ve istekler yahut tutkular olarak üç bölüme ayrılan ruh, görüldüğü üzere, bütüncül bir yapıya sahip değildir. İrade ve istekler parçası varlık katmanında, en alt mertebede olan duyulur aleme ait iken, akıl parçasıyla o, en üst mertebeye ki idealar alemine aittir. Akıl yönüyle ölümsüzken, diğer iki yönden ölümlü bir varlık olma özelliği gösterir. Yani ruhun canlılık kısmı, akıl kısmıdır. Platon'un bu ikiciliği, onun metafizik görüşünün de nirengi noktasıdır diyebiliriz.

Böylece felsefi mimarinin göz kamaştırıcı filozoflarından olan, Platon düşüncesinde fizik ile metafizik arasındaki ilgi, idealar ve duyulur dünya ile insanın ruh parçalarının ne şekilde tasnif edildiği ile yakından ilgilidir. Onun bu düşüncesi sonraki asırlarda gerek felsefi yapılarda ve gerekse semavi dinlerin ortaya koyduğu insan anlayışına muvazi olacak şekilde ele alınmış ve felsefe tarihi boyunca önemini hep korumuştur. Felsefe-bilim açısından Durallı'nın metafiziğe dair görüşünü anlayabilmemiz konusunda bunun önemli olduğunu belirterek ikinci büyük filozof Aristoteles'in varlık düşüncesine de kısa bir temas etmeyi faydalı buluyoruz.

²⁷ Bıçak, a.g.e., s. 147.

²⁸ Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, çev. İbrahim Şener, İstanbul: İz Düşüm Yayınları, 2000, s. 128.

1.2.2. Aristoteles'te Varlık Düzeni

Platon hakikatin görünür evrende olmadığını/olamayacağını, ancak idealar evreninde hakikate ulaşılabileceğini savunur. Oysa Aristoteles, hocasının görüşlerini de dikkate alarak sadece idea yani formun bize hakikati veremeyeceğini, çünkü bu durumda oluşu açıklamayacağımızı savunmuştur. "Aristoteles'e göre hakikat burada, fenomenal maddeler dünyasındadır. Şu kadar var ki, sadece maddi olan şeyler gerçekliği vermez. Aksine, form ile maddenin birlikteliğiyle hakikate ulaşılabilir."²⁹ "Aristoteles, maddenin ancak form sayesinde gerçeklik kazandığını, formun da ancak maddede kendisini gerçekleştirebileceğini, madde olmasa formun kendisini açığa vuramayacağından söz eder."³⁰ Buna göre madde, gerçekleşeceği, dönüşeceği şeyi kendi içerisinde barındırır. Bir ağaç ileride öğrencinin alıp kullanacağı bir defter olma potansiyelini bünyesinde barındırır. "Gerek madde gerekse formun (tanrı hariç) kendi başlarına bulunmaları mümkün değildir."³¹

*"Varlığın işleyişini daha iyi anlayabilmek için, Aristoteles düşüncesinde dört neden önemli bir yerde durur. Bunlar maddi, formel, fail ve gaye nedendir. Maddi neden, bir kuvve, yatkınlık olarak değişmeyi kabul eden, niteliklerden bağımsız olarak onlara taşıyıcılık görevi yapan şeydir."*³²

Tıpkı bir inşaat ustasının çeşitli malzemeler kullanarak ev yapması gibi. "Formel neden ise, mezkûr örnekteki maddenin şekil almış halidir diyebiliriz. Fail neden ise, evi meydana getiren inşaat ustası örneğidir. Gaye neden ise, evin hangi amaçla yapılmış olduğudur."³³ Burada asıl olan, madde ve form olup diğer ikisi bunlara bağlı olarak işlev görür.

²⁹ Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, ss. 134-135.

³⁰ Çakmak, a.g.e., s. 135.

³¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 143.

³² Arslan, a.g.e., s. 174.

³³ Arslan, a.g.e., s. 178.

1.2.2.1. Hareket ve tanrı

"Aristoteles, Tanrının varlık durumunu anlatırken onun "salt form", "salt edimsellik" olduğunu söyler. Yani tanrı diğer varlıkların tersine, kendini eksiksizleştirme, edimselleştirme, mükemmelleştirme gereği duymaz."³⁴ Çünkü tanrı mükemmel ve kusursuz olup hareketin kaynağıdır. Eğer hareket etmeyen bir hareket ettirici olmasaydı hareket diye bir şey olmazdı. Çünkü her hareketli, kendinden bir önceki hareketi kendisine sağlayana ihtiyaç duyar ve bu durum sonsuzca giden bir hareketlilik olurdu. Onun için, "kendinden hareketsiz ama aynı zamanda hareketi sağlayan bir şey olmalıdır ki, o da Tanrıdır. Bu açıdan Tanrı, ezeli ebedi ve fiil halinde olup eşyanın hareket ettiricisi veya doğurucu nedeni, formu ve son gayesidir."³⁵

"Tanrı salt akıl, salt düşünme faaliyeti gösterir. Zaman dışı biçimde, duyu, hayal, madde ve kuvveden bağımsız, sadece kendini düşünendir."³⁶ Öyleyse Tanrı zamanda öncelik-sonralık ilişkisine tabi olmayıp zaman dışıdır. O, evrenden önce gelir. Şöyleki, evrenin temel unsurları olan madde, form ve hareket Tanrı kadar ezeli ve ebedidir. Buradan hareketle Aristoteles'e göre Tanrı, varlığın kaynağı değil aksine onun fiziksel olmayan bir hareket ettiricisidir.

1.2.2.2. Doğa düzeni ve mantık: fizik

Aristoteles'e göre hakikat, doğaya içkin haldedir. Madde ve form birbirinden ayrılamaz olduğu içindir ki Aristoteles, hakikati bu dünyada aramamız gerektiğine vurgu yapmıştır. Çünkü, filozofa göre doğa demek, hareket demektir. Alemi ay-altı ve ay-üstü ayırımına tabi tutan Aristoteles'e göre ay-altı âlemde bulunanlar ölümlü ve oluş-bozuluşa tabi varlıklar olup hareketi temsil eder. Buna karşılık, "gökcisimleri ve bunlar arasında bulunan dünya Tanrısal hareketsizliğe, sabitliğe en çok benzeyen cisimlerden biri

³⁴ Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, s. 136.

³⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 75.

³⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, s. 198.

olarak hareketsizliği temsil eder ve bu sebeple tabiat her ikisini de bünyesinde barındırır. "³⁷

Bir şeyi bilmek için onun formunu bilmek gerekir. İnsanı tanımlanırken onun kol, bacak, göz, burnu dikkate alınmayıp ona insan denir. İnsan denildiğinde akla gelen şey onun bütünlüğüdür. Maddenin hareketini form sağladığına göre, doğası gereği bir şeyi bilmek için önce onun formunu bilmek gerekir. Şu kadar var ki, "Aristoteles'e göre madde ve form, her ikisi de doğada birbirinden bağımsız kalamayacak kadar birbirini gerektirir."³⁸ Özetle, Aristoteles açısından doğada hareket ve hareketsizlik içkindir. Bir şeyi bilmek için yalnızca maddi yapısından veya yalnızca formundan onu bilmek yeterli değildir, her ikisine de başvurmak gerekir. Doğa, sürekli bir şekilde oluşa sahip olması bakımından ezelidir. Çünkü madde ve form ezelidir.

Aynı şekilde Aristoteles sisteminde cevher kavramı, önemli bir yer tutar. Algıladığımız tek tek var olanları biz niteliklerine, niceliklerine yani kategorilerle biliriz. Formun maddi dünyada kendini bulmasıyla madde artık kendini göstermeye başlar. "Töz dışında kalan ve dokuz kadar olan arazlar ise maddeye içkindir. Cevher değişmez bir formdur."³⁹ Bu açıdan bir şeyi anlamak için öncelikle onun cevherinin ne olduğunu bilmek gerekir. Bu bakımdan tek tek özellikleri bilerek bir şeyin ne olduğundan söz etmek imkansızdır. Zira bahse konu olan özellik bir başka var olanda da olabilir, ancak o şeyin cevherinden/tözünden bahsedildiğinde onun ne olduğunu doğrudan bilme imkanına sahip olunabilir. Şu halde "cevher/töz en genel ifadesiyle bir şeyi o şey yapan şeydir."⁴⁰

1.2.2.3. Akıl ve ötesi: metafizik

Metafiziğin konusuna daha çok oluş ve bozuluşun olmadığı, kendisinde değişme olmayan varlıklar girer. Bu manada ay-üstü âlemde bulunan göksel cisimler, cevher, form, özünde ilahi bir taraf bulunduğu kabul edilen faal

³⁷ Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, s. 140.

³⁸ Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, s. 165.

³⁹ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Kabalcı Yayınevi, 2002, ss. 194-195.

⁴⁰ Çakmak ve öte., *İlkçağ Felsefesi*, s. 139.

akıl ve ölümsüz Tanrı girer. "Aristoteles'in gözünde metafizik, kral bilimdir. Çünkü o hem değişme içinde olmayan hem de gerçek anlamda töz olan varlıkları inceler. Bu varlıklar bildiğimiz gibi Tanrı, gök cisimlerinin akılları ve insan ruhuna dışarıdan gelen Faal Akıl'dır."⁴¹

Aristoteles'in metafizik anlayışı, akıl ve sezgi ile kavranan bilgiyi kapsadığından, ilk felsefe olma niteliğini taşır. Aristoteles açısından varlık, fizik ve metafizik gerçeklikler olarak ikiye ayrılır ve bunlar gerçekliğin birer parçası konumdadırlar.

Buna karşılık, Platon'un felsefesinde metafizik, sistemin yapı taşlarını belirlemede başat role sahiptir ve Platon'un metafizik görüşü, gerçekte bilgi teorisinde saklıdır. Şöyle ki, Tanrı, İdealar dünyası ve ruh şeklinde üç katmana ayrılan varlık, onun sistemini de belirler. Tanrı, varlık mertebesinde en üstte yer alan 'iyi ideası'nın temsilidir. Geriye kalan tüm var olanlar, sadece ona benzemeye çalışan, iyilik ideasına ulaşmaya çalışan varlıklardır. "Platon metafizik anlamda tanrısal olanı, bu dünyanın ölçülerine sığmayan aşkın şeyleri kasteder."⁴² Bunlar, Tanrı ve tanrısal olarak nitelendirilen idelerdir. Birbirinden pay alırlar ve hakikatin bilgisini veren özlerdir. "Değişmez idealara karşılık görünürler alemi, yanılısamalardan ibarettir. Bu açıdan gerçeklik ile görüntü arasındaki farkı belirtmede filozofun mağaradaki mahkumlar metaforu önemli bir yere sahiptir."⁴³

1.2.2.4. Fizik ve metafizik arasında: ruh

"Ruh organlarla donatılan doğal bir cismin ilk edimselliğidir."⁴⁴

"Aristoteles'e göre canlı olmanın koşulu, ruha sahip olmaktır. Bedende canlılık gizil olarak bulunmaktadır. Ruhun bedenle bütünleşmesiyle birlikte, beden artık sadece organları olan maddi bir var

⁴¹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, ss. 172-173.

⁴² Cevdet Kılıç, "Platon'un Metafizik Terminolojisi ve Mağara Alegorisinin Mistik Temelleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33 (2014), s. 575.

⁴³ Skirberk, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 79.

⁴⁴ Ross, *Aristoteles*, s. 161.

olan olmaktan çıkıp, cansızlığını terk edip edimselleşir ve canlı bir varlık özelliği kazanır. Böylece ruh, canlılığın ilkesi haline gelir.⁴⁵

Varlık hiyerarşisinde en altta saf madde bulunur. Daha sonra bitkiler, hayvanlar, onun üstünde akıllı canlı dediğimiz, hayvandan üstün tanrıdan aşağıda yer alan Aristoteles'in ifadesiyle 'düşünen hayvan' insan vardır. En tepe noktada hareketin ilkesi ve saf gerçeklik olan Tanrı yer alır."⁴⁶

"Hayvansal yönüyle ölümlü olan insan, faal akıl (saf akıl) yönüyle de tanrısallık taşır. Bir yanı ölümlüken bir yanı ölümsüzlük taşır."⁴⁷ "Etkin zeka (zeka ile ruhun düşünmesini sağlayan şey), gerçek niteliği bir defa ayrıldıktan sonra kazanır ve yalnız bu ölümsüz ve ebedidir ve etkin zeka olmadan hiçbir şey düşünmez."⁴⁸ Edilgin akıl herkeste olmasına karşılık etkin akıl dışarıdan gelir.

*"Platon açısından ruh, beden öncesi var olduğu gibi beden sonrası da var olan bir özelliğe sahip iken Aristoteles'te ruh bedenle birlikte ortaya çıkan, kendisi hareketsiz iken maddeye canlılık ve hareket kazandıran ve ancak bedenle birlikte düşünülebilen bir şeydir."*⁴⁹

Bu bakış açısından hareketle Duralı, insanın fizik ve metafizik arasındaki konumu bağlamında şunları dile getirir:

"Canlı bir yönüyle yani maddi yönüyle fizik dünyaya aitken, maneviyat yönüyle -nefs-bilinç- olarak metafiziğin konusuna girer. Canlı evrime tabi bir varlıktır. Canlının maddi var oluşunu tertipleyip temin eden fizik-kimya işleyişleri 'metabolizma'dır. Bunu canlı, ebeveyninden

⁴⁵ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, s. 224.

⁴⁶ Weber, *Felsefe Tarihi*, ss. 82-83.

⁴⁷ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, s. 224.

⁴⁸ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, ss. 176-177.

⁴⁹ Arslan Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014, s. 253.

*'kalıtım' yoluyla devralır. Tür içi yahut türler arası kalıtım devir-teslim işlemlerinin düzgün yahut arızalı işleyişi evrimdir."*⁵⁰

"Aristoteles, aslında evrimden bahsetmemiştir ancak onun canlılar alemi üzerindeki basamaklı bir sıradüzeni oluşturmasından evrim diye bir şeyin var olduğundan söz edilebilir."⁵¹ Konu Duralı'nın ifadeleriyle daha netlik kazanır:

*"Canlı bir yönüyle yani maddi yönüyle fizik dünyaya aitken maneviyat yönüyle -nefs-bilinç- olarak metafiziğin konusuna girer. Canlı evrime tabi bir varlıktır. Canlının maddi var oluşunu tertipleyip temin eden fizik-kimya işleyişleri metabolizmadır. Bunu canlı, ebeveyninden kalıtım yoluyla devralır. Tür içi yahut türler arası kalıtım devir-teslim işlemlerinin düzgün yahut arızalı işleyişi evrimdir."*⁵²

*"Aristoteles'in sisteminde felsefe, bilim üretebilir bir sistemdir. Bilgiyi hangi yollardan nasıl elde edildiğinin arayışına çıkmıştır. Bilgelikten çıkıp felsefeye, oradan da bilime uzanan bir bağ vardır. Bilgelikten çok başkalaşmış bulunan, Aristoteles-Descartes-Kant çizgisindeki halis felsefeye gerçekliğe, vakıa tabanına ilişkin ipuçlarını temin eden, bilimlerdir. Felsefe ile bilim biri olmadan diğeri düşünülemez bir bütünlük oluştururlar. Ancak bilgi için gerekli malzemeleri derleme ve bunları oluşturma teknikleri açısından farklılık gösterirler. Bilim fizik evrenle ilgilenirken, felsefe, metafizik değerlerle ilgilenir. Vaka yahut vakıa tabanına ilişkin gerekli malzemeleri 'bilim'ler temin ederken, bunları birleştirilme, soyutlama, genelleme ve en üst raddede kavramlaştırma işlemleri metafiziği, mantığı, bilgi teorisi ve tabii ahlakıyla felsefede bulunur."*⁵³

Fizik ile metafizik arasındaki irtibat ve farklılık Platon felsefesinde ruhun idealar, bedenın görünürler alemine özgü olması şeklinde kendini gösterir.

⁵⁰ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006, s. 46.

⁵¹ Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, s. 152.

⁵² Duralı, *Sorun Nedir*, s. 46.

⁵³ Duralı, *Felsefe- Bilim Nedir*, ss. 48-52.

Bedende mahpus halde olan ruh, kendini bedeni yönetmekte yetkinleştirip idealar alemine ulaşmak ister. Beden yok iken de varlığını devam ettiren ruh, idealar aleminde gördüklerini bu dünyada hatırlayan bir yapıya sahiptir. Bu açıdan "Platon'da siyaset, erdemlilik, ahlak, mutluluk, adalet, güzellik, bunların hepsi Salt İyi'ye ulaşmada birer aşamadır."⁵⁴ Denilebilir ki, Platon'un metafiziği, felsefenin vücut bulmuş halidir.

1.3. Felsefe-Bilim ve Merak/Hayret

Aristoteles, felsefe-bilim noktasında görüşünü temellendirmesinde, hocası Platon'dan istifade etmiş olmakla birlikte, fizik-metafizik ilişki, insan ve yapısı, bilginin edimi ve metafizik anlayışında, hocasından farklı tezleri sürmüştür. Mesela, Aristoteles'te bilgi duyulur dünya ile kavramsal dünya birbirinden ayrılmaksızın duyulur dünyadan elde edilenler, akıl süzgecinden geçirilerek, tikellerden tümele ulaşma şeklindedir. Fizik dünyadan elde edilen hususlar akıl süzgecinden geçirilerek bir sistem oluşturulur. Akıl süzgecinden geçirilen konular mantığın konusudur. Şu halde, mantık olmaksızın felsefe yapılamaz. Felsefe'nin temel unsuru meraktır.

"Çapku: Felsefi sisteme ulaşmada, merak ve keşif sizin en çok dikkat çektiğiniz kavramlar bir konuşmanızda, bugün milyonlarca insan merak etmeden yaşıyor demiştiniz. Bu bağlamda merakın felsefe açısından yeri nedir?"

Duralı: Felsefenin kapısını açan anahtar hayrettir. Merak, hayretten doğar. Hayret, akli bir olaydır ve beni öğrenmeye sevk eder."⁵⁵

Merakın olmadığı yerde felsefe iş görmez. Felsefeyi bilmeyi isteme, bilgelik sevgisi olarak da nitelendirebiliriz. Bilgelik, toplumun yol alması, yaşaması bakımından önemlidir. Ancak bilgeliğin yavrusu olmakla birlikte felsefe-bilim, bilgeliğin kendisinden değil, meraktan doğar. Daha çok

⁵⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980, s. 65.

⁵⁵ Ahmet Çapku ve Can Karaböcek, "Ş. Teoman Duralı ile Felsefe Üzerine Bir Söyleşi", *Kutatgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, S. 30 (2016), s. 1077.

bilgelik olan Eflatun'un felsefesi, doğa ötesi esaslardan hareket ederken, Aristoteles'in bilgiyi arama yöntemi gözleme, belgelendirmeye, akıl yürütmeye dayanır. Nitekim Aristoteles'in felsefesi, felsefe-bilim sisteminin dayanağı olan mantıktır. Mantık aklın işleme yolunu, yöntemini, tarzını belirleyen, kuralları tespit eden ilimdir.

Aristoteles salt gerçekliğe mantık ilkelerinden hareketle varılacağı görüşündedir. Fenomenal dünyada insan gördüklerini, karşılaştırmalar, çıkarımlar yaparak soyutlamaya gider. Varlığın dile getirilme biçimine kavram denir. Varlığın dile getirilme şartları mantığı oluşturur. Varlığın dile getirilişi kategorileri aracılığıyla olur. Bu açıdan Aristoteles'in yapmış olduğu şey, var olanın som'lüğundan soyulması yani soyutlama yapılması, kavramlara ulaşılması demektir. Felsefe-bilim işte bu akıl yürütme işinin sistemlice yürütüldüğü alandır.

Felsefe, doğrudan akıl yürütme sanatını yöneten biçimsel mantığa dayanır. Mantık Aristoteles'in gözünde felsefe-bilime giriştir. Bilim bir mantık çeşidi olan biçimselleştirilmiş mantığın en uç noktasını ifade eden matematiği kullanır. Matematiğe tercüme edilebilir doğa olaylarını dile getirme işine, mekanik denir. Önce Galileo Galilei, ardından Descartes, bilimi mekanikleştiren, matematikleştiren kişiler olarak tarihe geçmiştir.

Mantık, doğa olaylarının incelenmeyi konu edinirse fizik, buradan çıkan sonuçları değerlendirerek doğa olaylarının anlamlandırılması olayı ise, metafiziktir.

*"Metafizik, varlığı 'varlık' olarak ele alır. Her şeyin ilk çıkışı ve son dayanağı olan 'varlık' kendinden menkuldür; başka bir deyişle, 'ilk felsefe' yani 'metafizik' varlığı yine varlıktan yola çıkarak belirleme çabasıdır. Metafizik yahut ilk felsefe gerek fiziğin, gerekse ikinci felsefenin, hem temeli hem de çatısıdır."*⁵⁶

⁵⁶ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 86.

"Yani metafizik hem var olanın durumlarını hem de onun parçaları ile türleri durumundaki şeyleri inceler. Böylelikle bilgimize konu olan nesnelere tespit edebiliyor, buradan da doğa bilimlerinin konusunu belirleyebiliyoruz."⁵⁷ Metafiziğin işi, 'bilgi'nin 'bilgi'sini temin etmektir. Öyleyse "*Metafizik*in konusu *nesnel* olmayıp *bilgiseldir* ve bize bilgi binalarını kurmak yetisiyle donatmış kudret olduğuna inanılan *Tanrı*dır. Burada Aristoteles, doğa biliminin temin edemediği kesin, şaşmaz, değişmez *bilgiyi* doğaötesi araştırmaları alanının, sağlayıp sağlamayacağını soruşturmuştur."⁵⁸ Felsefenin en önemli kollarından biri olan metafizik, tanrısallık içerir ve ilahiyat ile de karıştırılır olmuştur. Çünkü en üst safhada varlığın, varlık olmasıyla yani, en soyut haliyle ilgilenir ve bu da onu fizik aleminin ötesine taşır yani bize tanrı hakkında bilgi sunar.

1.4. Felsefe-Bilim Açısından Teoman Duralı'da Metafizik

Duralı, somut evren ile soyut varlık arasında ayırım yapar. İnsanın maddi yapısı yanında dil, kültür, ahlak, inanç gibi manevi yapıları da vardır.

*"Somut evrende, doğada var olanlar, bu var olanların durumları, konumları, olagelişleri, birbirleri ile olan bağıntıları üzerine konuşmak da; evrendeki var olanları birer birer göz önüne almadan, tek tek var olanlar ile bunların birbirleriyle olan bağıntılarını nasıl bilebileceğimizi sormak da; evrende bulduğumuz nesnelere yahut olaylardan tamamıyla koparak birtakım salt hayali biçimler üstüne tartışmak da; özetle, anlatıma dayanan dilsel bütün yapıp etmelerimiz, metafiziğin alanına girer."*⁵⁹

Fizik alan, doğayı, gördüklerimizi, duyduklarımızı, yapıp ettiklerimizi yani tecrübe sahasını verirken, metafizik alan bunların üstüne çıkarak dilsel, kavramsal alanı ortaya koyar. İnsan soru soran, anlam arayışı içinde olan varlıktır. İşte "insanın dünya karşısındaki konumunu derinlemesine

⁵⁷ Duralı, *Felsefe- Bilim Nedir*, s. 86.

⁵⁸ Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, ss. 61-63.

⁵⁹ Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, s. 57.

sorgulayan, felsefenin yüreği konumundaki metafizik olacaktır."⁶⁰
"Metafiziğin incelediği iki temel sorun ise akıl varlığı olarak insanın akli ile ahlakının sınırları, temel belirlenimini tespit etmektir."⁶¹

Duralı'ya göre canlılık, Platon sisteminde ve Aristoteles'in felsefe-bilim düşüncesinde fiziği metafiziğe bağlayan bir kavram konumundadır. Bu durum modern düşüncenin babası sayılan Descartes'e kadar böyle gelmiştir. Descartes sonrası ise durum farklı bir boyuta taşınmış ve gelişmiştir.

*"Her ne kadar sıkı sıkıya bağlı bulunduğum bir bedenim varsa bile bir yandan uzamlı (extensa) değil de düşünen bir varlık olduğumdan kendi hakkımdaki (mei ipsius) açık seçik düşünceme, beri yandan da asla düşünme yetileriyle bezenmemiş, yalnızca uzamlı bir nesne olan bedenime (corpus) ilişkin seçik bir tasavvurumun bulunması için ben, başka bir söyleyişte, beni ben kılan ruhum elbette, bedenimden apayrıdır. Böylece ruhum, bedenimden bağımsız olarak var olabilir."*⁶²

Yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere Descartes, ruh ve bedeni birbirinden ayırmıştır. Ona göre ruh özeldir ve Tanrı'nın insana bahşettiği bir lütuftur. Şu kadar var ki, hayvanların ruhu yoktur. Hayvanın insanla ortak yönü, bedeni yani maddi yönüdür. Bu durum, Aristoteles'te var olan organik yapının yerinin Descartes eliyle mekanik bir yapıya dönüştürme şeklini almıştır. "Descartes'a kalırsa, ruhumuzun dışında kalan ne varsa, madde dünyasında, res extensa dediği ölçülüp biçilebilir bir alanda yer alır. Canlı dahi bahsi geçen alana dahildir."⁶³

Aristoteles'in dünya merkezli evren anlayışının yerini Galileo'nun güneş merkezli evren anlayışının alması canlıya verilen değer yok oluşunu temsil etmektedir. Aristoteles'in evren tasavvuru kilise ve çevresi tarafından bir dogma olarak benimsenmiş, Dünya'nın merkez olduğu anlayışı ve bütün diğer gök cisimlerinin onun etrafında dönüyor oluşu neredeyse genel-geçer

⁶⁰ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 28.

⁶¹ Duralı, a.g.e., s. 91.

⁶² Duralı, a.g.e., ss. 29-144

⁶³ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, İstanbul: Şule Yayınları, 2009, s. 117.

bir yasa gibi kabul görmüştür. Galileo'nun, Aristoteles'in bu evren tasavvurunu yıkmasıyla beraber doğruluğunun kesin olduğuna inanılan anlayış da yıkıma uğramıştır. Dünya'nın evrenin merkezinde olduğunu iddia eden Aristoteles organik bir evren tasavvuru çizmiştir. Öyleyse acaba Aristoteles'in evren tasavvurunun yıkılması doğrudan insana verilen değer in yıkımı da beraberinde mi getirmiştir? Galileo'nun keşfi öncesindeki kabulde evrenin merkezinde Dünya, Dünya'nın merkezinde ise en değerli canlı insan vardı. Bu şekilde bakıldığında Descartes, Galileo, Kepler gibi düşünürler insanın ilerleyen süreçte değersizleştirilmesini mi temsil ediyorlar? Duralı'ya göre, felsefe-bilimde mekanik bir düzenin yol alması, insana verilen değer in yok oluşunu da beraberinde getirmiştir.

"İstisnasız bütün dinler, yeryüzünü insanın yurdu olmasından ötürü kutsal kabul etmişlerdir."⁶⁴ Aristoteles'ten bu yana dünyanın, yeryüzünün kutsal kabul edilişi aynı zamanda insanın da kutsallığına işaret etmiştir. Yeryüzünün varisi olan insan değerli bir canlıdır. Bu durum Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın dünyaya geliş hikayesiyle de doğrudan ilintilidir. Çünkü Hz. İsa, annesi Meryem'den normal bir doğumla dünyaya gelmemiştir ve bu durum onun, insanlara olağandışı bir olay olarak gelmiş ve Tanrı'nın oğlu unvanıyla Hz. İsa, kutsal kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki, Hıristiyanlık yeryüzünü kutsal saymıştır. Bunun yanında pek çok dinde de yeryüzü kutsiyet açısından önemini korumuştur. Yeryüzünün merkez olmasından çıkması insanlığın değer yitimi anlamını da beraberinde getirmiştir. İşte Galileo, güneş merkezci anlayışı ortaya koyup yeryüzünün merkez olmadığını iddia ettiğindeki kargaşa bu yüzden çıkmıştır. Çünkü Galileo, sadece bilimsel bir devrim yapmamış yeryüzünün de değersizliğini ortaya koymuştur. Bu yüzden ki kilise, bu duruma ciddi anlamda karşı çıkmıştır. Böylece "Yeryüzüyle birlikte, tabiatıyla, insan da merkez olmaktan çıkıyor. Dindışılaşan bilimde canlı, artık gündemden düşürülmüştür."⁶⁵

⁶⁴ Duralı, a.g.e, s. 111.

⁶⁵ Duralı, a.g.e, s. 112.

İlerleyen süreçte bu gidişata önemli bir ivme kazandıracak olan pozitivist anlayış felsefe bilimi sadece bu dünyadaki olgulara özgü kılacaktır. August Comte'un "pozitivizminin en önemli özelliği, doğa'nın mutlak ve yüce amacı olduğu düşüncesini reddetmesidir."⁶⁶ Çünkü doğa deneye, gözleme tabidir ve bu tabi oluşunun neticesinde bilinmez bir yönünün oluşu ortadan kalkar. Neticesinde, bilinebilir olan her şey, özce değerinden kaybeder. Comte'un pozitivist görüşü felsefeyle, bilimin keskince ayrılığını da ifade eder. Felsefeye şu durumda ihtiyaç yoktur.

1.5. Metafizik Bir Kavram Olarak Can/lılık

"Can" kavramı Farsça'da 'ruh' Arapça'da ise, 'nefs' demektir."⁶⁷ Hakikat ile gerçeklik arasında bir ayrım vardır ve bu ayrımda ruh yahut nefis, bilimin konusu yani hakikatin konusu içerisinde yer alamaz. "Madem bu canlı, 'nefs'i olan varlıktır, nefis de hakikatin gerçeklik kesiminde bulunmaz."⁶⁸ "İnsan denilen varlığın beşer yönünü biyoloji, insan yönünü ilahiyat ve metafizik inceler."⁶⁹ "Galileo'nun, Descartes'ın öncülüğünü üstlendiği çılgır, bilimi canlı olmayanlar üzerine inşa etmiş oluşlarıdır. Böylece "canlı'nın can'ı, nefis'i, 'cansız' denilen maddede uyur durumdadır."⁷⁰ Tamamen mekanik bir yaklaşımla felsefe-bilime dair bütün sistemlerini deneye, gözleme dayalı maddi olan inorganik alana yönlendirmişlerdir. "Ruh'a, nefis'e sahip insan, inorganik bir sahaya alınmakla, 'beşer' konumuna indirgenmiştir. Halbuki insan, maddecimekanikci-pozitivci anlayışla beslenen ideolojilerin cenderesine hapsedilemeyecek kadar kompleks bir varlıktır."⁷¹ "Halbuki bizler bugün bir hücrenin nelerden meydana geldiğini biliriz ancak nasıl oluştuğunu

⁶⁶ Veysel Sönmez, "Auguste Comte Pozitivizm (Olguculuk)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi*, C. 3, S. 3 (2010), s. 161.

⁶⁷ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, İstanbul: Şule Yayınları, 2009, s. 108; a.mlf., *Sorun Nedir*, s. 43.

⁶⁸ Duralı, a.g.e, s. 108.

⁶⁹ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 43, 166; Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İst. 1993, Nehir Yay. s. 51-55.

⁷⁰ Duralı, a.g.e, s. 109.

⁷¹ Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 73-74.

bilmiyoruz."⁷² "Dahası bir hücrenin oluşabilmesi için dünyadaki sular ve dünyanın ömrü buna yeterli değildir."⁷³

"Charles Darwin, inorganik, mekanik bir açıklamayla evrimi karşımıza çıkarmıştır. Onun bize getirdiği iki açıklama modeli vardır: Biri kalıtım malzemesi ile işleyişinin köklü değişimi; öbürü de doğal ayıklamadır."⁷⁴ İnsanın değer yitiminde bir diğer rolü de Darwin üstlenmiştir. Darwin düşüncesinde dikkat çeken nokta soyun devam edişi, güçlü olanın hayatta kalışı, güçsüz olanın ise yok olup gidişidir. Ona göre süreç bu yolla sonsuzca devam eder. Darwin de evrim anlayışıyla insana, bir bakıma, mekanik bir canlı olarak bakmıştır. Nitekim, güçsüz olan hangi türden canlı olursa olsun, mekanik işleyişle doğal ayıklanmayla yok oluşa mahkumdur.

İnsan bedeninin değersizleştirilmesi, mekanik bir işleyişin herhangi bir çarkı olma özelliğini beraberinde getirmiştir. ilerleyen dönemlerde değersizleşen bu insan bedeni, 19. yüzyılın İngiliz-Sermayecilik anlayışıyla birlikte kullanılmıştır. Çünkü, tüketim çılgınlığına dayanan bu kapitalist yapıda insan, tamamen değersiz bir canlıdır. Bir makineden farksız, makine gibi hizmet eden bir madde yığını olma konumundan kendini alıkoyamamıştır. Bu durum, asıl bilim olan metafiziğin yok oluşudur. Bilim denilen, eleştiriye açık, sorgulanabilir cinsten bilgileri de içine alan bir yapıdır. "Eleştiri, esaslı bir metafiziği bilim rütbesine terfi ettiren etken olduğu bellidir."⁷⁵ Ancak bu yolla gelişim gösterebilir, yoksa bilim de bir dogma olmaktan öteye gidemez. Bu konuda en büyük yardımcısı ise, felsefedir. Bu iki yapı, birbirinden beslenir ve gelişim gösterir. Birini diğerinde ayırdığında, misal, bilimi felsefeden ayırt ettiğinde, geriye yalnızca teknik kalır. Nitekim, Galileo, Descartes sonrası bilim, tam da böyle bir yol çizmiştir. Bilimin yerini, teknik almıştır, işe yararlık almıştır. Bir bakıma faydacı bir anlayıştır. Bilim, ne ölçüde ideolojiye hizmet ediyorsa, o ölçüde işe yararlığı vardır ve yapılması gereken de onun işe

⁷² Duralı, a.g.e., s. 62.

⁷³ İzzetbegoviç, a.g.e., s. 60.

⁷⁴ Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, s. 122.

⁷⁵ Ş. Teoman Duralı, *Aklın Anatomisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010, s. 146.

yarar kısmını çekip almak ve uygulamaktır. İlim kısmı dışlanmıştır. Bu yönüyle bilime hizmet eden felsefe, metafizik dışlanmıştır. İşte felsefe nasıl ki tekniğe indirgenmişse, metafizik felsefeden dışlanınca insanın değeri de maddeye ve mekaniğe (bu dünyaya) hapsedilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, "Kepler, Galileo Galilei ile Rene Descartes, Aristoteles'te sistemleşip Ortaçağda yer yer zayıflayan, sonra Renaissance döneminde alabildiğine yükseltelen doğanın canlı-cansız bütünlüğünü ifade eden anlayışa isteyerek yahut istemeyerek bir darbe indirmiştir."⁷⁶

Metafizik açısından bu durum, felsefe-bilimde 'insan'ı 'beşer' konumuna indirgemiş bir süreçtir. "Şimdiye değin bütün bilgimizin, nesneye yönelik olması gerektiği sanılırdı. Oysa, söz konusu kanaat çerçevesinde, onu kavramlarla *a priori* belirleyerek genişletip zenginleştirme denemeleri sonuçsuz kalmıştır."⁷⁷ Gerçekte metafizik, kavramlarla işler. Tecrübenin yetersiz kaldığı, yanıt veremediği bir durum söz konusu olduğunda yardıma koşacak bilim metafiziktir. "Fizikten-bilimden-çıkan iki yoldan biri metafizik, diğeri gözlem ve deneye dayanır. Biri eksik kaldı mı yapılan ya da yapılmak istenen bilim olmaz."⁷⁸ Çünkü ikisi de birbirinden beslenen iki kaynaktır. Örneğin "teori ile sistem, bilimin metafizik yakasını teşkil ederler. Bunların her biri kavramlar arasında kurulan bağlantılardır."⁷⁹

Duralı'ya göre gerçekte bilim, haddizatında dogmatik bir yapıya sahiptir. "Dogmacılık, bilimin zaten el altında tuttuğu ilkelere türetilmiş kavramlarla örülü olup bunların nasıl, hangi yollardan edinilmiş olduklarının hesabını vermeyen bir davadır."⁸⁰ Nitekim ilkeler, asli olarak, metafiziğin işidir. Bilimin işleyişini metafizik alana uyguladığında, asıl bilim olacaktır. Asıl bilim olacak diyoruz, çünkü, bilim esasen, felsefeyle ortak koşulduğunda asıl bilimdir. Tabi bu durum her alan için geçerlidir, eleştiriye kapalı her alan bir dogma olmaktan öteye gidemez. Nitekim Kant, "eleştirinin eleğinden geçmemiş metafizik öne sürmeler, metafizik

⁷⁶ Ş. Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s. 32.

⁷⁷ Duralı, *Aklın Anatomisi*, s. 140.

⁷⁸ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, İstanbul: Şule Yayınları, 2009, s. 99.

⁷⁹ Duralı, a.g.e., s. 99.

⁸⁰ Duralı, *Aklın Anatomisi*, s. 146.

dogmacılığın, demek ki salt aklın eleştirisinden yoksun kalınmışlıkla önyargı zuhur eder"⁸¹ diyor. "Bilim (fizik) görünürlüklerin, bilim ötesi (metafizik) özlüklerin, aklın ışığında, mantığın çerçevesinde araştırıldığı kesimlerdir."⁸²

İşte, "Sırf canlılarda görülen birtakım niteliklere, fiziğin olaylara yaklaştığından başka bir tutumla yanaşılması gerektiğini ilk defa tutarlıca temellendirerek bildiren Kant'tır."⁸³ Ruh'un, nefsin, ilim sahasından çıkarılmasının doğru olmadığını, daha sonraları sistemli şekilde açıklamaya çalışan Kant olmuştur. Bu yönüyle Kant, denilebilir ki, metafiziği tekrar felsefe-bilimin alanına dahil etmiş görünmektedir. Felsefe-bilimin kurucusu konumundaki Aristoteles gerçekliğin maddeden ibaret olduğunu söylemez ancak dünyada var olanlar madde esastır. Duyusala konu olan şeyler madde esastır. Bunun dışında gerçeklik olarak ruh vardır. Ruhun en olgun hali akıldır. Aristoteles'e göre maddi olan ne varsa ölümlüdür. Buna karşılık akıl ölümsüzdür.

1.6. Can/lılık Açısından Galileo ve Descartes'in Konumu

1.6.1. Galileo Galilei

Galileo Galilei, İtalyan asıllı olup 1564'te Pisa'da doğmuştur. Bir felsefeci olmasının yanında bütün hayatını bilimsel çalışmalara adanmıştır. Hollanda'dan aldığı bir duyumla kendi teleskopunu icat etmiştir ve onunla astronomik alanda pek çok gözlem yapmıştır. "1609'da Galileo yeni icat edilmiş teleskopu astronomik gözlem için kullanan ilk kişi olmuştur."⁸⁴ Aynı zamanda Aristotelesçi dünya merkezli evren anlayışının yerine evrenin merkezinin güneş olduğunu söyleyerek bilim ve düşünce alanda büyük bir devrim yapmıştır. Bu konuda en büyük sıkıntısını kilisenin ona karşı sert tutumundan çekmiştir. Çektiği sıkıntılar ve çok fazla çalışmaktan dolayı

⁸¹ Duralı, a.g.e., s. 145.

⁸² Ş. Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, s. 101.

⁸³ Ş. Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s. 49.

⁸⁴ Ioan James, *Büyük Fizikçiler Galileo'dan Yukava'ya*, çev. Sibel Erduman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, ss. 5-6.

önce gözlerini kaybetmiş ardından da 1642'de Floransa'da yaşamını yitirmiştir.

Galileo yaptığı çalışmalar neticesinde Aristoteles ve kilisenin iddia ettiği yeryüzünün merkez olduğu kabulünün aksine bir görüş sunmuştur. Vatikan'ın yeryüzünü merkez kabul etmesi temelde bir inanç meselesidir. Hz. İsa, Tanrı'nın oğlu olarak yeryüzünü şereflendirdiği için yeryüzü merkez olmalıdır. Yoksa güneşin merkez olduğu öteden beri bilinen bir şeydir. Bu iddia ile Galileo kiliseye, dolayısıyla dine meydan okumuş görünümündedir. Bu yüzden hem kilisenin kabulünü hem de Aristoteles'i iyi bilen ve onun fikirlerine kesin gözüyle bakan filozoflar tepki göstermiştir.

Aristoteles, diğer göksel cisimler gibi, Ay'ın da ay-üstü aleme ait olduğunu, tanrısal bir nitelik taşıdığını, bu yüzden kusursuz olduğunu söylüyordu. Yine yeryüzü evrenin merkezinde olması itibarıyla, düz bir konumda idi. "Galileo gök biliminde yıldızların, gök cisimlerinin hareketlerinden yola çıkarak yeryüzünün yuvarlak olduğunu ve evrenin merkezi olmadığı sonucuna ulaşmıştır."⁸⁵ Farklı bir örnekle anlatmak gerekirse, denizin kıyısına geçip dosdoğru baktığımızda, karşıda adalar olmasına rağmen göremeyiz veya karşıdan bir gemi geldiğinde, önce onun dümenini görürüz, yaklaştıkça ise tamamını görmeye başlarız. İşte bu örnekte gösterilmek istendiği gibi dünya eğer düz olsaydı, biz her şeyi bütün çıplaklığıyla görebilirdik, ancak bu mümkün görünmemektedir. Bu olay, dünyanın düz olmadığını ispatıdır. Galileo'nun sistemi, artık çıplak gözle yapılan gözlemlerden öteye gidip, deneysel alana taşınmıştır. Teleskop ile yaptığı gözlemler ve ardından yapmış olduğu ölçümleri sayesinde, dünya ve diğer gök cisimleri hakkında pek çok bilgiyi gözler önüne sermektedir. Bu olay Galileo'nun devrimidir. Onun bu görüşleriyle artık yeni bir evren anlayışı ortaya çıkmış olacak ve dogma haline getirilen görüşlerden uzaklaşılacaktır. Galileo'ya göre güneş merkezdir, dünya, ay ve diğer bütün gök cisimleri onun etrafında dönmektedir.

⁸⁵ Afred Engelbertoviç Şekli, *Dünyayı Döndüren Adam Galileo*, çev: Ayşenur Öztürk, Ankara: Etkin Yayınevi, 2008, s. 170.

"Dünya merkezli sistemde dünyanın eşsiz bir konumu vardır. Dünya - ay adındaki- bir uydusu olan yegane gök cismi olarak düşünülüyordu. Ayın dünya'nın etrafında döndüğünü, bildiğimize göre diğer gök cisimlerinin de aynısını yaptığına inanmamız için makul gerekçemiz var demektir. Bundan dolayı Jüpiter'in uydularının keşfi (Galileo bunlara Medici Yıldızları adını vermektedir) dünya merkezli argümanı zayıflattı. Galileo bu duruma bağlı kanıtlar zinciri oluşturdu ve dünya merkezli teoriyi yavaş yavaş yıktı."⁸⁶

Kilise'ye göre, güneş merkezli bir evren anlayışını kabul etmek imkansızdı. Çünkü; kilise öğretisine göre, dünyanın merkez olduğunu ve hareket etmediğini söylemektedir. Bu durum aynı zamanda dine yapılan bir saygısızlıktır. Mesele sebep-sonuç metoduyla da ilgili olması itibarıyla kilise tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Zira bu metot kilisenin mucize esasını zedeleyen bir görünüm arz etmiştir.

"Eğer tıpkı Dünya'nunki gibi Ay'ın dış yüzeyi engebeli, inişli çıkışlı idiyse ve yine eğer Güneş, gelip giden "noktalar"a sahip idiyse, o zaman Aristocu-Batlamyusçu kozmolojinin mükemmel, bozulmaz, değişmez semavi cisimleri anlamsızlaşıyor ve geçerliliğini yitiriyor demektir. Keza eğer Jüpiter de hareketli bir cisim idiyse ve bütün bir sistem tek bir yörüngenin etrafında dönerken Jüpiter kendi etrafında dönen dört aya sahip olabiliyor idiyse, o takdirde Dünya da kendi ay'ı ile aynı şeyi yapıyor olabilirdi; dolayısıyla bütün bunlar, Dünya'nın Güneş'in etrafında hareket etmediği ya da Ay'ın uzunca bir süre önce yörüngeden çıkmış olabileceği şeklinde geleneksel argümanı çürütüyordu."⁸⁷

Galileo teleskopu icat ettikten sonra, onunla yaptığı gökteki olayları incelemesi sonucunda, Dünya'nın hareketsiz olmadığı, Ay'ın da Dünya'ya benzediği, Jüpiter ve onun etrafındaki Medici Yıldızları, Satürn, Venüs ve

⁸⁶ Skirberk, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 214.

⁸⁷ Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyat Yayınları, 2012, s. 59.

diğer yıldızların ancak Güneş'ten aldığı ışık dolayısıyla görünür oldukları hakkındaki fikirleri sayesinde, bilimsel bir devrimin habercisi olmuştur. Galileo, bu görüşleri sayesinde, gelenekleşmiş bir kabulün dışına çıkılmasını, yeni bir dönemin başlangıcını ortaya koymuştur. Aristotelesçi fizik evrenden matematiksel bir evren anlayışına doğru ilerleme kat edilmiştir. Galileo pek çok gözlem ve deney yapmaya başlamış, bu yaptığı deneylerde matematikten fazlaca yararlanmış. Artık eski inanış oldukça basit ve yetersizdir. Galileo yaptığı gözlemler ve *İncil*'e de hakim inançlı bir katolik olarak *İncil*'in yanlış yorumlandığını, aslında fikirlerinin *İncil*'e de uygun olduğunu iddia etmiştir.

Eskiçağda insanlar bütün var olanları canlı olarak kabul etmiştir (hilozoizm). Canlı olmayanlar da canlı olarak görülür. Yani bütün var olanların can taşıdığına inanılır. Yeniçağda artık Galileo Galilei ile birlikte canlı-canlı olmayan ayrımı yapılmıştır. Bilim kendine canlı olmayanı, inorganik varlıkları esas almıştır. Bu durum felsefe-bilimin gidişatı açısından bir devrim niteliğindedir denilebilir. Aristoteles'te belli belirsiz canlı-canlı olmayan anlayışı vardır. Galilei'de ikisi birbirinden ayrılmış ve canlı olmayana yönelme başlamıştır. Aristoteles fiziğinde ay-altı ve ay-üstü alem organik iken Galileo'da tüm aleme matematiksel dil hakimdir. Galileo mekanik bir doğadan, doğanın biçimselleştirilmesinden söz eder. "Doğaya ilişkin sorduğumuz sorularda matematiğin rolü nedir? Galileo tüm soruların matematiksel bir dille sorulması gerektiğini, zira doğa kitabını bu dille yazılmış olduğunu söyleyerek cevap verir."⁸⁸

*"Aristoteles dünya'nın merkezini kendi tabii pozisyonu olarak belirleyen unsurdan kaynaklanan eğimi nedeniyle ağır bir cismin hafif bir cisme oranla daha hızlı oranlarda düşeceğine inanmıştır. Galileo ise matematiğe dayalı analizlerini fiziğe uygulayarak bu ilkeyi çürütmüş ve cismin hareketiyle ilgili eylemsizlik fikrini geliştirmiştir."*⁸⁹

⁸⁸ Skirberk, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 219.

⁸⁹ Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, s. 67.

Galileo'nun eylemsizlik ilkesiyle anlatmak istediği şey dışarıdan bir etki uygulanmadığı takdirde cisimler sabittir. Galileo'ya göre doğuştan matematiksel kavrama sahibizdir ve matematik sayesinde evrendeki her şeyin neliğine, nasıllığına dair bilgi edinebiliriz. Evrenin dili matematiktir ve biz bu dili bildiğimiz ölçüde evren hakkında konuşabiliriz. Bu yönüyle Galileo geleneksel fizik anlayışına darbe indirmiş ve çöküşüne zemin hazırlamıştır. "Aristo-Ptolemy düşüncesindeki dünya merkezci evren anlayışını yıkıp yerine güneş merkezci evren anlayışını getirmiştir. Bu da Hıristiyan dini düşünce alanında tepki çekerken"⁹⁰ felsefe-bilim alanında yeni önemli bir bakış açısını beraberinde getirmiştir.

1.6.2. René Descartes

Descartes 1596'da Fransa'da doğmuştur. Hayatının büyük bölümünü Hollanda'da geçirmiştir. Önemli bir matematikçi olmasının yanında, önemli de bir felsefecidir ve metafizikçidir. "Descartes her şeyden önce matematikçidir. O kendini geometri ve cebire veren bir filozof olmaktan çok metafizik yapan geometrici ve cebircidir."⁹¹ O da Kopernik kuramına ve Galileo'nun fikirlerine büyük ölçüde katılmaktadır. Yaptığı çalışmalarla ve düşünceleriyle modern felsefenin babası unvanını almıştır. Kendisinden sonra gelecek düşünürler için önemli bir köşe taşı olmayı başarmış önemli bir isimdir. 1650 yılında Stokholm İsveç'te bir ev ziyaretinde hayatını kaybetmiştir.

Descartes, felsefenin sadece akılla yürütüldüğünü ve akla yabancı hususların buna karıştırılmaması gerektiğini savunmuştur. Gündelik yaşamda düşünce ile duygu iç içedir. Akıl ise düşünceyi üretir. Duygu duyumlardan çıkar. Mesela bir yere çarptığımda ortaya çıkan şey duygu, onun acı verici bir şey olduğunu ifade etmem ise duygudur. Duyunun kendisini anlamlandırmamız sonucu duygu ortaya çıkar. Duyunun kendisini anlamlandırmamızda yardımcı olan ise, düşüncedir. Dile getirme işlemi düşünce ile olur. Descartes işe düşünce ile duyguyu birbirinden ayırarak

⁹⁰ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 253.

⁹¹ Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 214.

başlar. "Descartes'a göre ayrılmış düşünme süreçlerini düşünceye ulaştırmanın yolu, (metod) yöntemdir. Descartes metodik bir yol izleyerek felsefesini kurar."⁹²

Yöntem, felsefenin başta gelen işidir. Yöntemli düşünmenin özel ve özgül adı gidimli düşünmedir. Felsefi düşünmenin kapısı şüphe dir. Şüphe sorgulamakla mümkündür. Bir iddiaya kapılmama tavrıdır. Şüphe Descartes'a göre, her şeye dair yöneltebilen bir meziyet arz eder. Şu kadar var ki, nihai noktada kişi şüphe ediyor olmasından şüphe edemez. Şüphe etmek ise, düşünmenin bir çeşididir. "Bir sezgi verisi olan sonucu olarak ortaya konulan şüphede varılan son nokta "Düşünüyorum O Halde Varım" (cogito ergo sum) biçimini alır. Böylece ne varsa düşünceye bağlı olarak vardır."⁹³ Matematik veriler, deneye tabii olan şeyler ve akla konu olan şeyler, sistemli bir akıl yürütme sayesinde apaçık doğru bilgiyi verirler.

"Kendine, dayanak olarak düşünceyi alması itibariyle Descartes, modern felsefenin kurucusudur. Descartes yeniçağ felsefesini başlatmıştır yani onunla beraber bireyin önceliği, insan bilincinin analizi felsefenin konusu olmuştur."⁹⁴ Bu yolla insan, kendi bilincinden yola çıkarak ontolojik varlığını, tanrının varlığına dair bilgiyi akli yoluyla belirlemiş olmaktadır. Descartes, insan akli yoluyla tanrının varlığından söz edilebildiğini söylemiş olmaktadır. Bu gidişle sekülerleşmeyle birlikte tanrıdan insana ulaşan hat kesilmiş, akıl baş müracaat merkezi haline gelmiştir. "Her şeyi kendinden menkul ve başka bir şeye dayanmayan akıl böylece her şeyi belirleyen bir konuma yükselmiştir ki, rasyonalizm denilen bu yöntemin önemli isimlerinden biri de Descartes'tir."⁹⁵

"Descartes dünyayı iki kısma ayırır: res extensa (madde) ve res cogitans (ruh). Madde yer kaplayan, bir uzamı olan iken, ruh düşünen bir varlıktır. Bunlar birbirinden ayrı iki cevher konumundadır."⁹⁶ "Cisim ruhun olmadığı

⁹² Sezgin Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 2*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011, s. 131.

⁹³ Karl Jaspers, *Descartes ve Felsefe*, çev. Akın Kanat, İzmir: İlya Yayınevi, 2005, s. 33.

⁹⁴ Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 2*, s. 107.

⁹⁵ Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, s. 86.

⁹⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 268.

her şeydir. Ruh ise cisimde bulunan her şeyin tam inkarıdır."⁹⁷ Descartes doğada bulunan her şeyin yer kapladığından bahseder, öyle ki uzayda bile boşluk yoktur. Descartes canlılar için de aynı görüştedir. İnsanlar ruh ve beden olmak üzere iki cevhere sahiptir. Beden kısmı, organlardan oluşan, maddi olan yönü temsil eder ve aynı doğadaki diğer cisimler gibi yer kaplama özelliğine sahiptir. Ruh yönü ise düşünen yönüdür. Doğadaki bütün var olanlar değişime, oluş ve bozuluşa tabiidir ve doğada mekanik bir işleyiş vardır. Hayvanlarda ruhun olmamasından dolayı doğadaki işleyiş gibi mekanik bir işleyiş söz konusudur. "Descartes, insanların bedensel yönü itibarıyla mekanik bir işleyişe sahip olduğunu iddia etmesi yönüyle bir açıdan materyalist görünüm arz eder."⁹⁸

Bundan dolayıdır ki, kendisi ruh ve bedeni birleştirmenin bir yolunu aramaya koyulmuş ve beynin bir yerinde ruhun bulunduğundan bahsetmiştir. "Beynin biricik çift olmayan organı koyalaksız bezde ruhun bulunduğu söylemiştir. Ancak burada Descartes, yer derken, ruhun etkilerinin kendisinden çıktığı, ruha gelen etkilerin kendisine ulaştığı beynin bir noktasını anlamaktadır."⁹⁹ Böylece Descartes insan merkezci bir anlayışla, aklın verilerinin en az matematiksel veriler kadar kesin ve doğru olduğunu söylemiş ve bu düşüncesini şüphe yöntemine tabi tutmuştur. Tanrı ispatını yapmaya giriştiğinde dahi kendi düşüncesinden yola çıkarak bir ispat ortaya koyulmuştur.

*"Tanrı'nın ve ruhun mevcudiyetini ispatlamada kullandığım ilkelere başka hiçbir ilke farz etmemek ve eskiden geometricilerin yapmış olduğu ispatlamalardan daha açık ve daha kesin görünmeyen hiçbir şeyi doğru kabul etmedim. Tanrı'nın tabiatı öyle birtakım yasalar tesis etmiş olduğunu ve ruhlarımıza da öyle mefhumlar tab etmiş olduğunu fark ettim."*¹⁰⁰

⁹⁷ Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 220.

⁹⁸ Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 2*, ss. 178-179.

⁹⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 273.

¹⁰⁰ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010, s. 41.

Descartes'ın matematiğe ve matematiksel ispatlara verdiği değer ve onların doğruluğuna olan inancı tamdır. Çünkü ispatlanabilir, deneylenebilir olan her şey kesin ve apaçık bilgidir. Bu yüzden geometrinin verisi kadar doğru olduğuna inandığı şeyleri kesin olarak görmüş ve bunu insana Tanrı'nın verdiğini dile getirmiştir. Kurmuş olduğu zihinsel aktivite sayesinde adını duyurmuş olan Descartes, böylelikle modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Kendisinden sonraki süreçte felsefe bilim, matematiksel yöntemi ve niceliğe konu olan şeyleri kendisi için daha çok konu edinecek, can/lılık ve metafizik felsefe-bilim çalışmalarından mümkün mertebe uzak tutulacaktır.

1.7. Felsefe-Bilimin İşleyişinde İdeolojilerin Yeri

1.7.1 Kapitalizm

Öncelikle kapitalizmin mahiyeti, ortaya çıkışı, toplumsal yapı ile ilişkisi ve daha sonra da felsefe-bilim açısından konuma değinmemiz yerinde olacaktır. Avrupa'daki feodal sistem, kapitalizme lokomotif olmuştur. Feodal sistem nasıl yürür? Askeri ve siyasi gücü elinde bulunduran derebeyler, toprağın mülkiyetine sahipti ve onların toprağında çalışan köylüler mevcuttu. Köylüler devamlı çalışır, derebeyler ise, oturdukları yerden parayı yönetirdi. Köylüler ve asiller arasındaki uçurumun sembolü olan bu sistemde derebeyler hem daha fazla bir silahlanmaya sahip hem de her bir derebeyin kendi bölgesinde kendine ait kuralları vardı. Adeta eşitsizliğin sembolü sahip-köle ilişkisi söz konusu idi. İnsanlar topraklarda çalışır, ihtiyaçtan fazla bir üretimde bulunur ve bunu pazara getirir, ihtiyaç fazlası ürün satılır, derebeyinin zenginliğine zenginlik katardı. Üretici halk ise üretimin neticelerinden asgari seviyede fayda görürdü. Zaten fakir ve toprak mülkiyeti olmayan halk, isyan edip ayrılrsa aç kalma tehlikesi ile baş başa idi.

Feodal sistemin en belirgin özelliği, kaçınılmaz bir şekilde kendini gösteren sermayeciliktir. Sermaye ise, toprak sahibinin elindedir. Kişinin ne kadar sermayesi varsa, o ölçüde zengin olur ve güçlenir. Gitgide zenginleşen büyük toprak sahiplerine küçük toprakları olanlar da elindeki

devredince büyüme önüne geçilemez bir hal almıştır. Bu durumda toprak sahibine olan bağıllık artmış, köylüler ile derebey arasında hukuki bir yapı oluşturulmuştur. Bunun sonucunda halk ve derebeyler arasındaki eşitsizlik uçurum boyutuna gelmiş, bağımlı bir halk ve ezen bir üst merci ortaya çıkmıştır. Bu olay kapitalizmin en belirgin özelliklerine işaret eder: Fakirleştirilen toplum, zenginleşen kişi ve kuruluşlar.

Ortaçağ'ın sonunda ekonomik gelişmelerle ilgili bir terim olan merkantilizm, Avrupa'da Sanayi Devrimi'ne kadar olan zamanda feodalizmin yıkımıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan "Merkantilizmin, Derebeyliğin bağrında gelişmiş şartların sonucu olduğu öne sürülebilir."¹⁰¹ Nitekim temelde aynı bakış açısına sahip olan bu iki anlayış, birisi devletin zenginleşmesi üzerine yoğunlaşırken bir diğeri belli bir zümreye ait bir zenginleşme üzerinde durmuştur.

Tüccar 'Mercante' (İtalyanca), liberal ekonomiden önce çıkan ve kapitalizmin temellerini atan yapıdır. Özü itibariyle güçlü bir milli devlet oluşturabilmek için altın ve gümüş gibi değerli madenlerin hazinede biriktirilmesini içerir. Başka bir ifadeyle ürün biriktirme çılgınlığı halindedir. Merkantilist iktisat teorisinde devlet gücünün kaynağı, servettir. Bu servet ticaret yoluyla elde edilir. İyi bir ticaretin yapılabilmesi için devletin tüccarı koruması, onu teşvik etmesi gerekir. Bu da burjuvazinin ortaya çıkmasını gündeme getirmiştir. Merkantilizm, dış ticarete korumacılığa önem vermiştir. Tarım ve üretim sektörünü geliştirmeye çalışmış, artı ürünün biriktirilmesini, satılmasını öngörmüş bir teoridir.

Merkantilist sistemde önemli olan halkın refahıdır. Keyfi olmayan bir yöneticiyle halk refaha kavuşur, üretici tüccar yönetime güven duyar, üretim artar ve hazine dolar. Kısaca halk için hükümetler vardır, hükümetler için halk yoktur anlayışı hakimdir. "Yeni bir ekonomik anlayışı temsil eden Merkantilizm, teorik olmaktan çok politik bir doktrindir. Bu doktrin üç unsurdan destek alır. Bunlar, güçlü devlet, kıymetli maden stoku ve dış

¹⁰¹ Ş. Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006, s. 103.

ticarettir. Bu üç unsur da birbiri ile ilişkilidir."¹⁰² Bu üçünün birleşmesi demek, devletin gücünün bir kat daha artması demektir. Merkantilizmde amaç, devletin zenginleşmesidir.

Ortaçağın son dönemlerinde önemli bir atılım vücut bulur. Merkantalizmden sermayeciliğe geçiş evresi ve bunu taşıyan Avrupa'daki yeni bir sınıfın teşekkülüdür. Kentsoylular, hür sermayeciliğin sınıfıdır. İngiltere, siyasi ve dini açıdan oldukça dikkatli bir millettir ve bu ikisinden de taviz vermemiştir ancak iktisadi anlamda gelen dalgaya karşı dik duramamış ve dalgaların arasında kimilerinin boğulmasına müsaade etmiştir. Geçmişin tozlarını silen bu anlayış ise, Hür Sermayecilikten başkası değildir. Bu durum mecburen sınıfların oluşmasını gerektirmiştir. Artık giyime, davranışlara kadar farklılıklar vardır. Kentsoylunun giyimi temiz, özenli ve nizamidir. Bu durum o kadar yerleşmiştir ki, tek tip insancılığa kadar varabilir. Nitekim giyimi konusunda özenli olmayan bir Kentsoylu dışlanır. "1790'larda olgunlaşan Hür Sermayeciliğe doğru yol alan kentsoylu yaşama ile düşünme tarzının açıkça sınanıp denendiği tecrübe sahası, Yeni İngiltere nâmıdiğer Amerika Birleşik Devletleri olacaktır."¹⁰³ Bu yapının mahiyeti hakkında Duralı şunları ifade eder: "İmdi, Maddecî- Mekanisist- Akılcı- Deneyci- Laik- İnsancı- Hür Sermayeci- Çağdaşçı insanın vehmi: Bencidir, bencildir, ukaladır, zekidir, hayasızdır, çıkarıcıdır."¹⁰⁴ Sözü edilen yapı dikkatlice işlenmiş, empoze edilmiş ideolojik bir sistemdir. "Felsefi sistemlerin çarpıtılmasından elde edilmiş ideoloji verisi, içi boş, dışıysa rengarenk kağıtlarla allanıp pullanmış, sarıp sarmalanmış deyimler ve deyişlerle yığınla zihinlerin bulandırılması, uyutulup yozlaştırılması!"¹⁰⁵ Bunun sonunda kutsanan en önemli değer, iktisat ve sermayeciliktir.

¹⁰² Hasan Sencer Peker, "Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Karşılaştırma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Fakültesi*, C. 5, S. 1 (2015), s. 2.

¹⁰³ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 104.

¹⁰⁴ Duralı, a.g.e., s. 112.

¹⁰⁵ Duralı, a.g.e., s. 112.

Yukarıda dile getirilen yapı, kendi döneminin etkisinde kalmış Darwin'in yazılarında da görülür. Darwin kapitalist bir toplumu destekler nitelikte yazılar yazmış, toplumun da bu durumu benimsemesine yol açmıştır. Kapitalizmin savunucuları ise kendi ideolojik düzenlerini halka empoze etmekte, felsefi içerikli düşünce yapılarından yararlanmış, onları kendilerine uyarlamıştır. Böylelikle insanlar bu şekilde bir düzenin doğru olduğuna inandırılmış, fakirler fakirliğini kader olarak kabullenmişlerdir. Kapitalizm asıl kökleştiği, etkisini fazlaca yoğunlaştırdığı dönem, Endüstri çağı olmuştur.¹⁰⁶ Henüz topraklarından ayrılan ve yaşam mücadelesini perişan şekilde az para, fazla emek ile sürdüren halkın boynunu büken bu sıkıntılı olay, artık geri dönülmez bir şekilde ilerlemiş ve neredeyse kökleşmiş bir yapının en önemli halkasını temsil etmiştir. Bu yönüyle kapitalizm insanlara adeta makine gözüyle bakan ve insana özgü değerlerin yok edildiği bir sistemdir.

Kapitalizmin varlığını devam ettirmesinde en dikkate değer kavramlarından biri rekabettir. Devamlı bir üretim olması ve bu üretimin, devamlı bir gelir getirmesi zorunludur. Bu da kaçınılmaz olarak en çok kâr getiren şeyler üzerinde yoğunlaşmayı ve işçilerin insanî değerlerinin ötelenmesini beraberinde getirir. Onun içindir ki, Duralı, "İdeoloji, soruların bittiği yerdir. Bir ideolojiye girdiğimizde, felsefe biter. İlk ideoloji kapitalizmdir, 18. yy sonlarında, Adam Smith tarafından geliştirilen bir fikir yapısıdır"¹⁰⁷ demektedir. Bu yönüyle ideoloji, düşünceyi felsefesizleştirir, insan aklının sınırsızlığına sınır koyup onu donduran, toplum içerisindeki insanların başkaldırı ihtimalini engelleyen, düşünce özgürlüğünün önüne set çeken bir yapıdır. Düşünmeyen, soruları ve sorgulamaları olmayan bir toplum hedefler. Küreselleşme ise, söz konusu yapının doğurduğu bir görüntüdür.

¹⁰⁶ Ayn Rand, *Kapitalizm Nedir*, çev. Necdet Kandemir, Ankara: Liberte Yayınları, 2005, ss. 2-3.

¹⁰⁷ Anıl Şahinöz, "Teoman Duralı-İdeoloji "Felsefe"ye Karşı", *Kafa Dengi*, <https://www.youtube.com/watch?v=8aCjA...> (Erişim: 06. 04. 2016).

1.7.2. Liberalizm

Liberalizm en geniş anlamıyla her bireyin sosyal, ekonomik, inanç ve vicdan özgürlüğünü savunan felsefi bir akımdır. Bu yapıda özellikle devletin, ekonomik ve sosyal hayata daha az müdahaleci olması istenir. "Liberalizmin basitçe, özgürlükçü sosyal, siyasal, ekonomik sistemi ifade eden bir kavram olduğu söylenebilir. Nitekim doğuş ve gelişme süreci boyunca liberalizmin ilk ve en temel talebi, özgürlüğün bütün dallarıyla kazanılması ve korunması olmuştur."¹⁰⁸ Tanımlar böyle olsa bile, konuya Duralı'nın ifadeleriyle bakmakta fayda görüyoruz:

Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin, 'akıl ötesi' belirlenimlerden sökülüp koparılarak kendi kendini mantık-matematik-mekanik bağlamda belirlediğine inanılmış 'özerk akl'ın zemininde 'hürriyetçilik' (Fr. libéralisme) bitip serpilmiştir."¹⁰⁹ "Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti, dine -Hıristiyanlığa- sırt çevirmiştir. İnsana başvuracağı ilk, en güvenilir, sağlam ve son mürâcaat mevkii olarak akli göstermiştir."¹¹⁰

Duralı'nın düşüncesinde liberalizm ve kapitalizm gerçekte birbirinden farklı iki tanım değildir. Kapitalizm genel itibariyle özel mülkiyet, insan ve çevre imkanları ile oluşturulan maddi unsurların tamamının özel kâr için kullanılmasıdır. Liberalizm ise, ekonomik özgürlüğü ifade etmektedir.

Küreselleşen dünyanın temel hedefi mali sermayenin arttırılmasıdır. Sürekli zenginleşmek ve bu zenginliği kontrol edecek veya bu atılımları engelleyecek herhangi bir gücün, denetim mekanizmasının olmamasıdır. Bu maddi kaynak ve kazançların herhangi bir sebeple sekteye uğratılmaması için, kiliseler söz konusu sermayeleri meşrulaştıracak bir kurum olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu da demek oluyor ki, "Hıristiyanlık, Katoliklik

¹⁰⁸ Hasan Yaylı, Emel Çınar," Klasik Liberalizmde "Özgürlük" ve J.S.Mill'in Yerel Yönetimlere Bakışı", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, (2012), s. 6.

¹⁰⁹ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 58.

¹¹⁰ Duralı, a.g.e., s. 56.

devlet üstünde ve devlete hakim olma iddiasında iken bu ortadan kaldırılmış, din devletin çıkar öbeklerinin emrine girmiştir."¹¹¹

Kapitalist yapıda insanların tükettikçe üretimin arttırılması ve tüketim kültürünü kalıcı hale getirmek önemlidir. Dairenin bir yanında üretim, diğer bir yanında tüketim vardır. Tüketimi kamçulamak için üreteceğim, ürettikçe de kazanacağım. Duralı'nın da ifade ettiği üzere kapitalist düzen ile liberalizm ortak bir sermayecilik anlayışının farklı isimlerle anılmasından başka bir şey değildir. Her ikisi de çıkar temelli bir yapılanmadır. Bu nedenlerden ötürü diyor Duralı, felsefe-bilimin sağlıklı şekilde iş görmesinin önündeki ideolojilerden biri de liberalizmdir.

1.8. Felsefe-Bilim Açısından Can/lılık ve Evrim

Evrim ile ilgili görüşler çok eski çağlara kadar uzanır. Evrim üzerine ortaya konulan görüşler, evrenin bir başlangıcı ve sonunun olup onun bir yaratılış sonucu olduğu düşüncesi ile tesadüf eseri meydana geldiği düşüncesi arasında başlayan tartışmalı bir süreçle de ilgilidir. Âlemin, Tanrı'nın yaratması sonucu olduğuna dayanan görüşler, evrende bulunan canlı-cansız her şeyin, Tanrı'nın inayeti ve hikmeti neticesinde var olduğuna dair bir inanışa sahipken, diğeri var olan her şeyin tesadüf olduğu düşüncesi üzerine eğilmişlerdir. Bununla birlikte evrim düşüncesi yaratılıştan ziyade canlılar arasındaki gelişimi konu edinen bir çabadır. Bu açıdan dünyada varlığa gelen her bir canlının ilk örneğinin var olduğu kabulünden hareketle, "İlk örneğin nasıl ortaya çıktığını ve her bireyin hangi kısa ve uzun vadeli şartlar altında, bahse konu ilk örnekten pay almış olduğu veya olabileceğini inceleyip hesaplayan biyoloji dalına" evrim denilmiştir."¹¹² Biyolojide evrim deyince akla, nesilden nesle farklılaşan canlılar gelmektedir. Canlıların genetiği, geçmişten bugünlere değin, aşama aşama çok farklı bir hal almıştır. Evrim, birden bire gerçekleşen bir oluşum olmayıp bir önceki oluşumdan farklılık göstererek, daha iyiye giden bir süreci ifade eder.

¹¹¹ Altınoluk, "Prof. Dr. Teoman Duralı ile "Medeniyet Tartışması" üzerine... "Cihanşümül Zulüm Var"", *Altınoluk Dergisi*, S. 191, (2002), s. 9.

¹¹² Duralı, *Sorun Nedir*, s. 54.

Demokritos gibi atomcu görüşe sahip filozoflar, canlı olan ve olmayan her şeyin öncesiz ve sonrasız olduğunu ve her şey aslına, yani atom haline geri döndüğünü bir tez ileri sürmüşlerdir. Bu görüş atomların çarpışması sonucu evrenin oluştuğu fikrine odaklanır ve her şeyin tesadüf eseri oluştuğunu ileri sürer. Bir tanrının varlığını devre dışı bırakan bu görüş evrim ile ilgili belirgin bir tartışmayı ileri sürüyor olmasa da ilerleyen dönemlerde evrim anlayışı için destekleyici nitelikler kazanmıştır.

Evrim konusunda Lamarck'ın (ö. 1829) ortaya koyduğu görüş, canlıların ilk başta kendiliğinden basit olarak hayat bulduğu ancak zamanla her bir oluşum örneğinde, ona bazı nitelikler eklendiği ve kompleks canlıların evrimleşerek oluştuğu yönündedir. Bunun yanında en yetkin canlı olan insanın maymundan geldiğini ve evrimde en ileri boyut olduğu görüşünü savunur.

*"Lamarck, evrim sürecinin yavaş aşamalarla gerçekleştiğini ve birçok nesil geçtikten sonra yepyeni bir türün oluştuğunu söyledi. Evrim, ufak aşamaların zaman boyutu içerisinde birbirine eklenmesiyle gerçekleşen dikey bir aşamayı ve bu yüzden hissedilmiyordu. Canlıların kompleks ve mükemmel yapısı çok uzun bir zaman sürecinde oluşmuştu."*¹¹³

"Evrimle ilgili olarak, İslam düşünce dünyasında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda İhvan-ı Safa'da canlıların basitten karmaşığa değişim ve dönüşümünden (transformasyon) bahsedilebilir."¹¹⁴ "Yedinci yüzyıldan itibaren, kainatın oluşumu üzerine düşünmüşler ama konuya dair hazır dini cevap bulamamışlar."¹¹⁵ Kainatın Allah tarafından yaratıldığına inanmış olmakla birlikte bunun nasıllığı konusunda yoktan yaratma, sudûr (taşma) gibi teoriler ortaya koymuşlardır. Konuya dair düşünce farklılıkları olmasına rağmen temel inanç, bir yaratıcının olduğu ve kainatı yarattığı

¹¹³ Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2007, s. 81.

¹¹⁴ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 54.

¹¹⁵ Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Ankara: Kitabiyat, 2001, s. 24.

şeklindedir. Bu nedenle evrim teorileri evrimci yaratılış üzerine şekillenmiştir. Müslüman bilim adamlarından "Câhız (ö. 868) kendiliğinden oluşumun düşünülemediğini, kendiliğinden oluşumla ürettiği sanılan birçok canlı türünün gerçekte tohum ve embriyodan ürettiğini düşünmüştür. İbn Tufeyl (ö. 1185) de ilk canlıların döllenme ile değil Allah'ın iradesi ile kendiliğinden bir oluşumla meydana geldiği görüşündedir."¹¹⁶

İbn Tufeyl de, Cahız gibi, kendiliğinden üreme konusuna eğilir. İnsanoğlunun çamurdan yaratıldığı, İslam düşüncesinde yer etmiş, fazlaca duyulan, bugün bile bahsedilen bir düşünce yapısıdır. İbn Tufeyl'in bu görüşüne bakıldığında, Allah pek çok şeyi yaratmış, insan türüne geldiğinde, ne enteresandır ki o kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Tabii bu yeni bir görüştür ve aynı zamanda döllenme yoluyla üreme konusuna da değinmiştir. İki görüşü de benimseyen İbn Tufeyl'in asıl üzerinde durduğu, insan türünün doğadaki birtakım oluşumlar sayesinde meydana geldiği mayalanma olayıdır. Bu oldukça eleştiriye açık bir görünüm sunar. İlk insan türünün, kendiliğinden oluştuğunu ve ilerleyen süreçte insanların döllenme yoluyla neslini sürdürdüğünü ifade eder.

Bir diğer görüş zuhur teorisidir. "Nazzâm'ın (ö. 845) terimi olarak, varoluşsal evrimi; daha doğrusu, Allah'ın doğrudan doğruya yarattığı ilk varlığın, uzun bir zaman zarfında evrimleşmesiyle, bitki, hayvan ve insan gibi çeşitli canlı türlerinin kendi ana türlerinden ortaya çıkmasını ifade eder." Nazzâm'a göre, ilk canlı türlerinin ortaya çıkışından sonra ki bunlar ana türlerdir, diğer canlılar evrilerek oluşumunu sürdürmüştür. Yani ona göre, bütün insan türleri ya da bitki, hayvan türleri tek bir türden meydana gelmiştir ve tek bir türdür. Bu nedenle, ne kadar farklı görünümde olsalar da aslında tek bir türün tezahürleridir. "Nazzâm, yaradılışı Allah'ın başlattığını kabul ettiği gibi, varlıkların ilk yaratılıştan sonra evrimleşerek çoğalmalarının da yine Allah'ın iradesi altında cereyan ettiğini kabul

¹¹⁶ Bayrakdar, a.g.e., s. 74.

etmektedir. Nazzâm'a göre, yaratılış ve üreyişi bu şekilde düzenleyen, Allah'tır."¹¹⁷

Nazzâm'ın öğrencisi olan Câhız, "türler arasında doğal olarak yaratılıştan gelen yaşamak için mücadelenin var olduğunu, bu mücadele esnasında ancak kuvvetli ve yetkin türlerin hayatlarını sürdürebildiklerini ve tabiatta doğal bir seçimin (seleksiyon) yapıldığını ortaya koymuştur." Bu yönüyle, biyolojik evrimin temellerini atması itibariyle, Darwin'in etkilendiği kişi gözüyle bakılır. Doğal seleksiyon fikri Darwin'den yüzyıllar önce müslüman düşünürü olan Cahız tarafından ortaya konulmuştur. İfade etmek gerekir ki, bütün evrim anlayışlarında "Müslüman evrimcilere göre, Allah kainatın yaratılışının başlatıcısı hem de evrimin veya evrimleştirmenin gerçek failidir."¹¹⁸ "İslam, insan hariç diğer canlılar arasındaki geçişlilikler hususunda evrime dair pek rahatsızlık duymamıştır."¹¹⁹

Bununla birlikte evrim denildiğinde akla gelen ilk önemli isim, Charles Darwin'dir (ö. 1882). Ondan önce ve sonra pek çok kimse evrim konusunda fikir ortaya koymuştur ancak, onun evrim düşüncesi daha çok etkili olmuştur. Bunun muhtelif sebeplerinden bahsedilebilir. Şöyle ki, döneminin İngiltere'sinde yaşanan olaylar, işçi ve işveren arasındaki olaylar silsilesi en başta gelen ve onu da etkileyen olaylardır.

"Charles Darwin, evrim kuramını öne sürerken, evrimin sebebi olarak, 'hayat kavgası dolayısıyla doğal ayıklanma' şeklinde özel bir faktör kabul etmiştir. Doğal ayıklanma ve kalıtım, ona göre, yeni nesillerin meydana gelmesinde rol oynar."¹²⁰ Doğal seleksiyon da denilen bu olay, güçlünün hayatta kalması, zayıfın ise yok olması anlamındadır. Darwin'e göre doğada bulunan bütün canlılar, güçlünün ayakta kalması demek olan hayat mücadelesi sonucunda hayatını devam ettirebilir. Buffalo ve aslanın

¹¹⁷ Bayrakdar, a.g.e., s. 42.

¹¹⁸ Bayrakdar, a.g.e., s. 122.

¹¹⁹ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 72.

¹²⁰ Ülker Öktem, "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11 (2011), s. 6.

mücadelesi örneğinde olduğu gibi aslan, bir buffalo sürüsüne doğru koşar ve onlardan birini avlamak ister. Hızlı olanlar kaçır ancak yavaş olan hayatını kaybeder. Bu durum insanlar için de geçerlidir. Doğal çevreye uyum sağlayan organizmalarının üremeye elverişliliği, gen aktarımı, iyi olan niteliklerin aktarımı yoluyla ilerleyen daimi bir süreç söz konusudur. Darwin bu görüşünü canlı organları için de uygular. Böylece faydalı olan organlar bir diğer nesle aktarılırken faydasızlar yok olur. Doğal seleksiyonla güçlü olanların öne geçmesi ve sonraki nesle aktarımı vesilesiyle her aşamada değişimler, farklılıklar meydana gelir ve her bir tür bir önceki türden farklı bir görünüm kazanır, yeni bir tür oluşur.

*"İçinde buldukları çevre koşulları, canlı türleri ve geçirdikleri değişimler için bir anlamda eleme ortamı sağlar. Bunun sonucunda, çevrenin içerdiği yaşama koşullarında hayatta kalan mutasyonların korunması ve çoğalması ile çevreyle türler arasındaki şahit olduğumuz o muhteşem uyum ortaya çıkar. Bu mekanizma, doğal seçim ve sonucunda ortaya çıkan uyum ise adaptasyon olarak adlandırılır. Doğal seçilimin çalışması ve adaptasyonun gerçekleşmesi ile zengin canlı çeşitliliği meydana gelir."*¹²¹

Darwin'in altta kalan ezilip kaldığı doğal seleksiyon anlayışı gereği zayıf olan hayat mücadelesinden sağ çıkamayacaktır. Güçlü olanın faydalı olacağı ve türün devamını sağlayacak olanın ancak güçlü olanlar olduğunu belirtir. Onun bu tezi zamanla kapitalist anlayışa bilimsel bir yorum sunmuş ve sistem içindeki zayıfların, kast sistemini hatırlatırcasına, toplumda ötelenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece evrim anlayışı ekonomik duruma biyolojik temelli bakış açısı ve uygulamayı beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda bilim anlayışının ideolojiye dönüşmesine de imkan sağlamıştır.

¹²¹ Fatih Özgökman, "Yaşamın Kökeni Evrim ve Tanrı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 54, S. 2, (2013), s. 50.

Hayat hikayesine bakılınca görülür ki, Darwin Galapagos adalarında ve And dağlarında bilimsel gözlemler yapmış, geri döndüğünde İngiltere’de ayıklamacılık konusunda çalışmıştır. 1830'larda Malthus'u (ö. 1834) okumuş. Malthus'a göre tabiat, güçlü ve üretken olanları sağ bırakıp tembel olanları yok eden bir süzme eylemi gerçekleştirir. Buna göre, canlılar arasındaki çatışma olduğu ve gücünün ayakta kaldığı fikri Darwin’in dikkatini çekmiştir. Bu durum, evrim konusunda önemli bir ilkedir ve tanrı olmaksızın, kendi içinde işleyen bir mekanizma olarak tasarlamıştır. İkinci ilke olarak, ortam şartları değişirse, canlının mekanizmasında da değişim olması durumunda canlılardan ortama ayak uyduranların hayatta kalacağı fikridir. Onun için "değişim, önceden belirlenmişlikle değil, tesadüfi olarak işler şekilde düşünülmüştür."¹²² Sözü edilen düşünce Fransız biyolog La Mettrie'nin (ö. 1751) işareti üzere insanı makineleştiren bir anlayıştır. Buna göre insandan adeta canlılık özelliği olan ruhu alınmış, geriye maddi bedeni kalmış ve bu da fabrikalarda harcamaktaydı. Zengin Burjuvazi kesimi, onlara bu gözle bakmaktaydı. Gaye kâr elde etmektir. Thomas Hobbes'un (ö. 1679) ifadesi üzere, "İnsan insanın kurdudur" olmuştur. Böylece insan bir değer varlığı olmaktan uzaklaştırılmıştır.

Bu bakış açısıyla Darwin, canlı varlıkları ruhsuz parçaların toplamı olarak görmüş, insan türünün üstün olduğunu kabul etmemiştir. Darwinci evrim teorisinin doğal sonucu uyarınca insan, hayvanlar aleminin uzantısından başka bir şey değildir. Nitekim Darwin bir ifadesinde, "kendimize köle kıldığımız hayvanlar’ diyerek bir kısım insanları dengimiz olarak görmekten kaçınır."¹²³

1.8.1. İnsanın incelenmesinde evrimin yeri

İnsandaki ‘ben’ anlam gücünün verisi olduğu için, bu durum anatomik varlık olarak görülemez. Bu açıdan ‘ben’, bir tarih verisidir. Şu halde insanın bir tarihi vardır ve bu önemlidir. Beşeri oluşturan şey ise evrim-genetik verisi katılım olup uzak geçmişten şimdiye gelen bir birikimdir.

¹²² Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 58-59.

¹²³ Ş. Teoman Duralı, *Biyoloji Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992, s. 184.

Katılım, tarihi, genetik verileri taşır ve evrim-genetik şu andan geriye doğru canlı adına tarihte olup biteni inceler. Canlının insan olması onun iradesi ile ilgilidir. İrade varlığı insan için tasavvur, hafıza ve kavramlar onun benini, bilincini oluştururken çevresine dair veriler de bilgisini teşkil eder. Onun için canlının incelenmesinde evrim, bireyin gelişimini incelemede tarih gibi kaçınılmazdır.¹²⁴

1.8.2. İdeoloji ve evrimcilik

Duralı'ya göre evrim düşüncesi ile irtibatlı olduğu görülen evrimcilik ile ilgili ideolojiler şunlardır: Maddecilik (materyalizm) ve mekanikçilik (mekanisizm). Bunlar evrimcilik ile birlikte yer tutmuş ve bunlardan akılcılık (rasyonalizm), aydınlanmacılık, insancılık (humanizm) ve pozitifcilik (pozitivizm) doğmuştur. Bunlardan da Batı Avrupa Medeniyetinin temel ideolojisi hürriyetçilik (liberalizm), İngiliz ve Yahudilerin ideolojisi haline gelen sermayecilik (kapitalizm) ve toplumculuk (komünizm) gibi ideolojiler doğmuştur. Çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetinin yeniçağ Batı düşüncesinden aldığı pozitivizm ve ona dayalı evrimcilik sadece fenomenal varlığı esas alır.¹²⁵ Duralı 'bilgi sahteciliği' anlamında bir ideoloji haline gelen sermayeciliği, tarihin en büyük safsatacılığı olarak değerlendirir ve bu safsatacılığın reklamcılık ve propaganda gibi iki önemli aletin olduğu dikkat çeker. Buna göre çağdaş medeniyetin dayanaklarından olan pozitifçiliğin yüceltilip ona karşıt görülen dinin dışlanması yanlış bir tavidir. Aynı şekilde pozitivist düşünce mutlak itaati talep ettiğinden felsefî zihniyetin takipçisi olan bilim ancak şüphe-eleştiri gerçeğinden hareket etmek durumundadır. Onun için deneysel-pozitif araştırma yöntemi ile ideolojiye bürünen pozitifçilik taban tabada zıtlık teşkil eder. Söz konusu ideoloji, felsefe bilimden uzak düştüğü gibi ahlaki merkeze alan dinin kutsal metinlerini de dışladığından dolayı

¹²⁴ Duralı, Sorun Nedir, ss. 56-57.

¹²⁵ Duralı, Sorun Nedir, ss. 58-59.

"Allah'a uzanan kablunun kesilmesiyle akıl, tam bir canı kesilmiş" durumdadır."¹²⁶

Çağdaş küresel medeniyet (İngiliz-Yahudi medeniyeti) Darwin düşüncesinden rekabet, ortama ayak uydurma, birey ve türlerin sürütüşmesi, çatışma ve güçlünün ayakta kalması fikirlerini almıştır ki bu durum kapitalizmle ilgilidir. Biyolojik bir hadise olan evrim düşüncesi, insanlara teşmil edilmiş böylece bir değer varlığı olan insan anatomik bir canlı olan beşere indirgenmiştir. Böylece beşer-insan bütünü olan fert, sadece beşere dönüşmüştür. Bu durumda onu herhangi bir hayvan türü ile aynı seviyede görmek mümkün hale gelmiştir ki, bu durum Duralı'nın bakış açısıyla insan haysiyetine vurulmuş bir darbedir. Bu şekilde insanın direnme gücü ortadan kaldırılarak sömürüye açık hale getirilmiştir.¹²⁷ Sömürü düzeni açısından Darwin'in evrim düşüncesi kapitalizme çok şey vermiştir. İnsan beşere indirgenerek sömürü düzeninin devamı sağlanmak istenmiştir."¹²⁸ Gerçekte insan sadece anatomik bir canlı değil aksine bir ahlak konusudur. Nitekim Yeniçağ Avrupa medeniyeti ve onu takip eden medeniyetlerde rekabet fikri, hiçbir manevi engel tanımamış ve bu durum insanı vahşete götürmüştür. Bu noktada Darwin düşüncesi kötüye kullanılmış ve Herbert Spencer (ö.1903) de 'ortama uygun düşen birey ve topluluk başarılıdır' diyerek bunu sosyal alana uygulamıştır. "Onun için biyolojik bir tez, sosyal bir alana/topluma uygulanmış ve buradan nasyonal sosyalizm çıkmıştır. Nasyonal sosyalizmde ırk önemlidir ve bu da biyolojiktir. Böylece tarihte başarılı olmuş veya olmamış ırklar ayırımına gidilmiştir."¹²⁹

"Şu halde evrim anlayışı, nasyonal sosyalizm ve kapitalizme kaynaklık teşkil etmiştir. Marksizm de Lamarck evrimciliğini esas almış ve buradan bir devrimcilik anlayışı çıkmıştır ki, bu da 'bireyin kendi iradesi doğrultusunda çevresini değiştirmeye kalkması ve dönüşümlü olarak çevrenin de bireyi etkilemesi'dir. Böylece evrim anlayışı, insanlığın ahlaki

¹²⁶ Duralı, a.g.e., s. 62-63.

¹²⁷ Duralı, *Teoman Duralı ile Üç Konuşma*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 2002, s. 75.

¹²⁸ Duralı, a.g.e., s. 76.

¹²⁹ Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 101-102.

ve manevi kaygılardan sıyrılmasına kaynaklık teşkil etmiştir denilebilir."¹³⁰

"Evrim anlayışından çıkan evrimcilik, varlık âleminde hiçbir kalıcılığın olmaması, maneviyat alanının ortadan kalkması gibi, durumları beraberinde getirmiştir. İşte bu açıdan evrim anlayışı, sadece biyoloji temelli bir araştırma olarak kalmamış aksine, ondan bir ideolojiyi çıkarılmıştır. Bu da rekabet, mekanik maddecilik, tanrının inkarı, evrimcilik olarak tezahür etmiştir."¹³¹

"Bu noktada Darwin'in, insanı maymundan türetmediğini sadece *İnsan Üzerine* isimli eserinde 'çok çarpıcı benzerlikler var', 'bir ihtimal ortak bir atadan türemiş olabilir'"¹³² dediğini fakat buna rağmen evrimciliğin onun bu düşüncesini kendi emelleri uğruna değiştirip dönüştürmüş olduğuna da işaret etmek gerekir.

1.8.3. Duralı'nın Darwinci Evrim Anlayışının Eleştirisi

Bilimsel çalışmalar daha çok insan-doğa ilişkisini ve olayların nasıl işlediğini anlamaya dönük bir etkinliktir. "Herhangi bir konuda yapılan çalışmanın bilimsel olabilmesi için tekrarlanabilir, gözlemlenebilir ve denenebilir olması gerektiği için Darwin'in evrim anlayışı Duralı'ya göre ancak bir hipotez seviyesindedir."¹³³ Duralı canlı varlıkların canlılık faaliyetlerine yönelik açıklama noktasında alternatifini olmadığı için Darwin'in evrim anlayışını hipotez seviyesinde kabul eder. Teste tabi tutulmadığı için teori seviyesine çıkamamış olması itibarıyla bilimsel bir teori değildir. Bilimsel çalışmaların kanıt biçimine bağlı olarak hipotez-teori-kanun şeklinde sıralandığı dikkate alınırsa hipotez seviyesinde bulunan bir düşüncenin teori olarak sunulması gerçeği yansıtmaz. Duralı evrim düşüncesinin önemi açısından şunları dile getirir:

¹³⁰ Duralı, a.g.e., ss. 106-108.

¹³¹ Duralı, a.g.e., s. 116-117.

¹³² Duralı, a.g.e., s. 61.

¹³³ Duralı, a.g.e., s. 88.

*"Biyolojinin işleyişi evrim anlayışına dayanır. Değişik evrim anlayışları var, sadece bir Darwin evrim anlayışı yok. Ama evrim, biyolojinin kaçınılmaz bir parçasıdır. Ayrıca evrimin iki ana anlamı var: Birincisi bilimdeki anlamı, biyolojideki anlamı. İkincisi de çağdaş küresel medeniyetin iki ayağından birisini teşkil etmekteki anlamı. Bu anlamda bilim felsefesiyle uğraşırken evrime bakmak, evrimle hesaplaşmak gerekir."*¹³⁴

"Duralı'nın eleştirdiği bir diğer nokta bu anlayışın insanı ve canlıyı sadece maddi yönüyle ele alıyor olmasıdır. Halbuki insanın tekâmüle konu olan tarafı sadece maddesi değildir. Onun nefis yöne de hesaba katılmalıdır."¹³⁵ Bu anlayış tıpkı pozitivist anlayış gibi insanı sadece maddi yönüyle ele almış ve insanı makineleşmeye doğru sevk etmiş görünmektedir. Diğer yandan bu şekildeki evrim düşüncesinin insanın değeri problemine katkısı olumsuzdur. Bu yönüyle insan, metafizik varlık olmaktan uzaklaştırılmış, madde boyutuna hapsedilmiş durumdadır.

*"İnsanın iki yönü vardır: Beşer ve insan. Beşer yönüyle insanın diğer canlılarla ortak yönleri vardır. Ancak o, anlam dünyası itibarıyla insan olur. Kültür, medeniyet adına ortaya konulan bütün unsurlar insan yönümüzle ilgilidir. Ahlak konusu özellikle insani yön ile ilgilidir ki, Duralı'ya göre insan için ahlak yoksa hayat da yoktur."*¹³⁶

Buna göre Darwinci evrim anlayışı insanı sadece maddi yönüyle ele almış, ideolojiye dönüşen evrimcilik ise bu anlayışı kapitalist yapıya uygun biçimde yorumlayarak insana ve tabiata uygulamıştır.

"Felsefe, ancak bilim ile yapılabilir bir şeydir."¹³⁷ Bilim, insanın insani ihtiyacını karşılamaya yönelik işlemler bütünüdür ve o, insan-doğa ilişkisinden doğmuştur. Bilimde asıl kastedilen doğadır. Bilim seçmeci olup matematikleşmeye yatkın olayları kendine konu edinir.

¹³⁴ Duralı, a.g.e., ss. 46-54.

¹³⁵ Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 45-48.

¹³⁶ Duralı, a.g.e., ss. 66-70.

¹³⁷ Duralı, a.g.e., s. 50.

*"Bilimin konusu olan olaylar, tekrarlanabilir olmalıdır. Başka bir ifadeyle bilim, vakıyı değil, vakıaları konu edinir. Bu noktada Darwin'in evrim görüşü bilim felsefesi açısından teori değil, varsayım-hipotez olmak durumundadır. Çünkü, tekrarlanabilir değildir. Şöyleki, bazı hipotezler yol gösterici konumundadır."*¹³⁸

"Onun kanıtlanmamış yönü ağır basıyor olmakla birlikte ona karşılık henüz bütünlüklü bir alternatif getirilmiş değildir. Bu haliyle evrim anlayışı doğrulanamadığı gibi tamamıyla yalanlanamaz da."¹³⁹ "Darwin canlılar içinde küçük mutasyonların nicel değişimlerle neticede nitel patlamalara ve neticede türsel değişimlere yol açtığını düşünür."¹⁴⁰

Evrim anlayışında mutasyonların, doğal seleksiyonların eklemelenmesi ile birlikte canlı yapısını bozduğu için yeni bir canlı meydana gelmesinin önüne geçtiği düşüncesine karşılık "Duralı, küçük boyutlu mutasyonların var olduğunu buna mukabil büyük boyutlu mutasyonların uzun zaman alması itibarıyla olmadığını ifade eder. Bundan dolayıdır ki, türler arası geçiş hadiseleri birbirine bağlanamamıştır."¹⁴¹ Bu yönüyle Darwinci evrim görüşü, türler arası geçiş noktasında kesin bir netice ortaya koyabilmiş değildir. Paleontolojik çalışmalar da bu konuda bir kesinliğe varmış değildir. Şu kadar var ki, ideolojik yönüyle evrimcilik insanı diğer canlılardan ayırt etmediği gibi tanrıyı da tamamen dışlayan bir tavır takınmıştır. Halbuki inanç ile bilim takip ettikleri metot gereği farklılık arz eder. "Bu açıdan Darwin'in hipotezi tamamın doğrulansa, teori ve kanun haline gelse bile, bu durum, bir tanrı inancını ortadan kaldırmayı beraberinde getirir değildir."¹⁴² Şu halde Darwinist evrim anlayışının tanrı olmadığı düşüncesini beraberinde getirdiği şekilde kanı bilimsellikten uzaktır.

¹³⁸ Duralı, a.g.e., ss. 63-65.

¹³⁹ Duralı, a.g.e., ss. 74-81.

¹⁴⁰ Duralı, a.g.e., s. 69.

¹⁴¹ Duralı, a.g.e., ss. 85-87.

¹⁴² Duralı, a.g.e., s. 118.

1.9. Felsefe-Bilimde Canlılık ve Metafiziğin Dışlanması

Duralı'ya göre İngiliz Yahudi medeniyeti, Yeniçağ Dindışı Avrupa medeniyetinin devamı niteliğindedir. Akli ve insanı merkeze alan bu medeniyet siyasi, dini açıdan bile mekanik bir sistemin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Başka bir ifade ile metafiziği ve canlılığı büyük ölçüde dışlamış, bunun yerine mekaniği, maddi yapıyı inşa etmiştir.

"Yahudi asıllı mali kaynaklara dayanarak ideolojisini -Sermayecilik- (sömürgelerinden -Sömürgecilik-) başlayıp yeryüzünün dört bir bucağına yayan -Yayılmacılık ve İmperyalizm- İngiliz girişimciliğinden doğan çağdaş medeniyete "Küreselleşmiş İngiliz Yahudi Medeniyeti" diyoruz."¹⁴³

İmperyalizm (imperyalizm) sermayeciliğin, kapitalizmin icat ettiği bir durumdur. İktisat, sermayecilikte başı çeken bilim olmuştur. Tarihte, iktisatta artı ürün olarak geçecek nesne, rençberlerin derebeylerine verdiği ürünün bir kısmını kendisi alıp önemli bir kısmını derebeyine bırakmasıdır. Pazar yerine artı ürün çıkartılıyor ve takas ediliyor. Bu pazara mal taşıma işi için Yahudiler kullanılırdı. Sistemini kâr üzerine kuran küreselleşmiş İngiliz Yahudi medeniyetinin temel amacı, kâr elde etmektir. İhtiyaçtan fazlasını üretip bu malları takas ederek kâr elde etmiş ve bu sistemi daha sonra paraya dökmüşlerdir. Artık ürünler ihtiyaç için değil ihtiyaç haline getirmek için satılır konuma getirilmiştir. Her şey alınır ve satılır olmuş ve kutsal yok edilmiştir. 'İnsan', 'beşer'e indirgenmiştir. Tek amaç, daha zenginleşmek olarak belirlenmiş ve böylece insan değer yitimine uğramıştır.

"Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti baştan aşağıya felsefileşmiş medeniyet olmakla birlikte felsefenin ana odağı olan metafiziğini, özellikle 17. yy'ın sonlarından itibaren, din temeline dayandırmayı reddetmiştir."¹⁴⁴ Vahiy temelli din dışlanmış, akıl ön plana çıkmıştır. İnsan akli her şeyin üstesinden gelebilir bir yapı olarak kabul edilmiştir. Galileo'nun ardından Descartes mekanikçi bir dünya tasavvurunu iyiden iyiye yerleştirmiştir.

¹⁴³ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 27.

¹⁴⁴ Duralı, a.g.e., s. 56.

İngiliz Yahudi medeniyeti bu yoldan hareket ederek sözü edilen yapıyı zirveye taşımıştır. "Çağdaş İngiliz Yahudi medeniyeti insanın biçimselci düşünme-bilme yetisini almışlardır. Tanrıci ve doğayı aşkın dayanak yerine, insancı-dünyacı payandayı gündeme sokmuşlardır. [Bu konuda] René Descartes esas alınmıştır."¹⁴⁵

"Galileo-Newtoncu mekanikten yahut fizikten türetilmiş dünya tasavvuru, Maddecilik-Mekanikcilik lakabıyla tanınmıştır. Maddecilik-Mekanikcilik, duyu verisi algılardan oluşmuş tasavvurların ortaya koyduğu Akılcı-Deneyci dünyayla sınırlıdır."¹⁴⁶

Aristoteles'e göre doğa demek, hareket demektir. Aslında hareketlilik ve hareketsizlik tabiata içkindir. Ay-altı âlemde bulunan ölümlü, sonlu ve oluş-bozuluşa tabi varlıklar hareketi temsil ederken buna karşılık gökcisimleri ve bunlar arasında bulunan dünya, Tanrısal hareketsizliğe, sabitliğe en çok benzeyen cisimlerden biri olarak, hareketsizliği temsil eder. Bu sebeple tabiat her ikisini de bünyesinde barındırır. Burada Aristoteles'in hareketsizlikten kastı, kendinde hareketi barındıran ancak hareket etmeyen demektir.

Galileo'ya kadar dünya merkezli bir evren anlayışı hakimdi. Aristoteles, dünyanın hareketsiz olduğunu iddia ediyordu. Kilise de Aristotelesçi görüşü benimsiyordu. Ancak Galileo'nun gelişiyile beraber dünya merkez olmaktan çıktı. Çünkü icat etmiş olduğu teleskop ile beraber gök cisimlerini seyretmeye başladı, gözlemler yaptı ve Aristoteles'in görüşlerinin yetersiz ve dünya hakkında yanlış fikirler ürettiği konusunda bir yargıya vardı. Yeni bir sistem oluşturdu. Galileo'nun sistemi artık çıplak gözle yapılan gözlemlerden öteye gidip deneysel alana taşınmıştır. Teleskop ile yaptığı gözlemler ve ardından yapmış olduğu ölçümleri sayesinde Dünya ve diğer gök cisimleri hakkında pek çok bilgiyi gözler önüne sermiştir. Bu olay Galileo'nun devrimidir. Onun bu görüşleriyle artık yeni bir evren anlayışı ortaya çıkmış ve dogma haline getirilen görüşlerden uzaklaşmıştır.

¹⁴⁵ Duralı, a.g.e., s. 19.

¹⁴⁶ Duralı, a.g.e., s. 87.

Demek oluyor ki, Aristoteles'in gözüyle bakıldığında göksel cisimler, tanrısal bir özellik taşıırken Galileo'nun devrimiyle bu tanrısallık, maddiliğe indirgenmiştir. Bilim insanları ve sonrasında buna tanıklık eden tüm insanlar bundan böyle gök cisimlerinden bahsedebilir, onlar hakkında ölçüm ve deney yapabilir hale geldi. Böylece ay üstü alem bilinmez ve mükemmel olan özelliğinden sıyrıldı ve daha seküler bir hal aldı. Bu anlayış ise insan merkezli bir anlayış olarak, akılcı-deneyci bir yapıyı ortaya koymuştur. Artık matematik, vazgeçilmez bir kullanım kılavuzu haline gelmiştir. Galileo'nun da söylediği gibi doğa, matematik dille çalışan bir yerdir.

"Galilei ile birlikte doğa, insan karşısında bağımsız ve özerk olma konumunu yitirip onun hakimiyetine girmenin yolunu tutmuştur. Galilei'den sonra yaşayacak olan, İngiliz Yahudi Medeniyeti'nin baş felsefi belirleyicilerinden olacak Karl Henrich Marx tarafından şöyle dile getirilmiştir: İnsan, tabiatı değişikliğe uğratarak bilinçli amacını gerçekleştirip tabiat nesnelere kendi ihtiyaçlarına uydurur."¹⁴⁷

Galileo ile mantık, matematiğin yanında mekanik de baş göstermiştir. Yaptığı çalışmalar sonucunda yeni bir sistem oluşturan Galileo sayesinde doğa artık gizemini yitirmiştir. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti, akı, bilimi merkeze alırken İngiliz Yahudi Medeniyeti iktisadi sistemi merkez almıştır. Artık doğa, yalnızca toplumların ihtiyacını karşılayan bir mekana dönüşmüş, kâr ise sistemlerinin mihenk taşı olmuştur. Bundan böyle ihtiyaçtan fazlası üretilip kâr elde etmeye, zenginleşmeye bakılmaktadır. İnsana, doğaya değer verilen bir durumdan çıkıp git gide mekanik bir yapıya geçilmiştir.

Yaklaşık binli yıllarda para işin içine girmiş ve devletleşme başlamıştır. Fransa'da ilk devlet kurulması ile birlikte merkantalizmden sermayeciliğe geçiş evresi ve bunu taşıyan Avrupa'daki kentsoylu, hür sermayeci yeni bir sınıf teşekkül etmiştir. Bu oluşum daha sonra Avrupa'ya yayılmıştır. "İngiliz Yahudi medeniyetinin taşıyıcısı Farmasonlardır. Farmasonluk, Hür

¹⁴⁷ Duralı, a.g.e., s. 91.

sermayeciliği başlatan, belirleyen bir teşkilattır. İşte ilkin 1789 İhtilâlikebirle Fransa'da köprübaşı tutup oradan Avrupa'nın değişik yörelerine intikal etmiştir."¹⁴⁸

Fransız İhtilaline (1789) kadar felsefe tamamıyla dini bir ilim düşüncesidir. Ancak bu ihtilalle birlikte felsefe, dinden uzaklaştırılmıştır. Sonraki dönemlerde akıl, insanların güvendiği yegane kaynak haline gelmiştir. Tanrı'nın (vahiy) tahtına akıl oturtulmuştur. "Friedrich Nietzsche, 'Tanrı öldü' derken, kastettiği, ideolojileştirilmiş Hıristiyanlığın baş ilkesidir."¹⁴⁹ Nietzsche'nin "Tanrı öldü" ifadesi bu noktada dikkat çekicidir. Çünkü Hıristiyan dünyasında insanlar yıllarca kayıtsız şartsız kilisenin söylediklerine inanmışlardır ve yukarıda dile getirilen durumlar neticesinde arayacakları bir hakikat kalmamıştır. Nihayet biri çıkıp Tanrı'nın ölümünü ilan etmiş, böylece tanrısallaştırılan tüm değerler değersiz kabul edilmiştir. Daha önce yüce değerler olarak kabul edilen durumların değerini yitirmesi, kaçınılmaz olarak kimi insanları çöküşe (décadence) sevk etmiştir. (hiçlik/nihilizm). Devamında da Tanrı inancı yanında ölüm ötesine olan inanç da sekteye uğramış, metafiziğin yıkılması ile birlikte geriye sadece bu dünya kalmıştır. Nitekim Nietzsche'ye göre sadece görünüşler yani bu dünya vardır. "Nietzsche'de Tanrı'nın ölmesi, nihilistin hakiki dünya olarak gördüğü duyu-üstü dünyanın etki gücünü yitirmesi, inançların inanılmaz olması, gerçeğin duyular üstü anlamının ve zeminin Tanrı fikriyle birlikte kaybolması anlamına gelir."¹⁵⁰ Kısaca, Nietzsche'nin bahsettiği üzere, artık akli esas alan bir yapı, merkeze oturtulmuştur.

Aklın ürettiği ilim zamanla bilimsel faaliyete irca edilir olmuş, insan artık duyularıyla yaşayan nefsi bir varlık haline dönüşmüştür. Bilimsel faaliyetler de fennî çalışmalara indirgenerek teknoloji önem kazanmıştır. Böylece insan, akli, vicdanı, imanı ile tamamıyla Tanrı'dan uzaklaştırılarak kutsallığını kaybeden makine varlık olarak görülür olmuştur. İnsanın yerini çılgınca üreten, tüketen makine insan almıştır. Tabiat, kutsal, değer,

¹⁴⁸ Duralı, a.g.e., s. 106.

¹⁴⁹ Duralı, a.g.e., s. 96.

¹⁵⁰ Bülent Diken, *Nihilizm*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 38.

haysiyet, ahlak, iman gibi pek çok yüce görülen değerler yüceliğini yitirmiştir. Modernizm insanoğluna bir şeyleri sağlarken ondan çok şeyi de götürmüştür. "İşte, insanın doğaya cephe alışı ve sanayi devrimi doğrultusunda, Hürriyetçi-Sermayeci anlayış büyük bir ivme kazanmıştır. Bu eşi benzeri görülmemiş gelişmelerin anahtarıysa, Yahudilik ile İngilizliğin tarihi ittifakında aranmalıdır."¹⁵¹

Bundan böyle sadece insanın yapıp ettikleri, çıkarı, şöhreti, elde ettiği kârın bireye sağladığı zenginliği, paranın kudreti vardır. İnsana, doğaya, dine verilen değerler ortadan kalkmıştır. Tam anlamıyla mekanik, değersizleştirilmiş bir düzen söz konusudur. "Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin merkez kültürü Fransızlarinkisidir. Bu medeniyetin felsefileşmesi Descartes sayesinde." ¹⁵² Descartes, felsefenin akıl işi olduğunu, sadece akılla yürütüldüğünü, akla yabancı maddenin kesinlikle karıştırılmaması gerektiğini savunur. Descartes bu düşüncesiyle, insanın akıl yoluyla Tanrı'nın varlığından söz edilebildiğini söylemiş olmaktadır. Sekülerleşmeyle birlikte Tanrı'dan insana ulaşan hat kesilmiş (vahiy), akıl baş müracaat merkezi haline gelmiştir. Her şey kendinden menkul ve başka bir şeye dayanmayan akıl ile çözüme kavuşturulmaya başlanmıştır.

Descartes'tan sonra gelen filozoflardan biri de şüphecisi Hume'dur. Hume'a göre eski metafizik yıkılmış yerine pozitivist düşünce yerleşmiştir. Akıllı temel alan, doğanın bizzat kendisine yönelen, ruhani dünyadan uzaklaşan bir anlayış yerleştirilmeye başlanmıştır. "Hume'a göre felsefeden hatta metafizikten uzaklaşmak söz konusu olmayıp bu bilime başka bir yön ve başka bir konu vermek, onu sonu gelmeyen teorilerden çevirmek ve deneyin sağlam ve pozitif alanı üzerine kurmak lazımdır."¹⁵³ Akılcı, deneyci bir felsefe sistemini benimseyen ve savunan bu isimler dinin yerine iktisatçı-sermayeci bir sistemin halka taşları olmuşlardır.

¹⁵¹ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 111.

¹⁵² Duralı, a.g.e., s. 139.

¹⁵³ Weber, *Felsefe Tarihi*, 1998, s. 293.

İngiliz Yahudi medeniyeti, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin başlatmış olduğu akli alıp, bu akli sermayecilik, kâr sistemine dayalı bir sistem halinde sunmuşlardır. Ruh, metafizik, doğa, iman, insan, canlı gibi metafiziğe özgü kavramların değeri kalmamıştır. Artık alıp satan makine insan ve makineleşmiş bir sistem vardır. Bu duruma felsefe-bilimi de alet eden bir filozof kitlesinden söz edilebilir. İhtiyacı karşılamayan hiçbir şey herhangi bir değere, öneme sahip değildir. Özetle, İngiliz-Yahudi medeniyeti, dinsizleştirilen bir sisteme ön ayak olmuştur. Aynı zamanda Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinden bilimi alıp, teknolojiyi onun yerine koymuşlardır. Bunun anlamı ise bilimin değersizleştirilmesi, merak kavramının ortadan kaldırılması, onların yerine tekniğin, yalnızca ihtiyaca ve tüketim çılgınlığına yönelik bir sistem kurulmasıdır. Günümüzde felsefeye, bilime, işe yararlığı ölçüsünde bakılmasındaki temel etken, denilebilir ki, bu bakışa zemin hazırlayan sözü edilen yapıdır.

2. BÖLÜM

TEOMAN DURALI PENCERESİNDEN SON DÖNEM

FELSEFE-BİLİMİN YAPISI

Bu bölümde Duralı'da felsefe-bilim açısından İngiliz, Alman ve Son dönem Türk düşüncelerine dair yaklaşımına yer vermeyi uygun gördük. Bu bağlamda, Alman düşüncesinde özellikle Kant'a, İngiliz düşüncesinde ise, evrim teorisi bağlamında Herbert Spencer'e değinmek yerinde olacaktır.

2.1. İngiliz Yahudi Medeniyetinin Felsefi Boyutu

Duralı düşüncesinde, İngiliz Yahudi medeniyeti denildiğinde akıllara gelen şey, sermayecilik anlayışıdır. Çünkü maddi temeller üzerine kurulmuş bir düşünce yapısının başını çekmektedir. Kendisini metafizik açıdan Tanrı, ruh, ahlak, din gibi uhrevi içerikli konuların dışında bir insancı-dünyacı görüşü benimsemiştir.

"Çağdaş İngiliz-Yahudi medeniyeti, insanın biçimselci düşünme-bilme yetisini esas almışlardır. İnsancılık-dünyacılık, ideoloji olma vasfını yitirip dünya görüşü haline gelmiştir. İnsan beşere indirgenmiş oluyor."¹⁵⁴ Ki insanın beşere indirgenmesi demek, canlılık özelliklerinin kendinden uzaklaştırılıp sadece maddi yönünün merkeze alınması, başka bir ifade ile insan olma niteliklerini yitirmesi demektir.

*"Karşılaşılan ve karşılaşılabilecek tüm maddi, öyle ki nefsi ve toplumsal sorunlara dahi, ilahiyatla bağları kesilip tamamıyla sekülerleştirilmiş felsefe sistem düşüncesini kılavuzluğu ve güdümündeki bilimden, onun yöntemleriyle iş gören fenden, nihayet fennin de, Sermayeci iktisadi hedefler doğrultusundaki sanayiden çözüm beklenmektedir."*¹⁵⁵

¹⁵⁴ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 19.

¹⁵⁵ Duralı, a.g.e., s. 22.

İngiliz-Yahudi medeniyetinin başı, gökyüzünden yere inmiş durumdadır ve aradığı her şey bu dünyadadır. Önemli olan menfaattir. Bütün bir felsefi dokusunu, ilimi, bilimi sadece kâr amacı güderek, çıkarlarının doğrultusunda kullanma hedefindedir.

"Ruhsuz, hatta nefis'iz, beşer kopyaları'na yahut kopyalanmış beşerlere, insan bir yana beşer bile diyemeyiz. Kimliğiyle, toplum ortamıyla, doğal çevresiyle bir bütün olarak insan, soykırıma uğramaktadır."¹⁵⁶ "Duralı, görünüşçe "beşer"e benzese bile, duygulanmayan tefekkür edemeyen şan, şeref, haysiyet, adalet, merhamet ile güzellik duygularından yoksun fabrika yahut laboratuvar ürünüdür, diyor."¹⁵⁷ İnsanın insan olma niteliklerini kendinden çıkardığında, geriye sadece onun maddi bir yapısı kalır. İnsanı insan yapan ise onun nefsi, ruhu, ahlakı, düşüncesini özgürce kullanabilmesidir. Daha açık ifadeyle, bir bakıma 'ben kimim' sorusunu arayışıdır. Bu sorunun cevabı ise deney ve gözleme dayalı olamayacak boyutta soyut olup metafiziksel bir alana sahiptir.

Değerler sorunu olarak hayata dair verilen bir değer, yüklenen manevi bir anlam yok ise insan, insan olmaktan uzaklaşmış demektir. İnsana yüklenen değer yok oluşu, onun yalnızca maddi yönüyle ilgileniliyor oluşunu beraberinde getirir. İnsanların bedensel yönünün, işe yarar tarafının önemli oluşu ve bunun kullanılması söz konusudur. Bu da değersiz insan, değersiz metafiziksel düşünce sistemleri, değersiz kültür, değersiz toplum, demek ki insanlığın yok oluşudur. Soyut içeriğe sahip herhangi bir düşünüşün anlamsız oluşu hatta felsefi bir boyutunun olamayacağı ve çıkarılması gerektiği, yerinin sadece akıl ve deneye dayalı maddi bir yapının konulmasının gerekliliği üzerinde durulmuş, böylelikle gerçek felsefe ve bilimin ortaya çıkacağı düşüncesi yerleştirilmek istenmiştir. "Farmasonlukla İngiliz kültürü, mali-iktisadi çıkar hesapları üzerinde yoğunlaşmıştır. Felsefenin ilahiyatla kesişen metafizik yüreği gündemden çıkartılarak salt

¹⁵⁶ Teoman Duralı, "Çağımızın Değerler Dizisi (Paradigma) Sorunu", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 1 (2003), s. 27.

¹⁵⁷ Ahmet Dağ, "Ş. Teoman Duralı Düşüncesinde Metafizikten Makineye Batı Medeniyeti", *Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22 (2016), ss. 241-262.

akıl yürütme deney ekseninden ibaret yeni bir felsefe-bilim inşa edilmiştir."¹⁵⁸

Metafizik, ilahi boyutu olan bir felsefe-bilim düşüncesidir. Tam olarak ilahiyatla birebir bütünleştirilmesi doğru olmamakla beraber içeriksel olarak yakın bir mana taşır. Hür sermayecilikte, bu yeni felsefe-bilim sisteminde, metafiziksel düşüncelere yer yoktur. Tanrı, ahlak, din, ruh vb. deney içeriği olmayan, akıldışı düşünce sistemleridir. Pratik bir değerleri yoktur. Açıklanması oldukça güç, muallakta bırakan ve bir sonuca ulaştırmayan düşünce tarzlarıdır ve bu bakımdan İngiliz kültürü metafiziği dışta bırakır. Salt akli esas alan, deney temeline dayanan, mekanik bir sistemi kendisine ilke edinir. "Dini toptan dışlayan bu Deneyci-Pozitivci-Akliselimci düşünce gergefine para-çıkar-kâr unsurunu eklediniz mi, ortaya sermayeciliğin omurgası çıkacaktır."¹⁵⁹

*"İngiliz-Yahudi medeniyetinin başat düşünce sistemi de hür sermayecilik, mekanik bir yapının sahip olduğu bir düşünceye sahiptir. Bu açıdan İngiliz Yahudi medeniyetinin sermayeci ideolojisinin kısacasına girmiş kişi Duralı nazarında hayata anlam verme ve ödevini ifa etme yetisini yitirmiş, insan olmaktan beşer konumuna inmiş biri olarak kabul edilebilir."*¹⁶⁰

2.2. Sosyal Evrim Düşüncesi: Herbert Spencer

Herbert Spencer, 1820 yılında Derby'de doğmuştur. Ailesindeki pek çok üye ve kendisi öğretmendir. Spencer'in düşüncelerin önemi ve bizim burada onu konu edinmemiz, Darwin'in evrim düşüncesiyle benzerliği olan evrim fikri ortaya atmış olmasıdır. Duralı'nın ciddi şekilde eleştirdiği sermayecilik anlayışına zemin hazırlayan ve toplumla irtibatlı bir sistemi ortaya koyması açısından Spencer dikkate değer bir düşünürdür.

¹⁵⁸ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 280.

¹⁵⁹ Duralı, a.g.e., s. 280.

¹⁶⁰ Duralı, a.g.e., s. 19- 194.

Duralı, gerek canlılar arasında ve gerekse toplumun ilerlemesi hususundaki evrim düşüncesinin insanı değersizleştiren bir düzen ortaya koyduğu düşüncesinden yola çıkarak bu görüşlere eleştiri getirir. Ona göre insan, makineleştirilmemeli, mekanik varlık olarak görülmemelidir. İnsanoğlu akıl sahibi olması sebebiyle yeryüzündeki en değerli canlıdır. İnsandan akli melekelerini bırakıp sadece denileni yapan, itiraz etmeyen, sorgulamayan, eleştirmeyen, karşı çıkmayan bir varlık olmasını beklemek kabul edilemez bir durumdur. Duralı bu sebepten dolayı evrim düşüncesine, kapitalist düzene hizmet etmesi bağlamında karşı çıkar.

Spencer, Darwin'in evrim düşüncesini toplumsal yapıya uyarlayan bir isimdir. Darwin'in evrim düşüncesi, canlılar üzerinedir. Spencer ise evrimi, toplumsallığa yayar, organik olmayan devlet, toplum, kültür gibi yapılanmalar üzerinden yola çıkar. Nitekim Spencer, Darwin'in doğal seleksiyonunda bahsettiği üzere, ayakta kalmanın yolu güçlü olmaktan ve rekabetten geçer diyor. Gerçekte Spencer'in evrim anlayışına bir nevi Sosyal Darwinizm de denilebilir. "Sosyal Darwinizm yaşamak için mücadele ve doğal ayıklanmayı temel alan evrim fikrinin, sosyal ve politik alana taşınmasını ifade eder. Liberal ekonomiyi savunan teori, milliyetçi doktrinleri ve rekabeti ön plana çıkarmaktadır."¹⁶¹

*"Herbert Spencer'e göre evrim yasası, farklı maddelerden oluşan bileşimin bir entegrasyon ve farklılaşma süreciyle belirsiz, tutarsız ve homojen bir durumdan, tutarlı ve heterojen bir yapıya yani canlıların, insanların ve toplumların aşırı örgütlü ve karmaşık bir biçime dönüşmesini sağlar."*¹⁶²

İnsanların iç içe olduğu ancak belli bir amaç uğruna hareket ettiği, toplumlar ve/veya toplumlar arası uyum için bir yol izlemesi gerektiği düşüncesi önem arz eder. Toplumlar gün geçtikçe evrim geçirir, değişir ve

¹⁶¹ İsmail Dursunoğlu, "Sosyal Darwinizm", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1 (2016), s. 215.

¹⁶² Dursunoğlu, "Sosyal Darwinizm", s. 215.

bu süreçte ayakta kalacak olanlar bu düzene ayak uydurabilenlerdir. Duralı'nın dikkat çektiği üzere evrim teorisiyle irtibatlı olarak kapitalist bir düzen ortaya çıkar. Bu düzende tepede olanlar hep tepede kalırken ezilenler ise yok olup gider. Gittikçe karmaşık hale gelen yapıda süreç içinde uyum sağlanmalıdır. Özelde toplumların, genelde ise toplumlar arası rekabetin sonucunda güçlü olan ayakta kalır ve varlığını sürdürmeyi başarır. Bir nevi ırkların yok oluşu anlamına da gelen bu rekabet ortamında yeteri güçte olamayan ırk, kaybetmeye hatta yok olmaya mahkum olur. Spencer'in evrim düşüncesi bu işleyişin denge ile sağlanacağı ve bunun neticesinde yeni bir toplum yapısının elde edileceği yönündedir.

"Darwin'in evrim varsayımı ve bunun Herbert Spencer yorumundan çıkmış olan Toplumsal Darwincilik uyarınca dünya zincirleme mücadeleler şeklinde dirim olaylarının cereyan ettiği 'sahne'dir."¹⁶³ diyen Duralı, bu sahnede hür sermayecilik anlayışının bir neticesi olarak toplumun birbirine düşürülmesi ve altta kalanın canı çıksın mantığı ile ekonomik anlamda iyi düzeyde olanların bu mücadelede galip gelen taraf olacağı hususuna dikkat çeker. Neticede dünya böylesine insanın canavarlaştığı bir yer haline gelir. Toplum yapıları da tıpkı Darwin'in canlıların evrimleşmesi, değişmesi, dönüşmesi düşüncesinde olduğu gibi, değişim ve dönüşüme uğrar. Mezkûr evrim düşüncesi her geçen gün iyiye giden, geçmişteki aksaklıkların geride kaldığı, güçlü olanın hayatını devam ettirdiği bir düzen şeklinde tasarlanmıştır. Spencer de evrimi, Darwin'in canlıların gelişimi olarak görmesi gibi toplumun gelişmesi olarak görür. Böylece zayıfların ve kimi ırkların doğal seleksiyon gereği yok olduğu bir dünya tasavvuru söz konusudur.

2.3. Alman Düşüncesinde Kant: Aklın Anatomisi

Son dönem Türk düşünürü olan Duralı'ya göre Kant, felsefe-bilim sisteminin köşe bucağını belirleyen dikkate değer bir filozoftur. Felsefe-bilimin yöneldiği hedef gerçekliktir. "Felsefe-bilimin yüreği demek olan bilgi öğretisi, anlam-eşiği ve sonrasını kendine konu kılmıştır. Bilgi öğretisi

¹⁶³ Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, s. 125.

varlık öğretisiyle koştut düzlemde yürütülür."¹⁶⁴ "Kant için de hakikatin içeriği varlıktır. Varlığın, gerçeklikte algılanabilir yansımaları var olanlardır."¹⁶⁵ Kant, hem metafizik hem de fizik dünya ile ilgilenir. "Metafizik, gerçeklik evreninden hakikat âlemini düşünür."¹⁶⁶ Metafiziğin tabanı fizik temellidir. Dünyayla ilgili malzemeleri işleyen ve sonuç çıkaran ise metafiziktir. "Metafizik, bilimizin ilk sebeplerine dair felsefedir. Kant metafiziği mümkün tecrübenin hudutlarıyla sınırlandırmıştır."¹⁶⁷ Fizik alan doğayı, gördüklerimizi, duyduklarımızı, yapıp ettiklerimizi yani tecrübe sahasını verir. Metafizik alan bunların üstüne çıkarak, dilsel, kavramsal alanda bilgi verir.

Bilgi bağlamında Akıl en üst merciidir, onun altında zihin, onun da altında duyumlama yetisi ve duyumlama yer alır. "Akıl, duyumlamayla gelen verileri düzenleyerek bilime vücut verir."¹⁶⁸ Duyumlama yetisinden sonra çıkılan yol ise gerçekliktir. Algı, zihnin ilk işi, ilk ürünüdür. İlk başlangıç duyudur, duyular sayesinde bilgi edinilir, zihin sayesinde akla erişilmesi sağlanır. Algıyla birlikte oluşan bilgidir. Bilgisine erişemediğimiz alanlar, yok değildir ancak varlığına dair bir şey söylemek de mümkün değildir. Bu türden bilgiler ancak inanç alanına girer. Dolayısıyla onlara bilgi verisi olarak bakılamaz. Duralı'nın ifadesiyle, "Akıl eldeki inancı bilgileştirmeye bakar. Kant akla tapmayıp onu keşfe çıkmıştır. Gördüklerinin görkemine kapılıp aklın esiri olmamış, eleştiricisi olmuştur. Bu da onun aklın sınırlı olduğu düşüncesine itmiştir."¹⁶⁹ Nitekim Duralı'nın konuya bakışı "... aklın haddini bilmesi, felsefe-bilim gereği olduğu kadar, edebin icabıdır da"¹⁷⁰ şeklindedir. Duralı, Kant'a aklın eleştiriciliği konusunda katılmaktadır. Bilme, bilgiyi ortaya koyma konusunda elbette akıl olmazsa olmazdır. Şu kadar var ki, özellikle metafizik açısından aklın

¹⁶⁴ Duralı, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken III", Kutadgubilig, S. 8 (2004), s. 32.

¹⁶⁵ Duralı, *Aklın Anatomisi*, s. 63.

¹⁶⁶ Duralı, a.g.e., s. 64.

¹⁶⁷ Duralı, "Immanuel Kant'ı Anarken I", s. 27.

¹⁶⁸ Duralı, a.g.e., s. 65.

¹⁶⁹ Duralı, a.g.e., s. 119.

¹⁷⁰ Can Karaböcek, "Aklın Anatomisi: Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi" Kutadgubilig, S. 20 (2010), s. 432.

sınırı olduğu kabulü de önemlidir. Duralı bu durumu, "Kant eleştiriciliğini, aklın akıl yoluyla irdelenmesi"¹⁷¹ olarak niteler. Duralı'nın bahis konusu ettiği aklın haddini hududunu bilmesi durumu onu doğru kullanabilme, doğru bir yönlendirme ve bu sayede doğru bilgiye ulaşılmaya yönündedir. Bu durum felsefe-bilimin olmazsa olması, aynı zamanda ahlaki sorumluluğun da gereğidir. Örneğin Kant'ta olduğu gibi ödev bilinci, hem akıl hem de vicdan sayesinde yerine getirilir. İnsan, eylemlerini ortaya koyarken vicdanı yanında akıl süzgecinden geçirerek yaptığı davranışın doğru olup olmadığına karar vererek eyleyebilir.

İnsanın bütün yapıp ettikleri ahlak çerçevesindedir. Ahlak insana mahsus olup kavramları idealdir ve akıl çıkışıdır. Akılla duygular denetlenir, onlara biçim verilir. "Hem dış, yani bilimin, hem de iç, demek ki ahlakın, hareket ettiricisi ve yürütücüsü İlahi Ruh'un biz insandaki tecelligâhı olan akıldır."¹⁷² Kant ödev ahlakından bahseder. Ödev ahlakı insana bazı durumlarda ters gelen bir çeşit ahlaktır ancak asıl olan da odur. Ahlakı da bildiren formüller vardır bunlara maxim denir. Bu düsturlar şu şekildedir: Öyle davran ki, hem kendinin hem de başkalarının kişiliğinde insanlık haysiyetine daima saygı gösterebilirsin; ve aynı zamanda kişiyi amaç addedip onun hiçbir vakit yalnızca araç olarak kullanmayasın, düsturudur. Ödev adil olmak; adil davranmaktır; bu, bir iradenin ifadesidir.

Duralı'nın bakışıyla konu şöyle betimlenebilir: Ödev senin insan olarak yerine getirmekle yükümlü olduğun bir iştir. İnsanın bunu yerine getirmek zorundasındır. Karşılığı yoktur. Kant buna şartsız buyruk diyor. Karşılık beklenen ödev ise şartlı buyruktur. Bunu Kant dinden almıştır. Din şartsız buyruklar düzenidir. Şartsız buyruk ahlakın tipik örneği değildir. Kant'a göre ahlak, niyetten çıkar. Kant'ta hak yer almaz, sadece ödev bakar. Senin hakkın yaşamak değil, ödevin kendini yaşatmak, benim ödevim ise seni yaşatmaktır. Bu ahlakı getiriyor.

¹⁷¹ Duralı, *Aklın Anatomisi*, s. 124.

¹⁷² Duralı, "Immanuel Kant'ı Anarken I", s. 38.

Duralı'ya göre "Ahlakın aslı ben'dedir. O, aklım'ın öncelikle içimdeki yansıması yahut yankısıdır. Onun, ilkin içimdeki tatbikatını görüp onu bilahare dışarıya aktarırım. İçimde cılız, sönük, güçsüz kalıyorsa, dışarıya yansıması da zayıflamış olacaktır."¹⁷³ Kant'ın da sözünü ettiği gibi Duralı da aklın önemini vurgular. Ona göre, bir eylemi uygularken önce iç dünyada güçlü bir şekilde hissetmek gerekir. Eğer ki yapılacak iyilik yalnızca iyilik yapmak için ve herhangi bir beklenti olmadan yapılırsa, -ki bunlar akli eylemlerdir aynı zamanda- bu olay güçlü bir şekilde dışarı aktarılacaktır. Böylelikle iyi amel/eylem sahibi olunur demektir. Buna göre akıl süzgecinden geçirilmeyen her ne tür eylem olursa olsun ahlakiliği sorgulanır.

Kant, insanın doğuştan bilgi sahibi olamayacağını söyler. Doğuştan bilgiyi oluşturacak yetilerle donatıldık şeklinde kabul eder. Bu yetilerin başında kategoriler gelir. "İçleri izlenimlerle dolan kavramlar arasında bağlantıların kurulup buradan yargıların oluşma süreçlerinde kategoriler kılavuzluk görevini görürler. Aklın, belirlediği biçimsel şartlar kategorilerdir."¹⁷⁴ Kategoriler, düşünmenin sonucunda çıkarımları belirleyen mantık şartlarıdır. Duralı bu durum şöyle dile getirir:

"Bilginin var olma şekillerini inceleyen Kant, duyularımız ile dışarıdan edindiğimiz izlenimleri sindirmek, yorumlayarak anlayabilmek için birtakım bilme yetileriyle donanmış olmamızın zorunluluğuna işaret etmektedir. Bu bilme yetileri dimağda, daha da özgül bir belirlemeyle, onun akıl kesimindedir. Sonuç itibarıyla bilginin ön şartı mantık kurallarıdır."¹⁷⁵

Buna göre kişi, önce dış dünya ile bilme işine başlar, daha sonra dış dünyadan elde ettiği bilgiler ışığında algıladığı şeyleri akıl süzgecinden geçirir. Böylelikle edindiği bilgi göreci olmaktan kurtulmuş olur. Kant bu sebepten dolayı aklın eleştiri konusu üzerine gitmiştir. Çünkü Duralı'nın da

¹⁷³ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 200.

¹⁷⁴ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 97.

¹⁷⁵ Duralı, *Aklın Anatomisi*, s. 123.

üzerinde durduğu bir husus olarak akıl süzgecinden geçirilmeyen bilgi unsurları malumât olmaktan öteye gidemez. Bir şeyin bilgi içeriği taşıyabilmesi için akıl sınırlarıyla çizilmiş olması gereklidir. Nitekim Duralı, felsefe-bilimin sınırlarını belirleyen unsurun akıl olduğu konusu üzerinde dikkatle durur.

Doğrulanır, gerekçelenebilir cinsten iddialara yargı/sav denir. Felsefe-bilim, iddia değil, yargı üzerine kuruludur. Yargıların yarışması diyalektiktir. Yargıların karşılaştırmalarından sentezler ortaya çıkar. Sentez, hem yargıyı hem de karşıt yargıyı içinde barındırır ve bir bütünlük oluşturur. Yargı, iddiadan farklı olarak, duygulardan arındırılır. Yargı bizi kabule değer, kabul edilebilir sonuçlara götürmek zorundadır. Bu kabuller aşkındır. Genel-geçer bir değer taşır. Bu aşkın genelliğe Kant transsendental adını verir. Transsendental'den iki kelime türetir. "Transsendental, ulaşılan sonucun döndürüp dolaştırıp ne kadar soyut aşkın olursa olsun en sonunda deneysel bir tabana indirilebildiği alandır. Her ikisinin anlamı da aşkın olmasına rağmen Transendent'de bu durum yoktur ve bu alan, deneye kapalıdır."¹⁷⁶

"Aklın içkin kudreti kendini a prioriyle dile getirir. A priori, tecrübeden çıkmaz, duyuları biçimleyen dimağ olayıdır, doğuştandır."¹⁷⁷ Yani bir şeyi tecrübe edebilmek için anlama gücüne ihtiyaç duyulur. A priori bilgi ise, anlama gücüne ihtiyaç duyulmadan önce kendinde belirlenimi olan kavramdır. Bu açıdan anlama gücünün kuralları a priori olarak kişide bulunur. Bilgiye dönüşebilmesi içinse tecrübe gereklidir. Bu yönüyle "bilginin kaynağı tecrübedir."¹⁷⁸ Demek ki, bir işe girişmeden önce, onun ne olacağına dair bir fikrin olması onun a priori olarak bilinmesi demektir; ancak o iş yapıp tecrübe edinildiğinde artık onun bilgisinden söz etmek a posteriori bilgiye sahip olduğu anlamına gelir. A priori bilgi için örnekleme yapmak gerekirse, matematik, ahlak ve estetik hiçbir duyu verisine ait değildir. Bunların deneysel bir alanı yoktur ve tecrübe dışıdır.

¹⁷⁶ Duralı, a.g.e., s. 79.

¹⁷⁷ Duralı, a.g.e., s. 124.

¹⁷⁸ Duralı, a.g.e., s. 160.

Kant düşüncesinde kavramlar ideal ve soyut olarak ikiye ayrılır. Ucu belli olmayan ve zorunlu olarak kabul edilenler ve fakat yeni bir şey katmayan bilgilere a priori analitik denilir. Duralı'nın ifadesiyle, "A priori analitikten anladığımız, verilmiş yahut eldeki bir fikrin tarifidir. Yoksa fikirler arasında mantık kurallarına uygun rabitaların, bağların teşkiliyle oluşturulan yargı kastedilmiyor."¹⁷⁹ Özne hakkında bize bilgi veren yüklemidir. Yargı bilgi vermelidir. Yüklem öznedeki saklıysa, özne yüklemi baştan bildiriyorsa, o bilgi, a priori analitik bir cümledir. Yenilik içeren ise sentetiktir.

Fizik bilgiler a posteriori sentetiktir. Matematik, aritmetik, cebir, geometri a priori sentetiktirler. Deney tabanı yoktur ama yeni bilgi verir. Duralı'nın işaret ettiği üzere bütün bilgilerimizi tasavvur gücünün arka planına dayalı inançlardan türetiriz. Bazı inançlar deneye, gerekçelemeye sınamaya sürülmezler ki, bunlar imandır. İman cinsinden inançlar bilgi değeri taşımazlar. Denenen, sınanan, gerekçelenen inançlardan bilgi ortaya çıkar. Zayıf gerekçelerle oluşturulan bilgiler de vardır ki, bunlar, bilimin bilgilerine kaynaklık eden gündelik bilgilerdir. Bütün bunları bize söyleten felsefedir.

2.4. 19. Yüzyılda Osmanlı Felsefe-Biliminin Geldiği Aşamaya Dair

Osmanlı'nın 19. yy. son dönemleri pek çok alanda gerilemenin söz konusu olduğu bir dönemdir ve bunun için ne yapılması gerektiği, nasıl bir çözüm bulunması gerektiği konusunda çalışmaların başlatıldığı dönemdir. Özellikle bilim teknik ağırlıklı eğitim alanında oldukça geride olan Osmanlı, Batı'nın bu konuda ilerlemiş olduğunu görerek çalışmalarına onları örnek alarak başlar. Bu yüzden pek çok Osmanlı düşünürü Batı'ya giderek bilgi edinir ve dönüp uygulama girişiminde bulunur. Çünkü Osmanlı ekonomik anlamda yoksulluk, eğitim anlamında yoksunluk çekerken neden Batı bu kadar başarılı olmuştur sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Batı'ya giden

¹⁷⁹ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 112.

aydınlar bunun sırrını çözüp, ülkesinin refahı için mücadele vermeye çalışmışlardır.

*"Batılılaşmanın birinci dereceden gündem oluşturması, askeri mağlubiyetler ve sömürgecilik ile oryantalizm ve misyonerlik faaliyetlerine dayanmaktaydı. Ordunun ıslahı ve moderasyonu ile başlayan ıslahatlar, devlet düzeninden müesseselere, nihayet zihniyete, kültüre ve gündelik hayata sirayet eden bir Batılılaşmayı beraberinde getirmişti."*¹⁸⁰

Batılılaşma sebeplerinden biri de askeri alandaki gerilemedir. Osmanlı için askeri alan en önemli alandır, ancak artık bu alanda bile bir gerileme söz konusudur. Bunun sebebi ise Batı'nın teknolojik anlamda gelişim göstermesidir. Askeri anlamda yeni düzenlemeye gidilmesi bununla ilgilidir.

Batılılaşma hareketi hızla kendini göstermeye başlamış, kimi aydınlar Avrupa'ya gidip elde ettiği birikimi Osmanlı'da uygulamaya çalışmıştır. Gerek felsefi gerek edebi anlamda faaliyetler gösterme yoluna gitmişlerdir. Bu çaba altında yatan amaç, devletin yıkılma tehlikesine karşı önlem almaktır. Şöyleki, sözü edilen aydınlardan bazıları Batı'nın kültürünü topyekün alınmasını bile dile getirdiği olmuştur.

*"Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı, ve Celâl Nuri Beyler olmak üzere materyalizm, pozitivizm, Darwinizm, Freudizm gibi Batı'daki sivri akımlara kendilerini kaptıran pek çok yazar, Osmanlı toplumunun gerek yapısal problemlerinin gerekse bu problemlere bağlı siyasî meselelerin çözümü için topyekün Batılılaşma dışında bir çarenin bulunmadığını iddia etmişlerdir."*¹⁸¹

¹⁸⁰ Eyüp Bekiryazıcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Felsefe Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 19, (2003), s. 250.

¹⁸¹ Duralı, a.g.e., s. 260.

Din, Osmanlı için olmazsa olmaz bir yapıdır. Çünkü, "Müslüman Türk, savaşma gücü ile kabiliyetini hep İslam'dan almıştır."¹⁸² "Müslüman Türk'ün savaşırılığını, İslam ülküsünden uzaklaştırmak onun mücadele azmini dumura uğratmak demektir. İngiliz-Yahudi medeniyetinin yapmak istediği de budur."¹⁸³ Osmanlı bu zamana kadar idari işlerinde dini de dikkate alarak yönetilen bir devlet olmuştur. Oysa Avrupa, felsefe bilim açısından yukarıda işaret edildiği üzere akli merkeze alarak siyasi, sosyal, kültürel ve birçok yönden ilerleme yoluna gitmiştir. Sadece akli dikkate alarak işlerini yürütmesi Osmanlı için oldukça zor bir konudur. Çünkü böyle bir tercihte bazı meseleler arasında çatışmanın olması normaldir.

Batılılaşma açısından dikkate değer hareketle biri tercüme etkinlikleridir. Bu noktada Fransız İhtilali'nin önemli etkisi vardır. Bu sebeple Fransızca'dan tercüme hareketi başlatılmıştır. Bu konuda dil sorunu, kültür yapısının farklılığı, Batıda ortaya çıkan yeni gelişmelerin adaptasyonu gibi pek çok sorun kendini göstermiştir.

*"Herhangi felsefi birikimleri olmadan felsefi içerikli yapıtları çeviren ve tanıtan bu düşünürler tam olarak yaptıkları çalışmaların ne demek istediğini bilmekten uzaktırlar. Bundan dolayı İslam'la, pozitivizmi, materyalizmi hatta evrimciliği birbirini tamamlayan unsur olarak görmüşler ve aydınlanmanın etkisiyle İslam dininin bir akıl dini olduğu bilincini geliştirmeye çalışmışlardır. Halbuki Fransız aydınlanmasının etkin yüzü olan akıl anlayışında her türlü otoriteden özellikle din otoritesinden bağımsız bir yapı söz konusudur."*¹⁸⁴

Bazı düşünürler Tanzimat döneminde bu yönde fikirler geliştirmişlerdir. Bunların başında, Şinasi gelir. Akıl ile İslamiyet'i bağdaştırma yoluna gitmiştir. İslamiyet'in akıl temelli olduğunu düşünmüş, pozitivist düşünceye ters düşmeyeceğini ifade etmeye çalışmıştır. "Şinasi'nin İslamiyet

¹⁸² Duralı, *Sorun Nedir*, s. 335.

¹⁸³ Duralı, a.g.e., s. 337-338.

¹⁸⁴ Yakup Kahraman, *Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Felsefi Yapı: Pozitivist Paradigmanın İnşası*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 18, (2011), s. 346.

hakkındaki düşüncesi orijinal değildir. Devrinin bütün insanları gibi İslami inancın içinde tabi olarak yaşamaktadır."¹⁸⁵ "Buradaki zorluk bilim temelli bir yapı ile dini temelli bir yapıyı bağdaştırmaya çalışmadır. Şu kadar var ki, söz konusu çalışmalar neticesinde Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük diye isimlendirilen akımlar meydana gelmiştir."¹⁸⁶

Ortaya çıkan problemlerden biri de dildir. Çünkü bir kültür ait yapıyı başka bir yapıya aktarmada birtakım sorunların ortaya çıkması tabiidir. "Kültürün yahut düşünce hayatının olgunluğu ile özgünlüğünü dil yansıtır. Düşünmemizi en çok bozan dilsizliktir. Dil olmadan duyabilirsiniz ancak düşünemezsiniz. Düşünme sürecinin verisiyse, düşüncedir. Dil, bir yetkilidir. Felsefenin düşünmesi dil ile olur."¹⁸⁷ Burada mesele, kendi dilini kaybetmeden, kültürünü yok etmeden, bir düşünce alt yapısı oluşturmaktır.

"Dil, felsefeye düşünmenin omurgasını teşkil eder. Düşünce kavramlıdır. Kavramlar arasındaki sınır ayırt edildiği ölçüde açıklık kazanır. Kavramların ağırlığı kalmamış. Cevher, yerine neden töz? Kimse ne anlattığını bilmiyor. Kavramlar da sözler de kurumlaşmış, oturmuş olmalı. Kur'an'da ne söylediğini insanlar aradan bin dört yüz yıl geçse de anlıyor. Dilde kalıcılık önemli. Katar sözcüğü Türkçe değildi de tren mi Türkçe oldu?"¹⁸⁸

Bir yerde felsefe adına konuşabilmek için önce geçmişinden gelen bir kültür birikiminin olması gerektiği konusuna dikkat çekmek konusu önemlidir. Dil, kalıcı ve zengin olmalıdır ki düşüncenin aracı olan dil, daha fazla şeyi bize anlatabilsin. Bir kavram üzerinde konuşulduğunda, bunun kültürel bir alt yapısı olmalı ki özümsenebilsin, ifade edilirken güçlük çekilmesin. Nitekim bir felsefi metin, halkın da anlayabileceği bir dille yazıldığında, onlar da okuduğunda bunu demek istiyor deyip üstüne

¹⁸⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 66.

¹⁸⁶ Eyüp Bekiryazıcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Felsefe Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 19, (2003), s. 265.

¹⁸⁷ Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, ss. 43-46.

¹⁸⁸ Duralı, a.g.e., s. 47.

düşünebildiğinde kalıcılık sağlanır. Bu konuda "Duralı, hiçbir toplumun düşünce kısırlığının kendi özünden kaynaklanmadığını, böyle bir halin temelinde eğitim öğretim ve kültür olayı olduğunu dile getirir. Bunlar olmadan bir toplumda felsefe-bilim yapılamayacağını altını çizer."¹⁸⁹ "Günümüzde felsefe-bilim yazıları artık İngilizce kaleme alındığından bütün araştırmalara İngiliz damgası vurmamız gerekir. Felsefe milli dille yazılıp çizilmesi elzemdir."¹⁹⁰ Bir toplumun kendi dili felsefe bilim yapmaya elverişli değilse bu durumda başka dillere ihtiyaç duyulur. Duralı, bizde bugün ciddi anlamda bir felsefe-bilim olmayışını sözü edilen alt yapının yetersizliğine bağlar.

"Bugün Türkiye'de felsefe geleneği yoktur. Kültürün olgunluğu ile özgünlüğünü dil yansıtır. Bugün dilimizin büyük bir bölümü yabancı kelimelerden oluşmuştur. O kadar büyük bir düşünme tembelliği vardır ki, ecnebi kelimelerin karşılıkları aranmamaktadır. Bu şartlarda Türkiye'de felsefenin arpa boyu mesafe kat edememesi tabiidir Önünde sonunda dil, felsefenin canıdır, malıdır..."¹⁹¹

Felsefe bir problemi çözmek için uğraşan, sorgulayan, üzerinde düşünen, fikir üreten bir yapıdır. "Filozof birinci halde mensubu olduğu medeniyeti doğrudan doğruya, ikincideyse milli kültürü aracılığıyla etkileyip biçimler."¹⁹² Bu açıdan felsefe-bilimle uğraşan düşünürlerin kendi dil ve kültürüne dayalı olarak düşünce üretmesi elzemdir. Bu noktada Duralı, günümüz şartlarında Türkçe'nin felsefe-bilim yapmaya elverişli bir dil olduğunun altını çizer ve toplumun kendine özgü düşüncesinin devamı açısından konuya dikkat çeker. "Diller toplumlarına özgüdürler, onlarla sınırlıdır. Düşünce ile dil bütünleşmiş durumdadır ve düşünceyi anlayabilmek, düşüncenin ince kıvrımlarına girmek için o dili çok iyi

¹⁸⁹ Duralı, a.g.e., s. 172.

¹⁹⁰ Duralı, a.g.e., s. 173.

¹⁹¹ Duralı, a.g.e., ss. 171-174.

¹⁹² Ş. Teoman Duralı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010, s. 89.

bilmek lazım. Dil sonuçta kültürün bir izahıdır, ifadesidir."¹⁹³ Duralı'ya göre Türkçe de geçmişten günümüze zengin bir dil ailesine sahip, anlam yüklü, kültürel anlamda yetkin bir yapıya sahiptir. Ancak Duralı, Osmanlının son döneminde felsefe-bilime ramak kalmışken, artık filozof ortaya çıkarabilecek kıvama ulaşmış iken bunun mümkün olmadığından söz eder.

*"1600lerin başından 1800lerinkine değin Türk dünyası bir tür 'Ortaçağ' yaşamıştır. İktisat, siyaset, askerlik, zanaat, sanat gibi, kültür aleminin bütün kesimleri ve asıl onların başını çeken fikir hayatı bu zaman zarfında derin uykuya dalmış, dinlenmiştir. Türk dünyası söz konusu iki yüz yılda kemale ermiş, kimliğini iyice oluşturmuştur."*¹⁹⁴

Türk milleti verdiği mücadeleleri, birlik ve beraberliği sayesinde bir millet olmayı başarmıştır. Bu süreçte pek çok uygarlığı tanımış, pek çok dil ailesiyle karşılaşmıştır. Bu durum iletişim anlamında, yeni kelimeler üretme, ihtiyaca yönelik dilsel etkinliklerin oluşması dolayısıyla hem dilin gelişmesinde hem de kültürel anlamda fayda sağlamıştır. Kimliğini oturtmuş ancak eksik kaldığı yönleri, felsefi bilinci oluşturabilmek adına 1800'lerden bir çaba içerisinde girmiştir. 1800'lerden sonra artık şuuru açılmış ve bir düşünsel etkinliğe adım atmaya başlamıştır. Bu yolculukta Türk düşünürleri, Batı düşüncesi ile hayli haşır neşir olmuş ve etkilenmiştir. Duralı'ya göre bu uğurda yolculuğa çıkan düşünürlerimizin yaptığı hatalar ciddi boyutta olmuştur. Bu hatalar, Türk düşünce dünyasına katkı sağlamak adına yolculuğa çıkmış olan düşünürlerimizin, döndüklerinde kendi kültürlerinden kopuk, Batı'yı daha çok ön plana çıkararak, onların kültür yapılarını benimseten fikirlerle gelmeleri idi. Oysa yapılması gereken yalnızca ilerlemeye katkı sağlayacak fikir alt yapısına vakıf olup, ufuk açmaktı. Birebir alınıp uygulanan bir düşünce yapısı, Türk düşünce dünyasına uyum sağlamadığında ne denli oturabilecekti? Tam aksine, ayakları yere basmayacak hatta yok olmaya mahkum olacaktı. İşin daha kötü yanı ise

¹⁹³ Ş. Teoman Duralı, "Ş. Teoman Duralı", *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*, der. Cüneyt Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 35.

¹⁹⁴ Duralı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, s. 85.

bizden de bir şeyler götürecekti olmasıydı. Ne tam olarak Batı ne de tam olarak bizden bir şeyler kalacaktı ortada. Bu durum ise bir yerini yapayım derken bir yerini yıkmak olacaktı. Duralı'nın eleştirisi de bu yöndedir. Mesele Batı'yı taklit etmek değil Batı'nın ilmi yönünü almak, uygulama aşamasında kendi kültür yapımıza uygun şekilde, bozmadan uygulamaktır. Bu yüzden Türk düşünce dünyası hep bir sekteye uğrama halinde olmuştur.

*"1930lardan sonraki Türk nesilleri ile geçmişlerinin tamamı arasında geçit vermez duvar örüp onları tekmil tarihi müktesebatından yoksun kılmışlardır. İslam medeniyeti çerçevesinde kimliğini kazanmış olan Türk kültürü, bu medeniyetle et ve tırnak durumundadır."*¹⁹⁵

Hal böyleyken, Türkçede felsefe-bilim imkanı, dilin zayıflaması ile birlikte akamete uğramıştır. Bu açıdan Duralı'ya göre, sözü edilen şartlar çerçevesinde, Türk düşünce dünyasında bir filozofun çıkması imkansız bir hal almıştır. Yapılması gereken şey, dile, kültüre, bir toplumu var eden temel değerlere yeniden bir çeki düzen vermek ve onları zenginleştirmektir. Bunlar var olduğunda felsefe-bilim yapma imkanı da doğacak demektir.

"Çapku: Günümüzde Türkçede terminolojiyi yetersiz görerek çalışmalarını yabancı dilde yazıp yayınlayanlar var. Bu konuda düşünceniz nedir?"

*Duralı: Toplumun en önemli, en hayati ihtiyaç maddesi dildir. En zor dil felsefedir. Ben bunu Türkçe olarak yazıp hallediyorum. Türkçede yeterli bir felsefe terminolojisi ve ifade gücü var. Yetersiz diye yaklaşmak tezgahdır. Bunun için kırıldık dil. Ben eskiden beri Osmanlıca'yı savunan biriyim. Gerçekte Osmanlıca diye bir dil yoktur, Osmanlı Türkçesidir."*¹⁹⁶

Duralı'nın da demek istediği gibi, Türkçe'nin yetersiz olduğu ifadesi bir düzmedir. Türkçe, yeterli dil zenginliğine sahiptir. Felsefe yapmaya da

¹⁹⁵ Duralı, a.g.e., s. 100.

¹⁹⁶ Ahmet Çapku, "Bir Üniversite Tasavvurundan Bahsetmek", *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, S. 38 (2015), s. 13.

yeterince müsaittir. Fakat Batı'dan alınan gerekli gereksiz pek çok şeyi yerleştirmek hatalıdır. Bu hem dili fakirleştirir, hem de ancak bir Türk, Türk'ün dilinden anlar. Nitekim düşünme yapıları aynıdır ki, dil, düşünmenin ürünüdür.

2.5. İslam Medeniyetinin Felsefe-Bilim Açısından Sunduğu İmkan

İslam medeniyeti parlak geçmişi ve zengin kültür yapısı ile felsefe-bilim açısından insanlık düşünce tarihine pek çok katkı sağlamıştır. Çeşitli kültür havzalarında ortaya çıkmış İslam ilim şehirleri, muhtelif felsefi-kelami-tasavvufî ve fikhî akımlar da buna işaret eder. Her şeyden evvel İslam, dili, dini, ırkı vb. her ne olursa olsun her bir insan ferdini 'insan' olarak görmüştür. "Hangi kavim yahut ırk menşeden gelerseniz geliniz, bir defa İslam medeniyetindenenseniz, artık insansınız. Bağlı olduğunuz dini itikadın da önemi yoktur."¹⁹⁷ Bu yönüyle İslam, insana ilke olarak Allah'ın kulu sıfatıyla bakmıştır. Bu yönüyle Descartes sonrası Batıda gelişen felsefe-bilimdeki ideolojik bakış açısından uzak bir durum arz eder.

İnsanoğlu bir toplumun ve o toplum içerisindeki kültürün içine istemsizce doğar. Beşer olarak hayatına başlar ve dil, ahlak gibi belli kurallar çerçevesinde şekil alarak insan olma niteliği kazanır. "İnsan alemi, ben ve ben-gibi kişilerden kaynaklanır."¹⁹⁸ "Vapşî Bakşî ile Yunus Emre'nin de dediği gibi, ben ve ben-gibiler sıkı sıkıya incelenmeden, doğrudan doğruya 'bendışı'na uzanmak bizi onarılmaz hatalara sürükler."¹⁹⁹ Bir toplum içerisine doğan ben, ben-gibi'lerle karşılaşır, onlarla dil yoluyla bir bildirişime girer ve böylelikle tanımaya, anlamaya, anlamlandırmaya başlar.

"Duralı düşüncesinde "Ben kimim?" sorusunu sorabilmek ve buna ne dediğini bilir tavırla cevap getirebilmek felsefi bir bilinci gerektirir. Türklük, bu soruya verilecek birkaç cevaba sahipti."²⁰⁰ Şöyle ki, İslam medeniyetini daha iyi anlayabilmek için Türklüğe içkin olan bu medeniyetin temel özelliklerini bilmek gerekir. Bu açıdan kişi, özünü bilmeden bir felsefi

¹⁹⁷ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006, s. 247.

¹⁹⁸ Duralı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, ss. 94-95.

¹⁹⁹ Duralı, a.g.e., s. 96.

²⁰⁰ Duralı, a.g.e., s. 86.

disipline sahip olamaz. Türk kültürü, İslami değerler bütünü, onun dilsel etkilerini ve ona içkin pek çok şeyi kaybederse varlığını devam ettirmesi de mümkün olamaz. Bahse konu olan felsefi bilinç, bir milletin geçmişten bugüne getirdiği kimlik yapısıdır ki, bunda kültür, siyaset, sanat, dil, ahlak gibi pek çok unsur yer alır. Bir toplumun bu tür değerlerini kaybetmesi durumunda onun felsefi bir bilince sahip olup felsefe yapabilmesi zordur. Felsefi altyapı olmadan bir toplumun varlığı devam ettirebilmesi ise ayrı bir sorudur.

"İslam'da en mümtaz makam hikmete tahsis olmuştur. Her kime hikmet verilirse, ona çok hayr verilmiş olur. Felsefe kumandadır. Gençleri felsefeyi zayı etmiş bir ümmet, ne büyük zaiyattadır."²⁰¹ Felsefe kelime anlamıyla, başlı başına hikmet peşinde olma durumu, bilgelik sevgisi demektir. İnsan, merak eden bir canlıdır. Bilgi peşinde koşan kişiler ise bilgelik sevgisiyle dolu filozoflardır. Bu nedenledir ki, felsefesiz bir toplum düşünülemez. Felsefe ve onun peşinde olan bilge-filozoflar sayesinde sağlam bir düzende olunabilir. Hikmet, bilgilerin tamamı demektir. Filozofun hikmet peşinde olması aynı zamanda toplum düzeni, ahlakî olgunluk, kültürün zenginleştirilmesi, din ve dil hassasiyeti gibi pek çok hususların da takipçisi olması demektir. Bu nedenledir ki, felsefesi olmayan bir toplum, birçok yönden eksik kalır. "Hikmet binalarına vücut vermemiş, medeniyeti felsefileşmişlik safhasına ulaşamamış toplumların ömrü birkaç yüzyılı aştığına tanık olunmamıştır."²⁰² "Felsefeyi zihnin disipline edilmesi olarak gören Kindî, onu, akli, ruhi ve ahlaki etkinlikler alanında insanı disipline edip olgunlaştıran bilgi dalı olarak görür."²⁰³ Demek oluyor ki felsefe, İslam aleminin de önemle üzerinde durduğu ve toplumun düzenini hem zihni, hem ahlaki, hem de pek çok anlamda sağlayan bir bilgi çeşididir.

Bunun bir göstergesi olarak İslam dünyasındaki felsefe-bilim birikimi özellikle haçlı seferleri sonrası Batı düşüncesinde önemli etkiler bırakmıştır.

²⁰¹ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, s. 115.

²⁰² Duralı, a.g.e., s. 116.

²⁰³ Ahmet Çapku, "İslam Düşüncesinde Felsefenin Yeri Ve Meşrûiyet Meselesi", *Temâşâ*, S. 7, (2017), s. 63.

"Haçlı seferleri, Müslümanlara tertiplenmiş din temelli bir dizi askeri harekattır. Başta, keşiş-savaşçı Tapınakçılar gelmek üzere, Müslüman coğrafyalardan dönenlerin taşıyıp getirdikleri keşif İslami etkilerin sonucunda felsefede, bilimde hareketlenmeler olmuş."²⁰⁴ Bu açıdan İbn Sina ve Gazzâlî ve İbn Rüşd bilinmeden Ortaçağ'ın büyük düşünürleri yanında Albertus Magnus ve Thomas Aquinas gibi isimlerin anlaşılması zordur.

2.6. Değerlerin Felsefi Açıdan Yeniden İnşası

Duralı düşüncesinde felsefe bilime kaynaklık eden temel yapı bir milletin kültürüdür. Kültür yerel bir özellik arz etmesi itibarıyla ait olduğu toplum fertlerine kişilik ve kimlik kazandırır. Felsefe her ne kadar evrensel özellik gösterse bile bu yönüyle yerel hususiyetler taşıması tabiidir. Bu yönüyle herhangi bir felsefi anlayışın başına ülke, medeniyet veya din adının sıfat olarak gelmesi normal karşılanmalıdır. Felsefe-bilim açısından Duralı'nın üzerinde hassasiyetle durduğu problemlerden birinin küreselleştirilen Yahudi-İngiliz dünya görüşü olduğuna yukarıda değinilmişti. Metafiziği dışlayıp sadece akli merkeze alan, insanı beşer konumuna indirgeyen ve hemen her şeyi nicel olarak görüp bunları hesabî bir kafa yapısıyla ele alan ideolojik yapının insanlık adına olumsuz neticelere sebebiyet verdiğini dile getirir. Buradan hareketle kimlik ve kişilik adına kişisel 'ben'in korunması için bir kısım değerlerin korunması noktasında Duralı'nın düşünceleri önem arz eder. Aşağıdaki kavramlar bu açıdan dikkat çekicidir.

2.6.1. Aile

Beşerilik, maddi yönü esas alması itibarıyla anatomik açıdan hayvan ve insanın ortak noktasıdır. "Bir beşerin tüm genetik, fizyolojik ile morfolojik özellikleri, onun bireyliliğini ortaya koyar. Bireylilik tabiatı icabı esrarengizdir. Çünkü kurucu unsurlarına ayrıştırılabilmekle tekrar canlı bütünlüğüne kavuşturulacak biçimde birleştirilemez."²⁰⁵ Canlı olma niteliği yalnızca bunlar bir araya getirilerek oluşturulamaz. Bunlar insanın beşer

²⁰⁴ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 257.

²⁰⁵ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 165.

yönünü temsil ederler. İnsan olmak ise daha üst anlamda pek çok niteliği barındırır. Bunlardan bir tanesi aile olmaktır. "İnsan evresinde kadın-erkek-çocuk üçlemesi çoğalma, dolayısıyla türün sürmesi maksadını aşar. Aile dirimaşkın, doğaüstü toplumsal-kültürel kurumlaşmış bir olaydır."²⁰⁶ Diğer canlılardan farklı olarak ebeveynlerde sorumluluk söz konusudur. Çocuğunun toplumdaki yeri, eğitimi, ahlaki kuralları benimsemesi, toplumsal kuralları benimseyebilmesini sağlayan anne ve babadır. Şu haliyle aile toplumun en küçük yapıtaşıdır.

Aile, aşk, iffet, sadakat, dayanışma, inanma, güven, ümit etme, ödev, meşru müdafaa gibi kavramın kendisinden neşet ettiği sevişmenin ortaya çıktığı yerdir. Ahlak da burada kendini gösterir.

*"Ailede kadın erkeğin, erkek de kadının örtüsü konumundadır. (Kuran, Bakara-187). Bu açıdan İslam'ın, kadın erkek arasındaki cinsiyet ilişkisini gerek sır oluşu gerekse hayati önem taşıması itibarıyla mahrem saymasını normal karşılamak gerekir. Bundan dolayıdır ki, kadının şefkatli, erkeğin ise disiplinli bireyler yetiştirebilmesi ancak ödev bilincinde olan aile ile mümkündür."*²⁰⁷

*"İnsanı beşerleştiren İngiliz Yahudi medeniyeti, sevişme ile var olan aileyi ortadan kaldırmıştır. İnsanı bir tür tüketim malzemesi olarak gören söz konusu medeniyet, özellikle kadını her açıdan metaya dönüştürmüş, bu da bireyi aileden kopararak onu dayanaksız, kültürsüz ve küresel sömürüye karşı dirençsiz hale getirmiştir."*²⁰⁸

Aile yapıları toplumdan topluma, bulunduğu konuma göre de değişiklik gösterir. "Çevrelendiği iklim kuşağının coğrafya ile yer şekli şartlarının damgasını taşıyan her toplum-kültür ortamının kendine mahsus bir aile tasavvuru vardır. Bu da yankısını o toplum-kültür ortamının dili ile

²⁰⁶ Ş. Teoman Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, s. 95.

²⁰⁷ Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 215-218.

²⁰⁸ Duralı, a.g.e., s. 286.

yaşayışında bulur."²⁰⁹ Sıcak iklimde yaşayan insanların giyim tarzı, yaşayış biçimleri, adetleri ile soğuk iklimde yaşayan insanların yaşayışları ve aile yapıları birbirinden farklılık gösterir. Hatta iklim koşulları hasebiyle insanların tavır davranışları bile farklılık gösterir. Soğuk iklim insanları daha ciddi iken sıcak iklim insanları daha cana yakındır. Sonuç olarak aile, bulunduğu toplum-kültür yapısının bir dışavurumudur. Duralı, "İngiliz Yahudi medeniyetinin, insanı beşer konumuna indirgeyip tüketici ve sömürüye açık hale getirebilmek için tek cinsiyetli bir toplum amacı güttüğünü bunun da kutsal sayılan güven, sadakat, fedakarlık ve dayanışma ruhunu berhava ettiğine işaret eder."²¹⁰

2.6.2. Ahlak

Duralı düşüncesinde ahlak, felsefenin hikmet-i sebebi, bütün felsefe sularının kendisine dökülüp kavuştuğu ana ırmak konumunda olan şeydir.²¹¹ Bununla ilgilenen felsefe alanı ise "Kişinin gerek kendisiyle ilgili birey hayatında, gerekse başkalarına yönelik toplum yaşamında takınmakla yükümlü tavırlarını, ilke ile kurallarını ortaya koyup uygulanma tarzlarını"²¹² öngörür. Kişiler arası iletişimde, karşılıklı saygılı tutum ve davranışların sergilenmesinde ahlak önemlidir. Duralı'ya göre kaynağını dinden alan ahlak, felsefenin bir alt dalı olma özelliği gösterir. "İslam filozoflarından Kindi ve Farabi'nin belirttikleri üzere, 'Vahy'i insanlara tebliğ edip açımlayanlar peygamberler olup onda bildirilen ana ilkeleri, kurallar ile düsturlar bütünlüklerine dönüştürerek ahlak düzeni kuranlar bilgeler ve filozoflar olmuştur."²¹³

"Mükemmel ahlak hem bilgeliğin en üst aşamasıdır hem de öbür bilimlere ait tüm bilgileri ön gören amildir."²¹⁴ Toplumunu en iyi çözümleyip, onların faydasına işler yapabilecek olanlar, bilgeler ve filozoflardır. Zira bilge, kişisel zaaflarına gem vurabilen kişilerdir. Onların temel özellikleri

²⁰⁹ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 96.

²¹⁰ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 344.

²¹¹ Duralı, a.g.e, s. 93.

²¹² Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 89.

²¹³ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 94.

²¹⁴ Duralı, *Felsefe- Bilim Nedir*, s. 87.

cümlesinden adalet, doğruluk, namus, şeref, vicdan, çok yönlü düşünme yeteneği, bilme gücünü kendilerinde barındırmaları ve düşündüklerini en iyi biçimde uygulayabilmeleri gibi hususiyetler sayılabilir. Bu demektir ki, bilge ve filozoflar diğer tüm özelliklerinin yanı sıra birer ahlak bekçisi ve ahlak kurallarını en iyi biçimde insanlığın iyiliği için ortaya koyabilecek kimselerdir.

"İyilik ve güzelliği dünyaya yansıtan insandır. İnsandaki iyilik ve güzellik fikirlerine dünyada tekabül edebilecek olaylar yahut süreçler bulunmaz. Bu fikirlere dünyada uygun düşen karşılıkları tayin edebilen insandır."²¹⁵ İyilik başlı başına bir ahlak konusu olmakla birlikte estetiğin konusu olan güzellik kavramı ile birlikte hayata anlam katma, fikir yürütme özellikleri bakımından bir ölçüde metafizik kavramlardır. İnsan beşeri bir yönü olması yanında uhrevi bir tarafı olan varlıktır. Ahlak uygulanırlık kısmında beşeri bir özellik gösterirken özünde anlamlandırma, değerlendirme ve pek çok niteliği, dolayısıyla uhrevi bir özelliği de taşır. "Bir dirim verisi olan beşere karşılık, insan ahlak verisi olmasından ötürü Aristoteles'ten Kant'a değin bütün kalburüstü felsefe-bilim sistemlerinin odağını ahlak sorunsalı oluşturmuştur."²¹⁶ Aslen iyilik, güzellik, vicdan, niyet gibi düsturlarla yolunu çizen bir alandır. Ahlak bu uhrevi alanı açısından İngiliz-Yahudi medeniyeti zihniyetinde dışlanan bir alan olmuştur. Nitekim metafizik içerikli her alan sözü edilen yapıya göre anlamsızdır. İyilik, güzellik gibi (ahlakî) kavramların dünyada birer karşılığı yerine zihinsel bir anlamlandırma olarak vardır. Onun için İngiliz-Yahudi medeniyeti, sonucunun bir yere varamayacağı, elle tutulur bir anlam içermediği gerekçesiyle metafizik içerikli her kavramı reddeder ve anlamsız bulur. Oysa, "bilim ile ilim irfanı ilişkiye sokan felsefenin salt akıl işlemi metafizik ile kullanılır. Ve salt akıl işleyişi demek olan ahlak sahalarıdır."²¹⁷

"Ahlak karşılaştığımız olayların algısından doğmaz. Doğuştan beraberimizde getirdiğimiz fikir de yani bilimsel bir anlatımla, genetik

²¹⁵ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 95.

²¹⁶ Duralı, a.g.e., s. 193.

²¹⁷ Duralı, a.g.e., s. 211.

imkanlardan değildir."²¹⁸ Ahlak bir toplumun yaşadığı ortam içerisindeki yaşama kurallarını kendilerince belirleme durumudur. "İnsanın toplum-birey yaşamının tümüne kültür diyoruz. Onun da aslı esası maneviyat, ahlakıdır."²¹⁹ Ahlaki tutumlar kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Çünkü her toplum kendi yaşayış tarzına, iklim koşullarına, jeopolitik konumuna ve buna benzer pek çok duruma göre kendine çeşitli kurallar belirleyip yaşamına uygulayabilir. Doğuştan hiçbir insan ahlaki kuralları bilerek doğmaz, zamanla öğrenir. Ona bu ahlaki kurallar benimsetilir. Ancak doğuştan gelen, ahlakın da konusu olan vicdandır, niyettir, iyilik yapma arzusudur. İnsan bunları doğuştan getirdiği için ahlaki kurallara adapte olması zor değildir, daha anlamlı ifadeyle her insan, bu özelliklerle doğduğu için ortak bir paydada buluşmaları onlar için zor olmayacaktır. Böylece mesele, Duralı'nın ifadesiyle "Vicdan kişiliğimden kaynaklanan ahlak, beni evrenselliğe taşır, insanşumûl kılar."²²⁰

"Ahlakın aslı ben'dedir. O, aklımın öncelikle içimdeki yansısı yahut yankısıdır. Onun, ilkin içimdeki tatbikatını görüp onu bilahare dışarıya aktarırım. İçimde cılız, sönük, güçsüz kalıyorsa dışarıya yansısı da zayıflamış olacaktır."²²¹ Yani bir eylemi yaparken, eğer bu eylemi yapmadan önce içimde gereği gibi yerine getirebildiysem, içimde bu ahlaki durumu özümsemişim demektir. Sonuç olarak güçlü ve kendinden emin bir şekilde ortaya dökülür. Ancak aklımın kontrolünden, süzgecinden geçmemiş bir eylem zayıf bir ahlaki eylem olarak kalacaktır. Akıl, kaynağını Allah'tan alır. Bu nedenle aklın beslendiği nokta Allah ve onun buyrukları olduğu müddetçe güçlü bir şekilde ve korkusuzca ortaya çıkacaktır. Gerçekte insan aklının, zahir âleme karşı mantık-deney ile yürüttüğü işleme bilim denir. Bilim, insanın dış dünyasının düzgün oluşunu sağlar. Ahlak ise onun iç düzgünlüğünü temin eder. Bu ikisi arasındaki rabıtası ise felsefe, İlahi Ruh'un insandaki tecelligahı olan akli sağlar. (199). Şu kadar var ki, ahlakın

²¹⁸ Duralı, a.g.e., s. 193.

²¹⁹ Duralı, a.g.e., s. 220.

²²⁰ Duralı, a.g.e., s. 209.

²²¹ Duralı, a.g.e., s. 200.

nihai planda dayandığı nokta ruhun ölümsüzlüğüdür. Bu da ancak ümit ile mümkündür. Ümit ise, imanın gereğidir. Ölüm kesin ise bu hayat insanın büyük beklentilerine ve derin duyularını karşılamada yetersizdir. Öyleyse ölüm sonrası yeni bir hayata inanmak gerekir. Ruhun varlığına inanç var ise istikbale, geleceğe de inanmak gerekir. "Ruhun varlığına inanmak istikbâlin teminâtıdır."²²² Yoksa ruhun varlığı anlamını yitirir.

"Din, kutsallığın, ona bağlı olarak da saygının ve nihayet ahlakın fişkırdığı pınardır."²²³ Din, ahlaki kurallar bütünüdür. Buna göre ahlak, her toplumda farklılık gösteren ve belli kuralları olan ancak insanların doğuştan getirdiği vicdan muhasebesi dolayısıyla kişilerin birbirine olan iyi, doğru, güzel, erdemli olan davranışlarını, bulunduğu yere göre uygulama biçimiydi. "Ahlak kişisi ise Tanrı yasasını bir taraftan içinde yaşadığı kültür aracılığıyla Tebliğden öğrenirken öbür yandan da vicdanından işitir."²²⁴ Onun için ahlak evrensel ve bütünleyici niteliklere sahiptir. Din de her toplumda uygulanış biçimi olarak farklılık göstermesi hasebiyle Allah'tan aldığı ilahi buyrukları insanlara iletmesi, onların ortak bir paydada bulunduğu bütünleyici bir ortam oluşturması bakımından ahlaki bir alandır. "Ahlak temel konuları ile ilkelerini dinden alır. Ahlakı inşa edense felsefedir."²²⁵

"Ödev, kişinin yerine getirmesi zorunlu işittir. Kişi ödevini nasıl yerine getirebilir? Ya süreklince dışarıdan alınan talimatlar doğrultusunda ya da öz istemesiyle. Sürekli dışarıdan gelen dürtülere tabi ise, örf âdet adamıdır, özden buyruğu yapıyorsa, özerk olan, ahlak kişisidir."²²⁶

Kant'ın ödev ahlaki bundan bahseder. Ödev, kişinin yapması zorunlu bir eylem değil vicdanın buyruğudur. Mesela bir otobüste yaşlıya kişi içinden gelerek, doğru olanın bu olduğunu düşünerek yer verme eylemini

²²² Duralı, a.g.e., s. 196.

²²³ Duralı, a.g.e., s. 207.

²²⁴ Duralı, a.g.e., s. 210.

²²⁵ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 89.

²²⁶ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 218.

gerçekleştirdiğinde o kişi ödev bilincine sahip demektir. Ödev bilincinde özde bakılan şey kişinin salt niyetidir. Bu nedenle ödev, kişinin kendi özerk alanıdır. Kişinin içinden geçeni yine kişi yalnızca kendisi bilmektedir. İyi bir niyetle yapılan eylem ödev bilincine de uygun eylemdir.

*"Ahlak duygusu, ahlaklı oluş, insanın özüne, insan olmaya içkindir derken Kant, olmuş bitmiş haliyle ahlakı kastetmiyor. Nasıl ki doğuştan zihin faaliyetlerinin, başka bir söyleyişle, anlama gücünün imkanını taşıyorsak, aynı biçimde ahlaklı olma istidadını da beraberinde getiriyor olmalıyız. Haddizatında ahlaklılık dahi zihin faaliyetlerindedir."*²²⁷

Doğuştan getirilen içsel nitelikler, sonrasında bir toplum varlığı olmayı, uyum içerisinde yaşayabilmeyi sağlar. Kişiyi ahlaki varlık yapan en dikkate değer unsur, vicdandır ve vicdan kişiye doğuştan verilmiştir. Neticede bu konuda belki şu söylenebilir: Felsefenin üç temel ilgi alanı vardır. Varlık, ki bunu metafizik inceler; bilgi, bunu da bilgi felsefesi (epistemoloji) inceler. İyi kötüyü, güzel çirkini ise ahlak öğretisi inceler. "[Ahlak] insanın belirlenmesinde en üst mevkii işgal eder."²²⁸

2.6.3. Din

Din, birey ve onun bütünü olan toplumun, hal ve hareketlerini doğru bir şekilde kullanmasını, yapıp ettiklerinin ahlaki bir şekilde yapılmasını sağlayan, birey hak ve özgürlüğüne önem veren bir bütünlüktür. Din, hukukta olduğu gibi cezai yaptırımı olan bir kurum değildir ancak içten içe uyulması zorunlu, toplum tarafından mecbur gözüyle bakılan, ruhani bir teslim oluşturmaktır. Onun yaptırımı vicdan ile ön plana çıkmaktadır. Etkisi dıştan değil aksine içtendir. Gerçekte din, hakikat arayışıdır. Her insan doğuştan bir bilme isteğiyle doğar. Ben kimim sorusu en açık örneği olmakla birlikte daha üst anlamda benim var oluşumun sebebi kimdir yahut nedir? Doğadaki düzenin sebebi kim ya da nedir, bu varlığın bir var edicisi var mı? gibi pek

²²⁷ Duralı, *Felsefe- Bilim Nedir*, s. 24.

²²⁸ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 192.

çok soruyu doğuştan getiririz. İşte din, insanoğlunun bu sorulara bir nebze ulaşmasına imkan sağlayan bir sistemdir.

Dinin gerekleri vardır. "Din kavramından türetilmiş, kanun, nizam, adalet, yetki ve toplum ile kültür içerisinde incelmışliği içerir anlamları taşıyan mefhum kanunla, nizamla, adaletle, yetki ve toplum ile kültür çevresindeki incelmışliği öngörür."²²⁹ Bu yönüyle kültür bir ölçüde dinin zeminini oluşturur, onu şekillendirir ve ona yön verir. "En eski dinlere mahsus gördüğümüz ana özellikleri sıralarsak; öznellik, nesnellik ve toplumsallık başlıkları altında sıralayabiliriz."²³⁰ Öznellik, insanların birbiri arasındaki kurduğu ilişkilerde, kendi dışındaki evrende olan diğer canlılarla, tanrıyla olan kendi özel, öznel bağını kurması demektir. Nesnellik, gerek fert gerekse topluluk halinde ortak bir paydada buluşmaktır. Toplumsallık ise adından da anlaşıldığı gibi ahlaki bir çerçeve içerisinde, bireyin toplumdaki yeri ve onlara davranış biçimidir.

"Immanuel Kant'a göre fizik dünya ile bağlantısı bulunmayan unsurlar, doğrudan akıl verisidir. Ancak aklın bunların yapı taşlarını nereden edindiğine ilişkin Kant ipucu vermiyor. Akıl bunları yoktan var edemeyeceğine göre, onların kaynağı neresidir?"²³¹ Burada sorulacak soru şudur: Akıl sınırlı bir var olan olduğuna göre akıl üstü diye tabir ettiğimiz tanrısal var olanları nereden bilebilir? Bunu açıklamak oldukça güç görünüyor. Ne akıl verisi hatta ne de tam olarak din bunun net bir cevabını verebilir. İşte din, burada devreye girer.

Normal bir insanın beyninin tamamını kullanmadığına dair kabuller vardır. Hatta Einstein gibi önemli bir bilim adamın bile, beyninin diğer insanlardan çok az bir farkla üst düzeyde kullanabildiği ifade edilir. Eğer durum böyle ise şu halde insan aklı sınırlıdır denilebilir. Onun için aklın her tür oluşumu açıklaması, özellikle tanrısal nitelik taşıyan yapılara cevap bulması, en az o durum kadar olağandışı görülmektedir. Darwin dahi konu

²²⁹ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 464.

²³⁰ Duralı, a.g.e., s. 464.

²³¹ Duralı, a.g.e., s. 465.

tanrısallık boyutuna geldiğinde geçerli bir cevap sunmamıştır. Demek ki, metafizik konular akli aşkındır. "Duyu verisi algı olmadıklarından, bunları edinme yollarını öteki canlılarla paylaşmıyoruz. Temel tebliğ vahiydir. Buna özellikleri bakımından benzeyen ahlakta vicdan, sanatta ilhamdır."²³² Yani kişi kendi duyusu ve akli gerekçesiyle ulaşamadığı konulara vicdan ve ilham gibi içsel bir duyuş ile ulaşma çabasıdadır. Bunların ortak paydada toplanabilmesi, kişilerin bunları içsel durumlarından çıkarıp dışarı yansıtma ve paylaşma durumu ise din aracılığıyla olur.

"Bilgi, inancın aleyhinde genişlediği ölçüde din duyusu zayıflamıştır."²³³ Dinin yerini alan ahlaki unsurların değişmesiyle beraber, - ki ahlaki unsurlar, toplumun bir arada yaşaması ve bu yaşayış biçiminin belli kurallarının, düşünüş ve uygulayış biçimlerinin oluşu demektir- mekanikleşen insan ve toplum düzeni ortaya çıkmıştır. Dinin zayıfladığı noktada sömürücü ve sermayeci bir düzenin zihnen ve fiilen uygulanması demektir ki, bu da toplumu makineleştirerek ahlaken sıkıntı içine sokar. Makine insan, düşünmeyen, sorgulamayan, eleştirmeyen demektir. "Hür olmayan, mekaniktir."²³⁴ İşte bu açıdan dinin zayıflaması, dini unsurların yok oluşunu daha sonra ise birey ve toplumun yozlaşması beraberinde getirir. "Karl Marx şöyle der; bunalmış yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın sığınağı, ocağı dindir."²³⁵ Demek ki din, çaresizliğin olduğu noktada kucaklayan, sığınılan güvenli liman durumundadır.

2.6.4. Dil

"Dil bildirişmenin başta gelen mensubu olup belli bir topluma mahsus özgül ses işaretleriyle yürütülen insanlar arası ilişkinin çeşididir."²³⁶ Dil insanlar arası iletişim unsurudur. Dil sadece insanların birbiri arasında kullandığı değil aynı zamanda toplumların, milletlerin de birbirleriyle olan iletişimde kullandığı bir araçtır. "Dil sözlü ve yazılı güzel sanat

²³² Duralı, a.g.e., s. 465.

²³³ Duralı, a.g.e., s. 466.

²³⁴ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 250.

²³⁵ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 468.

²³⁶ Duralı, a.g.e., s. 435.

şaheserlerinin yaratıcısıdır -belagat ile hitabet."²³⁷ Dil kendini duygu durumlarının dışı vurumu olarak da gösterir. Mağara duvarlarına çizilen resimlerin insanlar üzerindeki ortak dilsel bir iletişimi sağlamış olması yazılı dile bir örnek olması yanında önemli bir sanat etkinliğidir.

"Anlam içerikli belli sesler topluluğu demek olan 'söz' yoluyla insanlar, edindikleri maddi ve manevi değerleri birbirine ileterek toplu yaşamının imkanını yaratırlar."²³⁸ Söz, hal ve hareketin, davranışın, duygunun, istek ve arzuların ya da düşüncenin ifade edilmesinin vücut bulmuş halidir. Söz sayesinde insanlar birbirleri arasında etkili bir iletişim kurabilir, isteklerini ifade ettiklerinde doğrudan kısa bir sürede karşılığını bulabilir, duydukları bir acıyı söze döktüklerinde karşısındaki bir insanın ne demek istediğini anlayabileceğini bilirler. Burada duygunun ifadesi düşüncedir. "Söz, seslendirilerek dile getirilen düşüncedir. Peki dil olmasaydı düşünülemeyecek miydi?"²³⁹ Düşüncelerin birer aktarımı olan sözler, sözcüklere dökülüp seslendirilmeseydi insanın zihninden geçen nasıl anlaşılabilirdi? Düşünen tek canlı insandır. Doğada başka hiçbir canlı düşünme özelliğine sahip değildir. "Düşünmemizi en çok bozan dilsizliktir. Dil olmadan duyabilirsiniz ama düşünemezsiniz. İnsan duyuları ile duygularını dillendirdiği oranda düşünür."²⁴⁰ Duygu ile düşünce iç içe bir yol izler ancak dile getirilme biçimi söz ile olur. Akıl süzgecinden geçen düşüncenin dile getirilmesi söz ile olur.

"Eflatun, dili doğal değil de doğadanmış gibi kabul eder. Zira isimler gösterdikleri nesnelere temsil etmez, onlara gösterilenle örtüşürler."²⁴¹ Öyleyse masa denildiğinde insanların zihninde farklı farklı masalar olmasına rağmen tek bir masa canlanmıyor mu? Sonuçta zihin anlamlandırma kapasitesine sahiptir ve çok yönlü düşünebilir, masayı başka başka yerlerde bir masa olarak canlandırabilir ama masa denildiğinde her insan masanın ne olduğunu, nasıl olduğunu anlar. Şu halde söz

²³⁷ Duralı, a.g.e., s. 436.

²³⁸ Duralı, a.g.e., s. 436.

²³⁹ Duralı, a.g.e., s. 437.

²⁴⁰ Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, ss. 45-46.

²⁴¹ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 436.

dağarcıklarının içinin boş olduğunu, sadece bir şeye işaret ettiğini söylemek ne kadar doğru olur ?

Dilin aynı anlam etrafında toplumu bir arada tutan özelliği bilinen bir husustur. Bu açıdan dil, kendi içinde organik bir bütündür. "Dilden atılan her sözle toplum ruhunun bir bölümü gömülür gider."²⁴² Osmanlı pek çok kültürü bünyesinde barındırması dolayısıyla zengin bir dile sahip olmuştur. Şu kadar var ki, dildeki kelimeler kullanılmadığı veya dilden atıldığı zaman dil eskir, zayıflar ve yok olur. Kültürlerin yok oluşu da bu şekildedir. Onun için "Dilde kalıcılık önemlidir."²⁴³ Yani dilden atılan her sözün kaybı, anlamıyla ve hissettirdikleriyle birlikte yok oluşun birer timsalidir. "Zengin söz dağarını havi diller, hatırı sayılır bir edebiyat geliştirirken kavram haznesi nice yüklü olursa, felsefe-bilimi taşıma imkanı da o denli artar."²⁴⁴ Her söz, bir kavramın ifade edilmiş şekli olması itibarıyla içeriği anlam yüklü kavramlar felsefe-bilimin gidişatına katkı sağlayacak önemli bir etkidir. Böylece edebiyat, felsefe-bilim, kültür gibi pek çok unsur dil ile taşınır ve zenginleşir.

Yeni kelimelerin dile alınışı da bu açıdan önem arz eder. Dilde kullanılmayan kelimeler zaten terk edilir. Ancak bir dile dışarıdan müdahale edilerek üzerinde işlem yapılırsa yukarıda sözü edilen sıkıntılar baş gösterir ki, bu durum bir kültürün yok oluşunu da beraberinde getirebilir. Örneğin "Katar sözü Türkçe değildi de tren mi Türkçe oldu? İktisat Türkçe değildi de ekonomi mi Türkçe oldu? Kâtip Türkçe değil de sekreter mi Türkçe? Türkçeden attığımız yerleşik sözlerin bazıları öz be öz Türkçeydi."²⁴⁵ "Söz gelişi cevhere neden töz deniliyor?"²⁴⁶ Farklı anlam içeriklerine sahip olabilen töz, farklı yerlerde farklı anlam içerebilir ancak cevher birdir, anlaşılırdır. Bu yüzden farklı bir söz kullanmaya çalışılarak kişinin kendini entelektüel göstermesi yerine özünü koruması ve zengin içerikli bu kavramları kullanması daha mantıklı olacaktır. Duralı, Osmanlıcanın üç beş

²⁴² Duralı, a.g.e., s. 438.

²⁴³ Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, s. 47.

²⁴⁴ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 441.

²⁴⁵ Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, ss. 47-48.

²⁴⁶ Duralı, a.g.e., s. 48.

müstesna dilden biri iken, özellikle cihan harbi neticesinde *Sévres* antlaşması sonrası mezkûr dilde kıyıma gidildiğine işaret eder. Zira dil, düşünce ufkunu verir. Kişi ve topluma duygu, düşünce ufkunu çizer. Osmanlı toplumunu bir arada tutan üç temel unsur, devlet-hukuk geleneği, dindarlık/dinlilik ve dil (Klasik Türkçe) olduğuna vurgu yapar. Bu açıdan dildeki sözlerle oynamak, yeni kelimeler uydurmak dili mahveder. Bu da o toplum ve kültürün kısırlaşmasını beraberinde getirir.

2.6.5. *Düşünce*

Düşünce bir zihin etkinliğidir. "Immanuel Kant'a göre [düşünce], akıl-zihin faaliyeti semeresidir."²⁴⁷ Akıl ve zihnin uyumu ile dile dökülmeden önceki son hal, düşüncedir. Bir şeyi dile getirmeden önce düşüncede onun oluşumu tamamlanmıştır. "Düşünce, kavramın dile tercümesidir. Düşünce yoluyla eylemlerimizi tasarlar, olan ile olmasını beklediğimiz arasına sıkışmış engebeleri aşarız."²⁴⁸ Yapacağımız herhangi bir şeyi eyleme geçirmeden önce onu düşünürüz. Zihnimizde beliren bir şeyi dile dökmeden önce de düşünürüz. Düşünmeden yapılan eylemler içgüdüsel eylemlerdir. Hayvanlarda düşünme özelliği yoktur. Onlar bir eylemi sadece içten gelen güçle yaparlar. Ancak insanoğlu bir eylemi gerçekleştirmeden önce o eylem sonucunda olacakları, eksilerini artılarını düşünür.

Düşünce soyut görünmesine rağmen aslında nasıl ki bir resmi dış dünyada görürüz, düşüncede de zihinde oluşan bir resim vardır. "Resimleştiği ölçüde de düşünceye duygu karışır. Duyguya yer açmak ile ondan hepten kurtulmak, düşüncenin ikilemidir. Mantık-matematikte duygu yükünden tamamıyla kurtulmuş düşünce vardır."²⁴⁹ Mantık-matematik duyguya yer vermeyen bir alandır. Soyut düşüncenin tersine somut, bulanıklığa yer vermeyen düşüncelerin yer aldığı alanıdır. "Felsefe-bilimde düşünceler birbirini denetleyerek adım adım yürütülür. Sav, karşı sav ve birleştirir."²⁵⁰ Kişi bir düşünceyi önce ortaya atar, bir sav oluşturur. Buna

²⁴⁷ Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, s. 503.

²⁴⁸ Duralı, a.g.e., s. 503.

²⁴⁹ Duralı, a.g.e., s. 503.

²⁵⁰ Duralı, a.g.e., s. 504.

bir karşı sav geliştirilir ve bunların ikisinin birleşiminden yeni bir sav ortaya çıkmış olur. Bu da felsefi düşüncelerin birbirini denetleyerek sağlam içeriklere sahip görüşlerin, düşüncelerin ortaya konulmasını sağlar. Dil ile düşünce ortak bir sahada, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı şekilde hareket eder. Dil, düşüncenin dışavurumudur. Düşünce ise dilde ete kemiğe bürünür.

Düşüncenin pek çok çeşidi de vardır. Bu düşünce çeşitleri sayesinde düşünce çok yönlü bir hal alır. Bir karşılaştırma çeşidi sayesinde var olan herhangi bir şey üzerinde, onun benzer ve farklı yönlerini karşılaştırır ve sınıflandırabiliriz. Bu çeşitler düşüncenin gelişmişliğini, bakış açısının çok yönlü bir fonksiyona sahip oluşunu gösterir.

2.6.6. Özgürlük

Hürlik, bireyin, diğer bireylere zarar vermeden, kendi özel alanında yaşamasıdır. Bir birey bir diğer bireyin özgürlük alanını işgal eder biçimde davranamaz. Misal, bir apartman dairesinde yaşayan kişi, müziğin sesi diğer apartman sakinlerini rahatsız etmeyecek şekilde ayarlamalıdır. Şu halde özgürlük alanın kısıtlıdır.

Gerçekte hür insan, ahlaki değerlere sahip olan ve bu kurallara uyan kimsedir. Hür insan aynı zamanda seçimlerini iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış şeklinde ayırt edebilir. Bu yönüyle hür olmak, kişinin seçimlerini kendince, özgürce yapabilmesi ve sonuçlarına katlanması demektir ki, bu da akıl ile olur. Aklını doğru yönde kullanan bir insan, seçimlerinin sonucunu da kestirebilmelidir. Eğer birey, aklını ve ahlakını birleştirir ise ahlaklı bir insan olur. Şayet birey sadece gösteriş için bir davranış sergiliyor ise bu davranışı ahlaki olmaktan çıkar. Bu da vicdan ile alakalıdır. Örneğin dışarıdan bakan insanlar savaşta askere yardım eden bir kişiyi gördüğünde onu kahraman ilan edebilir, oysa kişi belki de sadece evini korumak, yerinden yurdundan olmamak için bunu yapmış olabilir. Bu yüzden her şey neticede kişinin vicdanında biter. Yaptığı davranışı ödev için mi yapıyor,

yoksa gösteriş için mi yapıyor, ayırım buradadır. "Hür olmayanın ödevi de bulunmaz."²⁵¹

Şu da var ki, kişi seçimlerinde ne kadar özgürdür sorusu her zaman kendini hissettirmiştir. İnsanlar arasında ahlaki kurallara ya da hukuki kurallara uyulduğu ölçüde insan özgür olur ve bunun sonuçları iyi veya kötü olarak bir yaptırım sunar. Tanrı katında da ibadetlerini yerine getirdiği ölçüde kişi özgür sayılır. Kaldı ki, ahlaki kuralların belirlenim şekli Tanrı'nın buyruklarıdır. Görünen o ki, İslam düşüncesinde iyi davranışlar sonucu cennete, kötü davranışlar sonucu cehenneme giden bir inanç vardır. Özgürlük büyük çerçeveye bakıldığında sınırlı görünür. Kader sırrı anlaşılması zor bir meseledir. İşin sonunda her şeyi bilen bir Tanrı vardır. Hangi kapıdan girilirse girilsin sonuç belli. Sadece gidiş yoluna puan verilir. Metafizik olması itibarıyla insan aklı bu konuda yetersiz kalır.

²⁵¹ Duralı, *Sorun Nedir*, s. 218.

SONUÇ

Teoman Duralı düşüncesinde felsefe-bilim olarak ele aldığımız bu çalışmayı, Duralı'nın felsefe-bilim adına dile getirdiği, ortaya koyduğu düşüncesini incelemeyi, değerlendirmeyi içeriyor. Felsefe-bilim geçmişten günümüze insan aklının, varlık, bilgi ve değer üzerine bir arayışıdır. Duralı bu arayış serüveninde felsefe-bilimin takipçisi olmuştur. Tezimiz içerisinde Duralı'nın felsefe-bilime yüklediği anlamın nasıl geniş bir düşünce dünyasına harmanlandığını, aşama aşama nelerin felsefe-bilime kaynaklık ettiğini incelemeye çalıştık. Duralı'ya göre felsefe-bilim, sadece felsefe veya sadece bilim olmayıp bu ikisinin iç içe olduğu sistemli bir yapının adıdır.

Duralı'da sistemli düşünce olan felsefe-bilime ulaşılması öncesi belli bir bilgi silsilesinden söz edilebilir. Duralı, bir felsefe zemininin oluşması için önemli değerlerin göz ardı edilemeyeceğinden söz eder. Temelde kültür ve onun şehirleşmişlik ifadesi medeniyetin kurulmasıyla felsefe gün yüzüne çıkar. Felsefe öz itibarıyla, bilgelikten edindiği düşünme şeklini örnek alıp kendine özgü tavrı ve düşünme alt yapısıyla kimliğini oluşturmaya başlar. Felsefe meraktan beslenir ve bilgelik, 'kendini merak' ile başlar. Ancak felsefe zeminini bilgelikten almış olsa da ondan ayrı bir yol izler. Felsefe, zamanla insanın kendini bilme çabasından uzaklaşarak bilgi nedir, nasıl elde edilir, nereden gelir gibi sorularla bilgi üreticisi haline gelir ve bilimi vücuda getirir. Bu durum, denilebilir ki, ilk önce Aristoteles'in felsefe-bilim sistemiyle kendini göstermiştir. Duralı, bunların ancak bir kültür ve medeniyet ortamında filizleneceğini ifade eder. Duralı için aile, dil, din, kültür, ahlak gibi kavramlar bu açıdan oldukça önemlidir. Çünkü aile toplumun en küçük yapı taşıdır. Çekirdek aile diye tabir ettiğimiz anne baba çocuk üçlüsünden oluşan topluluk, bir toplumun zemini oluşturulur. Aile, Duralı'ya göre her şeydir. İlk eğitim ailede başlar ve toplumun ahlak, dil, din kuralları ve pek çok topluma fayda sağlayabilecek yapıların kullanımını, ilk önce orada verilir. Topluluk içerisine çıkan çocuk, aileden sonra kendi yaşadığı kültürün ahlak kurallarını öğrenir ve böylece topluma faydalı bir

insan olur. Bu durumda kavga ve savaşın olmadığı aksine düzenin olduğu bir toplumda düşünce dünyasının da gelişmesine izin verir. Çünkü felsefe, temel ihtiyaçların giderildiği ve kaosun olmadığı yerde en iyi şekilde yapılabilir.

Duralı düşüncesinde dil, bir milletin kendini en iyi ifade ediş şeklidir. Duralı, düşünce ile dili iç içe bir yapı olarak görür. Dil olmaksızın zihinde oluşan düşünceler ifade edilemez, kişinin içinde yaşadığı kültüre herhangi bir katkısı olmaz. Nitekim Duralı'ya göre dil, kültürün bir izahıdır. Kültür olmaksızın felsefe yapılamaz. Şu halde dil, insanları bir arada tutan, kültürü daha geniş kitlelere ulaştırmadaki bir araçtır. Duralı, dilin önemi konusunda özellikle Omurgasızlaştırılmış Türklük eserinde yer alan Felsefeye Ramak Kalmışken bölümünde bahseder. Duralı Osmanlı'nın kültür yapısının farkında bir düşünür olarak Osmanlı Türk'ünün 1800'lerden sonraki felsefeye ne denli hazır olduğuna dikkat çeker. Dil ona göre beslenmeye müsait bir alandır. Osmanlı, nice savaşlar görmüş, nice farklı kültürü bünyesinde barındırmış ve bu yolla kendi düşünce dünyasını beslemiş, zengin bir dil yapısına sahip olmuştur. Duralı bunca zengin bir dil mirasına sahipken buna özen göstermemeyi uygun görmez.

Batı özellikle bilim, sanat, edebiyat ve pek çok alanda ilerlemiş olabilir ancak, Batı'dan istifade etmenin yolu oradan alınanları doğrudan uygulamak olmamalıdır. Böyle bir durumda belki bir kültür katliamından söz edilebilir. Kökleri sağlam olmayan bir millet yok olmaya mahkumdur. Bu açıdan Duralı, bilgi, dil, kültür açısından Osmanlı kültür birikimine uzak durmayı tasvip etmez. Duralı pek çok ülke gezmiş, pek çok kültürle haşır neşir olmuş ve yaklaşık bir düzine dil ile âşına, Doğu ve Batı kültürüne sahip son dönem Türk düşünürüdür. Duralı açısından kişi herhangi bir kültürü ne denli anlarsa ilgili kültürün düşünce dünyasına da o kadar vâkıf olabilir. Şu kadar var ki, herhangi bir kültürü oluşturan dil, din, kültür yapısı başka bir toplumun kültürüne adapte edildiğinde sağlıklı sonuç elde edilemez. Bu noktada Duralı, Türk toplumunun kendi özünü ve kültürünü kaybetmeden ayakta durabileceğini ve bu şartlarda başka düşünce yapılarından istifade

edebileceğine vurgu yapar. Nitekim Osmanlı Türkleri 1800'lerden sonra bu konuda belli bir noktaya gelmiş ancak kimi Batı'ya gidip taklitçilikten öteye geçemeyen düşünürlerimiz yüzünden felsefe-bilim alt yapısının kurulamamıştır. Oysa Osmanlı kadar hiçbir millet belki de bu denli zengin bir dil, kültür alt yapısına sahip olmamıştır.

Felsefe-bilime doğrudan bir tarif getirmek oldukça zor görünmektedir. Sebebi ise felsefe-bilimin kendi iç işleyişinde mantık, dil, kültür, fizik-metafizik, canlılık, evrim, ahlak gibi pek çok konuyu içine almasıdır. Bu yönüyle o, bir açıdan bilimin kendisi bir açıdan felsefenin ince düşünme tarzıdır denilebilir. Bu yüzden felsefe-bilim denildiğinde akla tek bir konu gelmez. Zira sadece 'nedir' sorusuyla yetinilmeyecek kadar kapsamlı bir alanı içine alır.

Duralı'ya göre felsefe ve bilim, iki ayrı alan olmayıp birbirlerini besleyen bir bütünlüktür. Konular, felsefe ve bilimin bir bütünlük oluşturmasında yardımcı, ona kaynaklık eden, sürekliliğini sağlayan yapı taşlarıdır. Onlar olmaksızın felsefe-bilimden söz etmek de imkansız görülmektedir. Merkezine akıl yürütmeyi alan felsefe, gerçeklerle ilgilenir. Felsefe, gerçekliklere ilişkin önermeleri bilimin ortaya koyduğu ürünlerden yola çıkarak oluşturur. Süreç ilerledikçe farklı alanlara dair bilgi halkaları genişler ve bir bütünü oluşturulur. Bu açıdan felsefe ve bilimin ayrılmaz bir bütünlüğü teşkil eder. Her ikisi de merak duygusundan beslense de felsefe, bilime göre daha eskidir. "Şu halde bilimler felsefeye mi dayanır sorusu akla gelir?" Felsefe öz itibarıyla, Duralı'nın da sözünü ettiği üzere, kendinden bilgiyi üreten ve bilimi doğuran bir etkinliktir. Bilim, felsefenin ortaya koyduğu problematikleri, kendine has süzgecinden geçirerek yeni bir bakış açısı oluşturur. Bilimin geliştirdiği bu yeni bilgi ürünlerini felsefe alır, bunlar üzerinden yeni bir bilgi ağları oluşturur. Bu süreç, felsefenin bilimden yararlandığı, bilimin de felsefeden beslendiği gerçeğini ortaya koyar. Demek ki, felsefe-bilim yapı itibarıyla farklı gibi görünen iki alanın bir bütünlük halidir.

Duralı, felsefe-bilim bağlamında Aristoteles düşüncesine önemle yer verir. Aristoteles'in başını çektiği sistem olan felsefe-bilimin dayandığı alan mantıktır. Mantık aklın işleme yolunu, yöntemini, tarzını belirleyen, kuralları tespit eden alandır. Aristoteles, mantık olmaksızın felsefenin yapılamayacağını düşünür. Aristoteles'e göre insan, bilgiyi karşılaşmalarla elde ederiz. Varlığa ulaşma serüveni, karşılaşılan şeylerden var olanlara, var olanlardan da varlığa ulaşma şeklinde ilerler. İnsan, varlığı, Platon'un söylediği gibi dışarıdan almayıp kendisi elde eder. Varlığın dile getirilişi ise kategoriler aracılığıyla ortaya konulur. Kategoriler yoluyla varlığın ilkeleri belirlenir ve bunların tarif edilebilme, anlaşılabilme yani bilinebilme imkanına ulaşılır. Her şey zihindedir. İnsan kategoriler aracılığıyla somut olan bir şeyi soyut hale getirir, kavramlaştırır. Bu durum karşılaşılan şeyleri doğrudan tanımaya, onları anlamlandırmaya fayda sağlar. İşte felsefe-bilim bu akıl yürütme olayının sistemlice yürütüldüğü alandır.

Felsefe ve din netice itibarıyla insanın 'niçin' sorusuna anlamlı cevap bulma işlemidir. Bu bağlamda felsefe-bilimin, ilahiyattan ayrıldığı nokta fonksiyonunda saklıdır. Felsefe-bilim akıl yürütme işlemi neticesinde tarif ve tasvirlerle açıklayıcı ve bilgilendiricidir. Din ise kural koyucudur. Bunlar kendi yolunda yürüdüğü sürece, mesele yok demektir. Ancak din, kanıtlama ve açıklamaya başvurduğu ölçüde felsefleşir. Felsefe-bilim ise kural koyucu olduğu ölçüde dinleşir. Duralı, felsefe bilim açısından yirminci yüzyılın en dikkate değer meselesinin felsefe ve onun özü konumundaki metafizik bağlamda insanlığın varoluş problemi içinde bulunduğu dikkat çeker. Bilimsel çalışmalar ve felsefi değerlendirmelerle, dini arka planı olan halis ahlakın kaybolduğunu, bunun yerini ideolojik ahlak biçimlerinin aldığını ifade eder. Bu noktada Duralı'nın, değerlerin yeniden inşası düşüncesi daha bir anlamlı hale gelmektedir diyebiliriz.²⁵²

Duralı'nın felsefe-bilim açısından üzerinde durduğu en dikkate değer kavramlardan biri evrimdir. Evrim, biyolojinin bir dalıdır. Biyolojide evrim, canlı türlerinin nesilden nesile değişime uğraması, ilk örnekten farklılık

²⁵² Duralı, *Sorun Nedir*, ss. 17-18.

göstermesidir. Aristoteles tam olarak evrimden bahsetmemiş olsa da literatürde bunun sinyallerini vermiştir. Demokritos her şeyin atomlardan oluştuğunu ve yine atoma döneceğini savunmuş ve her şeyin tesadüfi oluşundan, atomların çarpışması yoluyla oluştuğundan söz etmiştir. Bu görüş evrim fikrinin destekleyicisi mahiyetindedir. İslam filozofları da evrim hakkında muhtelif fikirler ileri sürmüşler ise neticede yaratılışı kabul etmişlerdir. Buna göre evrenin bir sahibi vardır ve hiçbir şey tesadüf eseri oluşmamıştır.

Evrım düşüncesi denildiğinde, günümüzde akla ilk gelen isim Charles Darwin'dir (ö. 1882). Bu durum, her ne kadar ondan önce pek çok düşünür buna işaret etmiş ise de konunun en belirgin halini Darwin'de almış olması itibarıyladır. Darwin evrim için, bir hayat kavgası, güçlü olanın hayatta kalması ve güçsüzün yok olması halidir, der (doğal seleksiyon). O, bütün sistemini bu düşünce alt yapısı üzerine kurmuştur. Ona göre evrim, doğadaki tek gerçektir. Duralı'ya göre evrim teorisi olarak sunulan Darwin'in evrim düşüncesi, hipotez seviyesindeki bir yargı olabilir. Çünkü Darwin'in evrim düşüncesi bir takım varsayımlar üzerine kurulmuş ve henüz ispatlanmış değildir. Darwin'den önce ve sonra yapılan araştırmalar neticesinde tam olarak bir evrimden söz etmek mümkün görünmemektedir. Şöyleki Duralı, biyolojik anlamda Darwin'i haklı çıkaracak bazı düşüncelerinin olması dolayısıyla onun evrim düşüncesinin tam anlamıyla reddedilemeyeceğinden de söz eder. Fakat ispatlanamamış bir önerme, hipotez olmaktan öteye gidemez.

Darwin'in evrim düşüncesine yeniden dönecek olursak, güçlü olan türün devamını sağlayacağı, güçsüzün yok olacağı tezi zamanla kapitalist anlayışa bilimsel bir yorum sunmuş ve toplumsal yapı içindeki zayıfların, toplumda ötelenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece evrim anlayışı siyasi-ekonomik duruma biyolojik temelli bakış açısı ve uygulamayı beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda bilim anlayışının ideolojiye dönüşmesine de imkan sağlamıştır.

Evrım düşüncesı eksenli olarak ortaya çıkan ideolojilerden biri, İngiliz Yahudi medeniyetine özgü sermayeciliktir (liberalizm). Duralı bu anlayışın karşısında durur. Konuya felsefe-bilim bağlamında değinmemizin sebebi, bu yapının felsefe-bilime zarar vermesidir. Zira değer açısından mezkûr yapı, insanî noktada bir değersizleştirme problemi doğurur. Çünkü Duralı'ya göre insan, canlıların en üstünüdür. İnsanın yok oluşu kültürün, bilimin, felsefenin ve insanı değerli kılan pek çok kavramın da yok oluşu demektir. Duralı insanı insan olmaktan sıyırıp beşer konumuna düşürmenin ne denli ağır ve yıkıcı olduğuna işaret eder. Bu yüzden felsefe-bilimin devamı açısından onu tehdit eden unsurlar dikkatle incelenmelidir.

Duralı düşüncesinde sermayecilik anlayışı, insanı insan olmaktan soyutlayıp beşer haline indirgemiş görünmektedir. Kapitalist düzenin, başka bir ifade ile güçlü/parası olanın ayakta kalması demek olan bu anlayışın tek gayesi bu dünyadır. Bu açıdan sermayeci anlayış, Tanrı, ruh, ahlak, din gibi metafizik konulardan uzak durmuş hatta bunları dışlamıştır. Bu anlayışta insan, herhangi bir eşyadan farksız olup işe yararlığı ölçüsünde kullanılan, fizikî bir önemi olan, ruhsuz, nefis'siz bir canlı olmaktan fazlası değildir. Tıpkı Darwin'in, insanı diğer canlılardan ayırmayıp hayvanların bir uzantısı olduğunu iddia etmesi gibi kapitalist anlayış da insanın değerli olan yönlerini ondan soyutlayıp yalnızca beşer tarafıyla ilgilenmiştir. Sermayeciliğin özü, kâr elde etmektir. İlimde, bilimde, fende her alanda bu düşünce uygulamaya koyulmuştur. Duralı düşüncesinde İngiliz-Yahudi medeniyetinin yaptığı özü itibarıyla budur denilebilir.

Duralı'ya göre sözü edilen ideolojik yapılar, insanın yalnızca maddi yönüyle ilgilenmiş, ruhu ihmal edip insanı değersiz kılarak makine-insan denilen bir kavramın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu zihniyet, mekanik düzeni ele geçirmek adına metafiziği dışlanmıştır. Birçok filozof da bu durumun temsilcisi olmuş görünmektedir. Örneğin Galileo Galilei, Aristoteles'in dünya merkezli anlayışının yerine güneş merkezli evren anlayışını yerleştirerek insanın değersizleşme durumuna dolaylı yoldan destek sunmuştur. Aristoteles ise dünya merkezli anlayışında, bu dünyadaki

en değerli canlının insan olduğu düşüncesini sergilemiştir. Galilei, Kepler, Descartes gibi filozoflar mekanik bir düzen ortaya koymaları hasebiyle dolaylı yoldan insanın değersizleşmesi sorununu gündeme taşımışlardır. Nitekim felsefe-bilim anlayışları da Tanrı, ruh, ahlak gibi metafiziksel konulardan uzak olup sadece akla ve deneye dayanan bir sistem içerir. Mezkûr filozoflarca gözle görülür, elle tutulur hesabî nicel varlıklarla ilgilenmek daha anlamlıdır.

Duralı ideolojik bir felsefe-bilim yapısı arz eden mekanisizme bağlı olarak işleyen kapitalizm, sermayecilik ve evrimcilik anlayışına karşı Alman felsefesinin önemli ismi Kant'a özel bir yer ayırır. "Kant saf aklın eleştirisinde aklın sınırlarını ortaya koyarken pratik aklın eleştirisinde metafizik kavramlar olan ahlak, özgürlük ve Tanrı kavramına özel önem atfeder." Beşeri insan kılan söz konusu metafizik kavramlar, özellikle felsefe-bilimin ideolojik olarak kullanımına set çeker niteliktedir. Aynı durum Kant'ın kategorik buyruk olarak tezahür eden ahlak anlayışında da kendini gösterir. Anlayabildiğimiz kadarıyla Duralı'nın bu konuyu önemsemesi, felsefe-bilimin bir alt dalını oluşturan ahlak ile Kant'ın bu bakışının doğrudan ilgisi sebebiyledir.

İnsan olmanın temel özelliklerinin en başında gelen konulardan biri de felsefe-bilimin önemli konularından olan ahlaktır. Ahlak, felsefenin bir alt dalıdır. Ahlakın doğru uygulanabilirliğini sağlayanlar, bilgiler ve filozoflardır. Bir toplumun düzenini, işleyişini, kalkınmasını yerli yerince düşünen kişiler, bilgiler ve filozoflardır. İnsanların düzen içerisinde yaşayabilmeleri ancak ahlak kuralları ile mümkündür. Düzenin olmadığı yerde kaos vardır. Ahlak, bu düzensizliği ortadan kaldırır ve insanların birbirine saygı içinde ve aynı zamanda hür bir şekilde yaşayabilmelerini sağlar. Ahlak, insan olmanın gereklerinden olup filozoflarca inceleme konusu haline gelmiş önemli bir alandır. Ahlak, özünü dinden almakla beraber felsefe tarafından inşa edilir. Ahlak, evrensel ve bütünleyici niteliklere sahiptir. O, her toplumda farklı bir anlam ifade edebilir ancak toplumları ortak noktada birleştiren kavram, ahlakın özünde yatan

vicdandır. Bu yüzdendir ki, vicdan sayesinde ahlak evrensel bir anlam kazanır. İnsan, yapacağı iyilikleri ve iyi davranışları sergilerken vicdan muhasebesinden geçirir ve ona göre karar verir. Kişinin ödevi olduğunu bildiği davranışlar, ahlakî davranışlardır. Kişi, seçimlerinde özgürdür ve doğru-yanlışı seçmek onun elindedir. Eğer seçimlerini doğrudan yana ve ödevi uğruna yapıyorsa o kişi ahlaklıdır. Neticede ahlak, insanın özüne içkindir.

Duralı'ya göre felsefe-bilim, evrim, doğa, canlı, dil, din, ahlak gibi pek çok konuyu içeren sistemli düşünce demektir. Şu kadar var ki, temelde insan en değerli canlıdır. Bu açıdan 'can', Duralı'da önemli bir kavram olup maddî ve ruhanî/metafizik alanı bir arada tutar. Felsefenin ortaya çıkışı, insanın ihtiyaçlarını gidermesi sonrası düşünmeye başlamasıylaadır. İnsanlar ilk önce fiziksel daha sonra dil aracılığıyla iletişime geçmiş, zamanla dil gelişmiş, dilin gelişmesiyle kültürel anlamda zenginleşme meydana gelmiş ve bu yolla diğer toplumlarla iletişim haline geçilmiştir. İnsanların düşünmeye başlama etkinliğinin başı 'ben kimim, neyim' sorusunda saklıdır. Bu soru, kişinin kendi içine yönelişi ve neticede kendi benliğini araması ile başlar. Bu ise ruhanî bir olaydır. Duralı, insanın bu yönünün ortadan kaldırılmasının başka bir ifade ile onun değersizleştirilmesinin karşısında yer alır. Çünkü bir düşünce, düşünen insanla mümkündür.

Duralı'nın İngiliz Yahudi medeniyetinin sermayecilik anlayışına karşıt tavır sergilemesi yukarıdaki can alıcı mesele ile ilgilidir. Çünkü insanlığa faydalı gibi görünen bu düzen, aslında bir değer varlığı olan insanın/insanlığın yok oluşunu beraberinde getirir. İnsanoğlunun kültür, felsefe, bilim üreten ruhanî yönünü ondan uzaklaştırıp yalnızca maddî yönünü dikkate alan bu anlayış, bir bakıma, felsefe-bilimin önüne set çeker. Sözü edilen felsefe-bilimin var olması ve varlığını sürdürebilmesi için insanın insanî özelliklerinin korunması gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar. Duralı, bir düşüncenin ortaya çıkması ve gelişmesi için, felsefenin özü olan merak etme duygusunun gerekliliğine dikkat çeker. İnsan gerçekte merak eden bir canlıdır. İnsanın insanî yönünün onun elinden alınması

demek ortada dikkate deęer bir dūřınce sisteminin de kalmaması demektir. Duralı, felsefe bilime dair yaptıęı çalıřmalarda meselenin bu yōnūne dikkat çekmiř, bir deęer varlıęı olan insanı fizik ve metafizik bütünlüęü içinde inceleyen dūřınce sistemine önem vermiřtir.

KAYNAKÇA

- ALTINOLUK, "Prof. Dr. Teoman Duralı ile "Medeniyet Tartışması" üzerine... "Cihanşümül Zulüm Var"", *Altınoluk Dergisi*, S. 191, (2002), s. 9.
- ARİSTOTELES. *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- ARSLAN, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- ASTER, Ernst. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2000.
- BAKRAKDAR, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Ankara: Kitabiyat, 2001.
- BEKİR YAZICI, Eyüp. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Felsefe Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 19, (2003), ss. 248-276.
- BIÇAK, Ayhan. *Felsefe ve Tarih*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- ÇAKMAK, Cengiz ve öte. *İlkçağ Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ÇAPKU, Ahmet. "İslam Düşüncesinde Felsefenin Yeri Ve Meşruiyet Meselesi", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi C.7*, S. 7, (2017), ss. 61-79.
- ÇAPKU, Ahmet. "Bir Üniversite Tasavvurundan Bahsetmek", *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, S. 38 (2015), ss. 12-17.
- ÇAPKU, Ahmet ve KARABÖCEK, Can. "Ş. Teoman Duralı ile Felsefe Üzerine Bir Söyleşi", *Kutatgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, S. 30 (2016), ss. 1075-1089.

- DAĞ, Ahmet. "Ş. Teoman Duralı Düşüncesinde Metafizikten Makineye Batı Medeniyeti", *Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22 (2016), ss. 241-262.
- DESCARTES, *Metot Üzerine Konuşma*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.
- DIKEN, Bülent. *Nihilizm*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- DURALI, Ş. Teoman. *Felsefe-Bilim Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- DURALI, Ş. Teoman. *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1995.
- DURALI, Ş. Teoman. *Sorun Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- DURALI, Ş. Teoman. *Sorun Çağının Anatomisi*, İstanbul: Şule Yayınları, 2009.
- DURALI, Ş. Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- DURALI, Ş. Teoman. *Aklın Anatomisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- DURALI, Ş. Teoman. *Çağdaş Küresel Medeniyet*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- DURALI, Ş. Teoman. *Biyoloji Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- DURALI, Ş. Teoman. "Çağımızın Değerler Dizisi (Paradigma) Sorunu", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 1 (2003), ss. 1-27.
- DURALI, Ş. Teoman. *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- DURALI, Ş. Teoman. *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- DURALI, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken III", *Kutadgubilig*, S. 8 (2004), s. 32.

- DURSUNOĞLU, İsmail. "Sosyal Darwinizm", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1 (2016), ss. 210-221.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.
- GÖKBERK, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- JAMES, Ioan. *Büyük Fizikçiler Galileo'dan Yukava'ya*, çev. Sibel Erduman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- JASPERS, Karl *Descartes ve Felsefe*, çev. Akın Kanat, İzmir: İlyas Yayınevi, 2005.
- KAHRAMAN, Yakup. "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Felsefi Yapı: Pozitivist Paradigmanın İnşası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, (2011), ss. 346-351.
- KARABÖCEK, Can, "Aklın Anatomisi: Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi" *Kutadgubilig*, S. 20 (2010), ss. 432- 435.
- KARA İsmail ve DURALI Ş. Teoman. "Ş. Teoman Duralı", *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*, der. Cüneyt Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2009. ÇAKMAK, Cengiz ve öte. *İlkçağ Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- KILIÇ, Cevdet. "Platon'un Metafizik Terminolojisi ve Mağara Alegorisinin Mistik Temelleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33 (2014), ss. 571-587.
- KIZILÇELİK, Sezgin. *Sosyoloji Tarihi 2*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- ÖKTEM, Ülker. "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.11 (2011), ss. 1-24.
- ÖZGÖKMEN, Fatih. "Yaşamın Kökeni Evrim ve Tanrı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 54, S. 2, (2013), ss. 49-76.
- PEKER, Hasan Sencer. "Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Karşılaştırma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi*

- İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Fakültesi*, C. 5, S. 1 (2015), ss. 1-12.
- ROSS, David. *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- SKİNBERK, Gunnar. *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- SÖNMEZ, Veysel. "Auguste Comte Pozitivizm (Olguculuk)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi*, C. 3, S. 3 (2010), ss. 161-163.
- ŞAHİNÖZ, Anıl. "Teoman Duralı-İdeoloji "Felsefe"ye Karşı", *Kafa Dengi*, <https://www.youtube.com/watch?v=8aCjA...> (Erişim: 06. 04. 2016).
- ŞTEKLİ, Afred Engelbertoviç. *Dünyayı Döndüren Adam Galileo*, çev: Aysenur Öztürk, Ankara: Etkin Yayınevi, 2008.
- TARNAS, Richard. *Batı Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2012.
- TASLAMAN, Caner. *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2007.
- THİLLY, Frank. *Felsefenin Öyküsü*, çev. İbrahim Şener, İstanbul: İz Düşüm Yayınları, 2000.
- TOPAKKAYA, Arslan. *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.
- WEBER, Alfred. *Felsefe Tarihi*, çev. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- YAYLI, Hasan ve ÇINAR, Emel. "Klasik Liberalizmde "Özgürlük" ve J.S.Mill'in Yerel Yönetimlere Bakışı", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, (2012), ss. 1-19.

Ş. TEOMAN DURALI BİBLİYOGRAFYASI

Doğum yeri ve tarihi: Kozlu (Zonguldak), 7 Şubat 1947.

İlköğrenim: Çatalağzı (Zonguldak) ve daha sonra Ankara.

Ortaöğrenim: TED Ankara Koleji. (mezuniyet, 1967).

Yükseköğrenim: İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü (Klasik, Mantık, Felsefe Tarihi, Bilgi İle Bilim Teorileri) ve Biyoloji (Hücre Bilimi, Klasik Genetik, Moleküler Biyoloji, Evrim, Çevrebilim, İnsan Fizyolojisi İle Anatomisi, Karşılaştırmalı Hayvan Fizyolojisi İle Anatomisi).

Öğrenim konuları:

a) Mantık – Eskiçağ felsefe tarihi – Yeniçağ Avrupa felsefe tarihi – Türk–

İslâm düşüncesi tarihi – Bilgi–bilim teorileri (epistemoloji);

b) Karşılaştırmalı dinler tarihi – İslâm dininin tarihî gelişimi;

c) Antropoloji;

c) Hücre fizyolojisi – İnsan fizyolojisi – Anatomi – Evrim – Genetik vb.

Dil:

Almanca

İngilizce (T.E.D.Ankara Koleji);

Fransızca (T.E.D.Ankara K., Ankara Fransız Kültür Merkezi, İst.Ü. Fransız

Filolojisi, eşim);

İtalyanca (Ankara İtalyan Kültür Merkezi);

İspanyolca (İstanbul [eski] İspanyol Kültür Merkezi);

Latince (Ankarada özel ders; İst Üniv);

Arapca (Ankara [ODTÜ] Türk – Filistin Öğrencileri Dostluk Derneği [1966 – 67], İstanbul

Irak Kültür Derneği [1968 – 1971], İstanbulda özel ders;

Farsca (İst. Üniv. Arap – Fars Filolojisi, Kuala Lumpur ISTAC, Viyana
Üniv Fars Filolojisi)

Felemenkce (kendikendime);

Malayca (Malezyada).

Osmanlı Türkçesi (özellikle Türk Talebe Birliği [1968den itibaren])...

Bu sayılanlar öğrenilmeğe teşebbüs edilmiş dillerden bazısı.

Mezuniyet: İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü (1973).

Askerlik: 1976 Topçu Asteğmen (Polatlı).

Medeni hali: Evli, bir oğlu (Tıp alanında doktor ve evli kız babası) bir de
kızı (İTÜ Kimya talebesi) vardır.

Üniversitedeki akademik etkinlikleri:

1975 Mart: I.Ü. Felsefe Bölümünde asistanlık.

1977 Mayıs: Felsefe Doktoru (Tez: Biyoloji Felsefesine Dair).

1978: NATO bursuyla Paris'te biyoteknoloji seminerlerine iştirak (Temmuz-
Eylül).

1982 Mayıs: Yardımcı Doçent.

1982 Ekim: Doçent (Tez, yine Biyoloji Felsefesi üzerine).

1985 Penn State University (A.B.D)'de Kant'ın A Priori Bilgi İstidatı

1988 Eylül: Profesörlük.

1992-1993: Kuala Lumpur/Malezya'da misafir öğretim üyesi (ISTAC).

1994: Viyana Üniversitesi Bilim Felsefesi Bölümünde misafir öğretim üyesi
(Şubat-Haziran).

1996: I.Ü. Araştırma Fonunun mali desteğiyle Orta Asya Türk
Cumhuriyetlerinde (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan
ile Türkmenistan) araştırma gezisi (Ekim-Kasım).

1995, 1997 ile 1999: ISTAC (Kuala Lumpur)'da misafir öğretim üyeliği (Haziran- Eylül).²⁵³

İş:

Lise sıralarında (1965ten itibaren) İngilizce özel ders; 1961de öğrenmeğe koyulduğum Felemenkce sâyesinde, Ankarada Adâlet Bakanlığına Türk işçileriyle ilgili Hollanda ile Belçikadan gelen mahkeme davâ metinlerini Felemenkceden Türkçeye tercüme.

1966da Ankarada TRTde Alman ile Felemenk radyolarından yayınlanan haberleri ânında Türkçeye tercüme.

1967 – 1970 arasında Istanbulda, Münihde, Londra ile Pariste (hotel, lokanta, fabrika, liman, gemi, arâzî ölçme gibi) çeşitli işlerde çalıştım.

1970 – 1971 Istanbul/FRİNTAŞta (Frigorifik kara nakliyat İktisâdî devlet teşekkülü) mütercim – teleks memuru olarak vazife gördüm.

1971 – 1975 Boğaziçi Üniversitesi kütüphânesinde memurluk.

1975 – 1977 Istanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde burslu doktora talebesi.

1977 mayısında Ist Üniv. Felsefe profesörü Dr Nermi Uygur ile Ist Üniv. biyoloji profesörü Dr Metin Bara'nın gözetiminde biyoloji felsefesi alanındaki tezimle (“Çağdaş Düşüncede Canlı Sorunu”) doktor oldum.

1977 – 1982 Dr asistan.

1978 yazında Pariste NATO tarafından tertiplenmiş biyoteknoloji seminerine katıldım.

1977 – 2015: Istanbul Üniv. Felsefe Bölümünde öğretim üyesi: “İlkçağ Çin, Hint, İran düşünceleri tarihi”, “Eskiçağ Ege (Yunan) Felsefesi”, “Yeniçağ (İslâm ile Avrupa [Fransız, Alman, İngiliz])

²⁵³ Kırklareli Üniversitesi Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, Prof. Dr. Teoman Duralı, *T.C. Kırklareli Üniversitesi*, <http://felsefe.klu.edu.tr/Sayfalar/829-prof-dr-teoman-durali.klu> (Erişim: 27.08.2004).

Felsefesi Tarihi”, “Bilim Felsefesi”, “Biyoloji Felsefesi”, “Evrimsel Sorunu”.

1979 – 1980 İst.Üniv Tıp F. Temel Bilimler Bölümünde “Biyoloji Felsefesi”.

1980 – 1981 İst Üniv.Tıp F. Temel Bilimler Bölümünde “Evrimsel Sorunu”.

1982 Yardımcı doçent Dr (mayıs).

1982 Doçent Dr (ekim)

1981, 1982, 1983 Erzurum/Atatürk Üniv.de biyoloji felsefesine ilişkin konuşmalar yapıp seminer verdim.

1983 – 1984 Elâzığ/Fırat Üniversitesine görevlendirildim. Aynı dönemde Diyarbakır/Dicle Üniv. ile Urfa/Ziraat okulunda da konuşmalar yaptım.

1985: A.B.D./Pennsylvania State University’de “Bilginin Evrimsel–kalıtsal Esâsları” başlıklı

konuşma.

1986 – 1988 (İst Üniv, yanı sıra) Marmara Üniv. Atatürk Eğitim Fakültesinde ders.

1988 – 1991 (İst.Üniv. ile Marmara Üniv.nin yanı sıra) Mimar Sinân Üniv. Fen – Edebiyat F.

Sosyoloji Bölümünde ders.

1988 – 1990 (İst Üniv. ile Mimar Sinân Üniv.nin yanı sıra) Adana Çukurova Üniv Eğitim Fakültesi

Sosyoloji Bölümünde ders.

1991 güzü: Meksiko şehri/Biyoloji Felsefesi ile Tarihi Merkezinde “Biyoloji Felsefesi” üzerine

konuşma.

1991 - 1992: İstanbul Üniv Ed F Felsefe Bölümü başkanlığı.

- 1991 → 2009: İstanbul Üniv Ed F Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi Anabilimdalı başkanlığı.
- 1992 – 1993 Kuala Lumpur (Malezya)/ISTACda “Eskiçağ Felsefesi”, “Biyoloji Felsefesi” ile “Evrım Sorunu”.
- 1993 mayısında Malezya/Georgetown Science University’de “Evrım Sorunu”.
- 1994: Avusturya/Viyana Üniversitesi Bilim Felsefesi Bölümünde “Aristoteleste, İslâm düşüncesinde, Charles Darwin ile Darwin-sonrasında Evrım Sorunu”.
- 1995 (haziran – eylül) Kuala Lumpur/ISTAC:“Biyoloji Felsefesi” ile“Eskiçağ felsefesi”
- 1996 (ekim – kasım) Ist Üniversitesi tarafından Orta Asyanın Türk bölgeleride araştırma yapmak üzere görevlendirilme.
- 1997 (haziran – eylül) Kuala Lumpurda/ISTACda “Evrım Sorunu” ile “Eskiçağ Felsefesi”.
- 1999: “Evrım Sorunu”; Biyoloji felsefesi”; “İlkçağ Düşüncesi Tarihi”, “Eskiçağ Felsefesi” ile “Yeniçağ Felsefesi.”
- 2002: Bulgaristan, Makedonya ile Kosova’ya seyâhat.
- 2003 mart – haziran: Viyana Üniversitesi Bilim Felsefesi Bölümünde “Biyoloji Felsefesi” ile “Evrım Sorunu” başlıklı dersler.
- 2003 ekimi: Paris’e.
- 2004 mayıs: Türkmenistan'a.
- 2006 mayıs: Bosna; Pakistan gezileri; haziran: Konuşma yapmak amacıyla Berline.
- 2006 aralık – 2007 ocak: Moğolistan'a.

2007 aralık: Kuba.

2007 eylül – 2008 mart: TRT2 (her hafta felsefe hakkında konuşma –tek başıma)

2008: Bochum Ruhr Üniversitesinde misâfir öğretim üyesi.

2009 mayıs: Azarbaycan (Baku Bilimler Akademisi ve Üniversitesinde konuşmalar yapmak üzere).

2010 şubat: Straßburg – Paris (Avrupa meclisinde konuşma).

2011 haziran: International University of Sarajevo’da “Medeniyet Tarihi ve Coğrafyası” konulu konuşma; Saraybosna®Mostar®Dubrovnik (Hırvatistan)

2012 mayıs: İran Dışişleri Bakanlığı dâvetlisi olarak Tahrande Türk - İran kültür etkileşimleri üstüne konuşma.

2009 – 2016: Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı

2009 – 2016: Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

2016 – : İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesi

Yurdiçinde asıl görev yeri, İstanbul Üniversitesinden başka on beş Üniversitemizde, biyoloji ile bilim felsefeleri başta olmak üzere, felsefe-bilime ilişkin değişik sahalarda ders okutup konuşmalar yaptı.

ÜYESİ BULUNDUĞU DERNEKLER

—Türk Felsefe Derneği, Ankara.

—International Society for the History, Philosophy and Social Studies of Biology

(IS/HPSSB), Blackburg, Virginia, Amerika Birleşik Devletleri.

— New York Academy of Sciences, 2 East 63rd street New York, NY 10021, A.B.D.

—Centro Estudios Filosoficos..., Meksiko, Meksika.

—Türkiye Bilimler Akademisi

Teoman Duralı'yı tanımak için aile yapısına bakmak gerekir. Aile kökleri şimdiki milli sınırlarımızın dışında kalan, Fakat benliklerde vatan olarak yerini hep muhafaza eden topraklardan gelen, hayatlarında, -çöken bir imparatorluğun diğer tüm ferdleri gibi- birçok büyük ve maalesef acı olaylar yaşamış insanlardan oluşmuş idi. Babamsının büyükbabası , Şaban Şükrü Bey, evlâd-ı fâtiha'dan, kuşaklardır ulema sınıfına mensup olan ve şimdi Bulgaristan'da bulunan Kırcaali bir kökenden gelmekteydi. Balkanlarda meydana gelen bir savaş neticesinde yetim olarak geldiği İstanbul'da Süleymaniye medreselerinde yetişmiş ve hakim olarak vazife görmüş idi. Bir diğer kol ise, babasının Çerkez olan babaannesi Fatma Hanım'ın ailesi, Kafkaslardan neş'et etmiş ve birçok Çerkez gibi ailelerinin üyeleri de Osmanlı ordularında vazife görmüş idi. Velhâsıl, imparatorluğun toplum yapısının özetini neredeyse ailelerinde bulmak mümkündü. Bu yapıya ayrıca sınırlarımızın dışından gelen ve Alman asıllı olan babaannesi Hilda Hanım da daha bir çeşitlilik kazandırmaktaydı. Bünyesinde tüm bu farklılıkları birleştirmesine rağmen kozmopolit olarak tarif edilecek bir aile değildi.²⁵⁴

Kitapları

DURALI, Ş. Teoman, *Canlılar Sorununa Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

DURALI, Ş. Teoman, *Sorun Nedir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

DURALI, Ş. Teoman, *Felsefe-Bilim'e Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

²⁵⁴ Deniz Duralı ve öte., *Teoman Duralı'ya Armağan Bir Felsefe-Bilim Çağrısı*, İstanbul: Dergah Yayınevi, 2008, s. 20.

- DURALI, Ş. Teoman, *Biyoloji Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- DURALI, Ş. Teoman, *Aristoteles'te Bilim Ve Canlılar Sorunu*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1995.
- DURALI, Ş. Teoman, *Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- DURALI, Ş. Teoman, *Gilgamiş Destanı (Giriş İle Tercüme)*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.
- DURALI, Ş. Teoman, *Çağdaş Küresel Medeniyet Anlamı/ Gelişimi/ Konumu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- DURALI, Ş. Teoman, *Teoman Duralı'yla Üç Konuşma Bilim/ Felsefe/ Evrim Teorisi*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2002.
- DURALI, Ş. Teoman, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- DURALI, Ş. Teoman, *Felsefe Bilimin Doğuşu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- DURALI, Ş. Teoman, *Aklın Anatomisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- DURALI, Ş. Teoman, *Deniz ve Kaşiflik (Şiirler-Hatıralar)*, İstanbul: Şule Yayınları/Anı Dizisi, 2011.
- DURALI, Ş. Teoman, *Sorun Çağının Anatomisi*, İstanbul: Şule Yayınları/ Düşünce Dizisi, 2009.
- DURALI, Ş. Teoman, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe Bilim Sözlüğü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- DURALI, Ş. Teoman ve öte. *Türkiye'de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- DURALI, Ş. Teoman, *A New System of Philosophy-Science from the Biological Standpoint*, Berlin: Peter Lang, 1996.

Makaleleri

- DURALI, Ş. Teoman. "Çağımızın Değerler Dizisi (Paradigma) Sorunu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 1 (2003), ss. 1-27.
- DURALI, Ş. Teoman. "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XL, (1999), ss. 1-11.
- DURALI, Ş. Teoman. " Bize Gelenler", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 26 (1987), ss. 297-299.
- DURALI, Ş. Teoman. "Aristoteles'in "Katagoriler!inde, "Fizik"i ile "Metafizik'inde Değişme ve Zaman Sorunsalı", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 26 (1987), ss. 94-123.
- DURALI, Ş. Teoman. "Charles Darwin ve Yüzyılımıza Damgasını Vuran Çağdaş Evrim Düşüncesinin Doğuşu", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 25 (1984), ss. 113-131.
- DURALI, Ş. Teoman. "Jean Piaget", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 22-23 (1981) , ss. 301-303.
- DURALI, Ş. Teoman. "Metinler Işığında Aristoteles'in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 24 (1984), ss. 257-341.
- DURALI, Ş. Teoman. ""Rastlantı ile Zorunluk" Açısından Canlılar Bilimi", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 27 (1990) , ss. 1-42.
- DURALI, Ş. Teoman. "Biyoloji Felsefesine Giriş Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 22-23 (1981) , ss. 161-184.
- DURALI, Ş. Teoman. "Çağdaş Düşüncede Canlı Sorununa İlişkin Temel Bilimsel Alanlar", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 21 (1978), ss. 107-155.
- DURALI, Ş. Teoman. "Felsefe Kavramları", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 8 (1980) , ss. 150-161.
- DURALI, Ş. Teoman. "Adolf Portmann", *Bilim Dergisi*, S. 2 (1983), s.7.

- DURALI, Ş. Teoman. "Medeniyet Tarihinde Felsefe-Bilim", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 269 (1985), ss. 590-595.
- DURALI, Ş. Teoman. "Felsefe-Bilim/Çıkışı ,Gelişmesi, Anlamca Sınırları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1 (1986), ss. 76-100.
- DURALI, Ş. Teoman. "Boris Rybak'ın Physique Et Biologie Başlıklı Makalesinin Analizi ve Değerlendirmesi", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, S. 26 (1987) , ss. 297-299.
- DURALI, Ş. Teoman. "Tekamül İle Evrim", *İlim ve Sanat Dergisi*, (1987), ss. 63-68.
- DURALI, Ş. Teoman. "Felsefe-Bilim Çerçevesinde Eğitim", *İlim ve Sanat Dergisi*, (1989), ss. 54-58.
- DURALI, Ş. Teoman. "Etkileşim-İletişim-Bildirişim", *İlim ve Sanat Dergisi*, S. (1989), ss. 35-40.
- DURALI, Ş. Teoman. "Felsefe", *Milli Kültür*, S.27 (1990), ss. 21-25.
- DURALI, Ş. Teoman. "Her Kültürün Aynası Anadilidir", *Milli Kültür*, S. (1990), ss. 21-25.
- DURALI, Ş. Teoman. "Deniz ve Kaşiflik", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Yıllığı*, S. (1991), ss. 25-27.
- DURALI, Ş. Teoman. "Deniz ve Kaşiflik", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Yıllığı*, S. (1992), ss. 12-13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Ahlakın Din Duyuşundaki Kaynağı", *Yeni Toplum*, S.2 (1992), ss. 79-82.
- DURALI, Ş. Teoman. "The Obsession With Progress", *Turkish Daily New*, (1995).
- DURALI, Ş. Teoman. "Region, Woman, Nature", *Turkish Daily New*, (1995).
- DURALI, Ş. Teoman. "Progressivism", *Turkish Daily New*, (1995).

- DURALI, Ş. Teoman. "Mediterranean: The Fountainhead Of The Occidental Civilitions And The Turks ", *Turkish Daily New*, (1996).
- DURALI, Ş. Teoman. "Yabancı Dil ve Eğitim Üzerine", *Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Bülteni*, S. 4 (1996) ss. 13-16.
- DURALI, Ş. Teoman. "Türk Modernleşmesine Felsefi Bakış", *Dergah*, ss. 12-14-22.
- DURALI, Ş. Teoman. "Çağdaş Kapitalizm, İngiliz Yahudi Medeniyetidir", *Diplomatik*, (1998), s.13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Bu Medeniyetin Adı Nedir", *Yeni Şafak*, S.11 (1998), ss. 8-9.
- DURALI, Ş. Teoman. "Cevap, Mesele, Sorun Üçlüsü", *Yeni Şafak*, (1998), s. 13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Evrim İle Tarih Sorunları", *Yeni Şafak*, (1998), s. 13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Bireylilik, Kimlik, Kişilik Sorunları", *Yeni Şafak*, (1998), s. 13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Çağımızın Paradigma Sorunu", *Yeni Şafak*, (1998), s. 13.
- DURALI, Ş. Teoman. "İnsan Kur'an'a Göre Hürdür", *Zaman*, S. (1999), s.13.
- DURALI, Ş. Teoman. "Çağdaşlıktan Kasıt , İngiliz Yahudi Medeniyetidir", *Yeni Şafak*, S. (1999), s. 9.
- DURALI, Ş. Teoman. "Osmanlıdan Önce Dünya", *Yeni Şafak*, (1999), s. 9.
- DURALI, Ş. Teoman. "Osmanlı, 'Adalet' Demektir", *Yeni Şafak*, S. (1999), s. 9.
- DURALI, Ş. Teoman. "Osmanlı Niçin Önemli?", *Yeni Şafak*, (1999), s. 9.
- DURALI, Ş. Teoman. "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999), ss. 117-126.

- DURALI, Ş. Teoman. "İnsanı İnsana Malzeme Kılamazsınız!", *NPQ Türkiye*, S. 3 (2000), ss. 30-35.
- DURALI, Ş. Teoman. "Küreselleşme Halkların Afyondur", *Gerçek Hayat*, (2001), ss. 8-10.
- DURALI, Ş. Teoman. "Küreselleşmeyle Farklılıkları Törpülediler", *İstanbuldaki Anadolu*, (2001), ss. 6-8.
- DURALI, Ş. Teoman. "Alternatif Üretmek Zorundayız!/ Bütün Gelişmeler İnsanlığımızı Yıpratmağa Aday. Fakat Yoğunluk İtibariyle Hiçbir Devir, Bu Çağ Kadar Tehlike Arz Etmemiştir ", *Eğitim Bilim*, S. 34 (2001), s. 76.
- DURALI, Ş. Teoman. "Sağlam Kişilikli Önderlere İhtiyacımız Var", *Eğitim Bilim*, S. 35 (2001), s. 80.
- DURALI, Ş. Teoman. "Batı, Hayatın Her Alanını Yönetme Çabasında", *Eğitim Bilim*, S. 36 (2001), s. 83.
- DURALI, Ş. Teoman. "Edilgenleştirme", *Eğitim Bilim*, S. 40 (2002), ss. 38-39.
- DURALI, Ş. Teoman. "Cihânşumûl Zulüm", *Altınoluk*, S. 191 (2002), ss. 9-14.
- DURALI, Ş. Teoman. "Batının Bunalımı", *Umran*, S. 89 (2002), s. 26-31.
- DURALI, Ş. Teoman. "Ödev Esâslı Ahlâk: Başkaldıran İnsan", *Kutadgubilig/ Felsefe- Bilim Araştırmaları*, S. 1 (2002), ss. 29-70.
- DURALI, Ş. Teoman. "Metafizik Sorunu", *Kutadgubilig/ Felsefe- Bilim Araştırmaları*, S. 2 (2003), ss. 8-46.
- CEBECİOĞLU, Ethem, GÖKTAŞ, Vahit ve YILMAZ Sevim. "Prof. Dr. Hayri Bolat İle Söyleş", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 22 (2008), ss. 393-428.
- DURALI, Ş. Teoman. "İnsanı İnsana Malzeme Kılamazsınız", www.teomandurali.com/node/42 Erişim: 14.04.2010).

KÜÇÜK Yusuf. "Masonluk-Sömürgecilik İlişkisi", <http://sahniseman.org/insanlik-ailesi-sloganinin-orttugu-gercek-masonluk-somurgecilik-iliskisi-yusuf-kucuk/?print=pdf> (Erişim: 05.12.2014).

Tercüme Makaleleri

1. "Jacques Monod: "RASTLANTI İLE ZORUNLULUK / Çağımız Biyolojisinin Doğa Felsefesine İlişkin Denemez", "Önsöz", "Çağdaş Felsefe"de, M.Eğ:B., Devlet kitapları, İstanbul, 1979.
2. "Erhard Oeser: "BİLİM TEORİSİ / çıkış, Gelişme, Şimdiki Durum", "Felsefe Arkivi"de, ss. 119 - 141, S. 22-23, İstanbul, 1981.

Monografik Çalışmaları

DURALI, Ş. Teoman. "Preliminary Remarks On The Philosophy Of Biology", *Hamdard/Quartely Journal of Science and Medicine*, C. 3, S.3 (1984), s. 46.

DURALI, Ş. Teoman. "Aristotle's Thoughts Concerning The Problem Of The Living Beings And Their Evolution", *Comtes Rendus de la Conférence sur l'Influence d'Aristotle Dans le Monde Méditerranéen*, C.,S. (1988), ss. 5-30.

DURALI, Ş. Teoman. "An Introductory Essay On The Biological Foundations Of A Priori Cognitive Faculties", *Sixth International Kant Congress*, C., S. (1989), ss. 455-469.

DURALI, Ş. Teoman. "Philosophy-Science From The Biotic Standpoint", *Uroboros/International Journal Of The Philosophy Of Biology*, C.1, S.1 (1991), ss. 91-115.

DURALI, Ş. Teoman. "A Reassessment Of Human Evolution / A Spiritual And Material Evaluation Of Human Evolution Based On Islamic Consideration", *Ludus Vitalis*, C.2, S. 2 (1994), ss. 172-194.

DURALI, Ş. Teoman. "Evolution/ The Epitome Of The Emerging Contemporaneous Global Civilization", *Ludus Vitalis*, C.5, S.9 (1997), ss. 133-162.

DURALI, Ş. Teoman. "Philosophy-Science", *Uroboros*, S. 2 (1988), ss. 92-115.

DURALI, Ş. Teoman. "Evolution The Epitome Of The Emerging Contemporaneous Global Civilization", *Homo Pragmatico-Theoreticus/Philophie- Interdisziplinarität und Evolution-Information*, C., S. (2001).

DURALI, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken I", *Kutadgubilig*, C., S. 5 (2004), ss. 17-60

DURALI, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken II", *Kutadgubilig*, S. 6 (2004), ss. 9-16.

DURALI, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken III", *Kutadgubilig*, S. 8 (2005), ss. 9-40

DURALI, Ş. Teoman. "Immanuel Kant'ı Anarken IV", *Kutadgubilig*, S. 9 (2006), ss. 9-58.

DURALI, Ş. Teoman. "Vefatının İkiyüzüncü Yılında Tarihte En Önemli Fikir Binalarının Birinin Mimarı Immanuel Kant'ı Anarken", *Kutadgubilig*, S. 10 (2006), ss. 9-31.

DURALI, Ş. Teoman. "Çıktık Açık Alınla On Yılda...", *Kutadgubilig*, S. 20 (2011).

DURALI, Ş. Teoman. "Gazalî", *Kutadgubilig*, S. 20 (2011), ss. 17-40.

Görüşmeleri

DURALI, Ş. Teoman. Kişisel Görüşme (Temmuz-Eylül 2010).

DURALI, Ş. Teoman. Kişisel Görüşme (14.08.2014).

Bildirileri

DURALI, Ő. Teoman ve AÇIKGENÇ, Alparslan. "Niçin Teknoloji ve Değerler", *Uluslararası Teknoloji ve Değerler Sempozyumu* (2017), İstanbul, Utesav. ss. 1-172.